

КУЛЬТУРА Й ПРАКТИКА ВИКЛАДАННЯ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ ДЛЯ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Навчально-методичний посібник

За загальною редакцією: Ю. Лихач

Упорядник видання: О. Семьоркіна

Освітній редактор: О. Козорог

Київ 2026

УДК 35.07:37.091:343.1(075.8)

Рекомендовано до друку Навчально-методичною радою Вищої школи публічного управління

(протокол від 27.01.2026 № 01/26)

Рецензенти:

Линдюк Олена Анатоліївна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри бізнесу, адміністрування та права Закладу вищої освіти «Університет трансформації майбутнього»

Петроє Ольга Михайлівна, доктор наук з державного управління, професор, завідувач відділу дослідницької діяльності університетів Інституту вищої освіти НАПН України

Автори: О. Семьоркіна, О. Козорог, А. Блага, А. Лутковська-Бабич, О. Войтенко, Р. Міщенко, Г. Степанян, Н. Щербак.

Культура й практика викладання перехідного правосуддя для публічних службовців : навч.-метод. посібник / за заг. ред. Ю. Лихач ; УГСПЛ ; Вища школа публічного управління. Київ, 2026. 188с.

У посібнику подано матеріали для викладання тематики перехідного правосуддя публічним службовцям з урахуванням міжнародних стандартів і українського контексту. Посібник спрямований на формування знань і професійних компетентностей, необхідних для врахування прав постраждалих осіб у процесі формування та реалізації державної та місцевих політик.

Посібник призначений для провайдерів підвищення кваліфікації, тренерів і викладачів, які здійснюють навчання у сфері публічного управління.

Це видання створено за підтримки проекту «Сприяння інклюзивному відновленню задля стійкості та безпеки людини в Україні», що фінансується Урядом Японії та впроваджується Програмою розвитку ООН (ПРООН) в Україні.

Думки, висновки чи рекомендації належать виключно авторам та упорядникам цього видання, і не обов'язково відображають погляди Уряду Японії, Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй чи інших агенцій ООН.

ISBN

© Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2026

© Вища школа публічного управління, 2026

Зміст

Вступ	4
Розділ 1. Загальна характеристика перехідного правосуддя: основні засади та підходи	9
1.1. Походження концепції «правосуддя перехідного періоду»	10
1.2. Міжнародні документи – джерела (ООН, Рада Європи)	19
1.3. Моделі перехідного правосуддя у світі	21
Методичні рекомендації для викладання	24
Розділ 2. Механізми перехідного правосуддя. Міжнародні правові визначення, стандарти та український контекст	61
2.1. Право на правду	63
2.2. Покарання винних	65
2.3. Репарації	67
2.4. Збереження історичної пам'яті (меморіалізація)	70
2.5. Гарантії неповторення	72
Методичні рекомендації для викладання	73
Розділ 3. Роль публічних службовців в процесах перехідного правосуддя	111
Методичні рекомендації для викладання	114
Розділ 4. Методологічні засади та інструменти навчання дорослих у підвищенні кваліфікації публічних службовців	135
4.1. Освіта дорослих як методологічна основа викладання	136
4.2. Цикл експериментального навчання Девіда Колба як основа побудови занять	137
4.3. Таксономія Блума та формування професійних компетентностей	143
4.4. Комунікація на складні, дискусійні та травмачутливі теми	146
4.5. Модель комунікації Шенона–Уівера в навчальному процесі	149
4.6. Реалізація навчання в офлайн, онлайн і змішаному форматах	152
4.7. Методи навчання для роботи зі складними темами	157
4.8. Інструмент «асоціативні карти (МАК)» як техніка включення та рефлексії	160
4.9. Адаптація навчання до контексту та роль викладача	163
Типова загальна короткострокова програма підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування «Правосуддя перехідного періоду в професійній діяльності публічних службовців: практичний вимір»	165
Список рекомендованих джерел та літератури	179

Вступ

Передмова

Перехідне правосуддя ще донедавна в Україні часто сприймали як суто теоретичну або вузькопрофесійну тему, пов'язану передусім із діяльністю правозахисників, юристів чи міжнародних експертів. Водночас досвід війни, масових порушень прав людини та глибоких суспільних травм показав: правосуддя перехідного періоду є практичним інструментом відновлення держави і суспільства, безпосередньо пов'язаним з управлінськими рішеннями та публічною політикою.

Сьогодні очевидно, що перехідне правосуддя – це спільна справа всіх, хто залучений до післявоєнного відновлення країни. Воно охоплює сукупність принципів, процесів і практик, спрямованих на подолання наслідків масштабних порушень прав людини: встановлення правди, притягнення винних до відповідальності, відновлення справедливості, забезпечення прав постраждалих і збереження історичної пам'яті. Саме ці складові формують підґрунтя довіри до держави та визначають якість її подальшого розвитку.

Україна проходить шлях осмислення й упровадження принципів перехідного правосуддя в умовах, коли війна ще триває. Це складний і безпрецедентний досвід. Йдеться не лише про фізичне відновлення зруйнованого, а й про формування системи публічного управління, що ґрунтується на повазі до прав людини, верховенстві права та демократичних цінностях. Без інтеграції цих принципів в управлінську практику неможливо досягти справедливого та стійкого миру.

Особливу роль у цьому процесі відіграють тренери з перехідного правосуддя. Саме вони забезпечують переклад складних концепцій у прикладну площину, працюють із чутливими темами та сприяють формуванню професійного розуміння відповідальності держави перед людиною. Підготовка тренерів у цій сфері має стратегічне значення, адже вимагає методичної точності, етичної виваженості та людиноцентричного підходу.

Вища школа публічного управління розглядає розвиток тренерської спільноти з перехідного правосуддя як інвестицію в довгострокову спроможність публічної служби. У співпраці з партнерами за останні роки було створено системні навчальні програми, курси й тренінги, що відповідають потребам публічних службовців та українському контексту. Цей посібник є результатом такої послідовної роботи.

Посібник для тренерів з перехідного правосуддя покликаний стати методичною опорою у підготовці та проведенні навчання. Він пропонує структурований і водночас гнучкий інструментарій, поєднує міжнародний досвід із реаліями України та сприяє формуванню сталих підходів до навчання з питань правосуддя перехідного періоду. Його мета – забезпечити спільне професійне розуміння цієї теми в системі підготовки публічних службовців.

Перехідне правосуддя є тривалим процесом, що визначатиме якість державного управління, суспільної довіри та історичної пам'яті на багато років уперед. У цьому процесі роль тренерів є ключовою, адже саме через навчання формується спроможність держави діяти відповідально, послідовно і справедливо.

Юлія Лихач,

Директорка Вищої школи публічного управління

Методологічні засади та структура посібника

Цей посібник призначений для провайдерів підвищення кваліфікації публічних службовців: тренерів і тренерок, викладачів закладів освіти, навчальних центрів та інших суб'єктів, які здійснюють підготовку і підвищення кваліфікації кадрів у сфері публічного управління.

Загальна мета цього посібника – забезпечення методичної та змістовної підтримки викладання тематики перехідного правосуддя для публічних службовців з урахуванням міжнародних стандартів, кращих практик та українського контексту. Посібник спрямований не лише на передачу знань, а й на формування у слухачів професійної відповідальності, аналітичного мислення та здатності враховувати права постраждалих осіб у процесі формування і реалізації державної політики.

Кожен розділ посібника побудований за єдиною логікою, що забезпечує зручну навігацію, послідовне засвоєння матеріалу та досягнення визначених результатів навчання.

- **Навчальна мета розділу** коротко окреслює, які професійні компетентності та результати навчання формуються в межах розділу, з урахуванням вимог програм підвищення кваліфікації державних службовців.
- **Ключові поняття та теоретичні положення** вибудовані у систематизованому викладі основних термінів, принципів і підходів, необхідних для розуміння теми розділу, з опорою на міжнародні стандарти та національний контекст.
- **Аналітичний та порівняльний контекст** передбачає аналіз міжнародного досвіду, моделей і кейсів, а також їх співвіднесення з українськими реаліями та викликами публічного управління.
- Містить опис **практичних прикладів та кейсів** (реальних або змодельованих ситуацій), що ілюструють застосування теоретичних положень у практиці державної політики та діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування.
- Охоплює **інтерактивні вправи**, розроблені за логікою циклу експериментального навчання Девіда Колба, спрямовані на розвиток компетентностей.

- Має **методичні рекомендації для тренера / тренерки** – поради щодо організації навчального процесу, фасилітації обговорень, роботи з чутливими темами та забезпечення досягнення результатів навчання.
- **Рефлексивні та підсумкові запитання** спрямовані на узагальнення матеріалу розділу, формування критичного мислення та усвідомлення ролі публічних службовців у відповідних процесах.
- Формулює конкретні **очікувані результати навчання**, досягнення яких забезпечується опрацюванням розділу, відповідно до професійних компетентностей публічних службовців.
- Містить **питання для самостійної роботи**, які можуть використовуватися як письмові завдання після опрацювання розділу, бути основою для рефлексивного есе, а також застосовуватися орієнтирами для оцінювання сформованих компетентностей публічних службовців.

Ця уніфікована структура дозволяє використовувати розділи посібника як **самостійні навчальні модулі** або поєднувати їх у різних форматах освітніх програм підвищення кваліфікації.

Посібник орієнтований на активні методи навчання та передбачає залучення учасників до аналізу, обговорення та рефлексії.

Запропоновані у посібнику навчальні вправи розроблені з урахуванням можливості їх гнучкого застосування як в очному (офлайн), так і в дистанційному (онлайн) форматах навчання публічних службовців. Формати реалізації вправ можуть адаптуватися провайдером залежно від тривалості програми, кількості учасників, технічних можливостей та рівня взаємодії слухачів.

Нижче наведено тематику, яку охоплює зміст посібника.

Розділ 1. Походження концепції «правосуддя перехідного періоду»

Розділ присвячений формуванню базового розуміння концепції перехідного правосуддя як результату практичних відповідей суспільств і держав на масові порушення прав людини в умовах збройних конфліктів та авторитарних режимів.

Розділ 2. Механізми перехідного правосуддя: міжнародні стандарти та український контекст

У розділі розглядаються п'ять ключових механізмів перехідного правосуддя: право на правду, кримінальна відповідальність і правосуддя, репарації, меморіалізація, гарантії неповторення.

Методологічний підхід полягає у демонстрації взаємозалежності цих механізмів та ризиків, пов'язаних з одностороннім або фрагментарним їх застосуванням. Окрема увага приділяється аналізу українського контексту та викликів, пов'язаних із подоланням наслідків збройної агресії РФ проти України.

Розділ 3. Роль публічних службовців у процесах перехідного правосуддя

Розділ спрямований на усвідомлення ролі публічних службовців як ключових суб'єктів реалізації політик перехідного правосуддя.

Методичні акценти сконцентровані на відповідальності державних інституцій, етичні та управлінські/організаційні дилеми, комунікацію з постраждалими групами осіб, вплив управлінських рішень на довіру до держави.

Розділ 4. Особливості викладання тематики перехідного правосуддя

Цей розділ має допоміжний методичний характер і призначений для викладачів, тренерів і тренерок, які реалізують програми підвищення кваліфікації публічних службовців. Його метою є надання практичних орієнтирів щодо організації навчання дорослої аудиторії, зокрема під час роботи зі складними, дискусійними та травматичними темами.

Посібник містить **Типову навчальну програму «Правосуддя перехідного періоду в професійній діяльності публічних службовців: практичний вимір»**, яка може бути адаптована провайдерами відповідно до тривалості курсу, формату навчання та складу цільової аудиторії. Програма включає навчальні цілі, очікувані результати, тематичний план та рекомендації щодо оцінювання результатів навчання.

Посібник не передбачає єдино правильних відповідей, а створює умови для формування виражених, аргументованих підходів до складних рішень у перехідний і повоєнний періоди.

Очікувані результати використання посібника

Використання посібника у програмах підвищення кваліфікації сприятиме формуванню у публічних службовців:

- системного розуміння перехідного правосуддя;
- здатності аналізувати державні політики з позиції прав постраждалих осіб;
- усвідомлення ролі держави у відновленні справедливості та довіри;
- готовності брати участь у формуванні та реалізації рішень у перехідний і повоєнний періоди.

Авторський колектив сподівається, що цей посібник стане дієвим інструментом та корисним ресурсом у підготовці фахівців, здатних ухвалювати відповідальні рішення з урахуванням прав постраждалих осіб, які наближають відновлення справедливості й довіри в суспільстві.

Перелік умовних скорочень

ООН	Організація Об'єднаних Націй.
МППЛ	міжнародне право прав людини.
МГП	міжнародне гуманітарне право.
МКП	міжнародне кримінальне право.
МКЧХ	Міжнародний комітет Червоного Хреста.
СНПК	сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом.
УГСПЛ	Українська Гельсінська спілка з прав людини.

Розділ 1.

Загальна характеристика перехідного правосуддя: основні засади та підходи

- 1.1. Походження концепції «правосуддя перехідного періоду»
 - 1.2. Міжнародні документи – джерела (ООН, Рада Європи)
 - 1.3. Моделі перехідного правосуддя у світі
Методичні рекомендації для викладання
-

1.1. Походження концепції «правосуддя перехідного періоду»

Ідея перехідного правосуддя виникла наприкінці ХХ ст. як відповідь на потреби суспільств, що виходили з авторитарних режимів та збройних конфліктів, наприклад: Латинська Америка 1980-х років (Аргентина, Чилі), Південна Африка після режиму апартеїду, країни Центральної та Східної Європи після розпаду соціалістичного блоку (повалення Берлінського муру у 1989 році) тощо. У цих та інших країнах були застосовані заходи з встановлення істини, ініціативи на підтримку правосуддя, відшкодування збитків та гарантій неповторення, які спершу виникли як практики та досвід в умовах падіння авторитарних режимів (переважно в країнах південної частини Латинської Америки). Зрештою, згаданий комплекс заходів отримав назву «перехідне правосуддя» або «правосуддя перехідного періоду». При цьому не йшлося про якийсь конкретний вид правосуддя (в класичному розумінні як слідство та суди), а про комплекс різних (судових та несудових заходів) заходів ([Доповідь](#) Спеціального доповідача щодо сприяння встановленню істини, правосуддю, відшкодуванню збитків та гарантіям недопущення порушень Пабло де Грейффа, A/HRC/21/46).

Періоди авторитарних режимів і збройних конфліктів, а також тривалий час після встановлення демократичного ладу чи відновлення країни після збройного конфлікту, зазвичай, супроводжуються масштабними та тяжкими порушеннями прав людини й системними утисками. Спроби подолати наслідки цих подій для постраждалих осіб, зменшити їхні страждання, відновити справедливість, забезпечити притягнення винних до відповідальності та створити умови для відновлення людської гідності й довіри до державних органів зумовили формування цілісного підходу до реагування на минулі злочини.

Перехідне правосуддя не є новим чи спеціальним зобов'язанням для держав, а є комплексом заходів, процесів і механізмів, пов'язаних зі спробами суспільства подолати наслідки масштабних порушень законності з метою забезпечення відновлення прав, справедливості та примирення. Перехідне правосуддя є однією з моделей подолання наслідків збройного конфлікту, яке ґрунтується на чинних міжнародно-правових зобов'язаннях, які держави взяли на себе шляхом приєднання (підписання та ратифікації) до низки міжнародних документів. Суть цих зобов'язань полягає в забезпеченні для потерпілих ефективних засобів правового захисту, зокрема реалізації права на встановлення істини (а також права на пам'ять), права на правосуддя, відшкодування шкоди та гарантій неповторення. У ситуаціях подолання наслідків збройних конфліктів — як внутрішнього, так і міжнародного характеру — додатково діють зобов'язання, передбачені міжнародним гуманітарним правом.

Перехідне правосуддя умовно тримається на трьох «китах»: міжнародному праві прав людини (далі – МППЛ), міжнародному гуманітарному праві (далі – МГП) та міжнародному кримінальному праві (далі – МКП).

Зображення згенеровано GPT

Міжнародне право прав людини (МППЛ) створює основу і стандарти для захисту прав людини, та через перехідне правосуддя отримує практичні інструменти й механізми, ресурси, знання для досягнення справедливості в ситуаціях, коли ці стандарти були грубо порушені.

Ключові джерела

- Загальна декларація прав людини (1948);
- Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948);
- Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965);
- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966);
- Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання (1984);
- Конвенція про права дитини (1989);
- Міжнародна конвенція для захисту всіх осіб від насильницьких зникнень (2006);
- регіональні договори (у рамках Ради Європи)

Міжнародне гуманітарне право (МГП) застосовується лише під час збройних конфліктів, захищає тих, хто не бере участі або більше не бере участі у військових діях, а також комбатантів.

Ключові джерела

Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них (1977, 2005), які захищають постраждалих осіб, а також Гаазькі конвенції (1899, 1907) про закони ведення війни. Доповнюються вони міжнародними звичаями, які формують універсальні норми, та судовими рішеннями.

Міжнародне кримінальне право (МКП) є комплексним засобом відновлення справедливості, який складається з міжнародного та національного компонентів. Предмет МКП напряму пов'язаний з наслідками тих соціальних потрясінь, які є передумовами застосування моделі перехідного правосуддя (воєнні злочини, геноцид, злочини проти миру і міжнародної безпеки тощо).

Ключові джерела

Ґрунтуються на Статуті Міжнародного кримінального суду та включають міжнародні договори (Римський статут, конвенції), міжнародний звичай, загальні принципи права, а також судові рішення та праці науковців як субсидіарні джерела, що розвиваються через практику Міжнародного кримінального суду та спеціалізованих трибуналів, а в Україні також через національне законодавство та судову практику в контексті міжнародних злочинів.

Галузь міжнародного права	Сфера застосування	Ключова роль у перехідному правосудді
Міжнародне право прав людини (МППЛ)	Застосовується як у мирний час, так і в періоди криз	Формує базові стандарти захисту прав людини та забезпечує нормативну основу для реалізації механізмів перехідного правосуддя, зокрема права на істину, правосуддя, відшкодування та гарантії неповторення у випадках грубих порушень прав людини.
Міжнародне гуманітарне право (МГП)	Застосовується виключно під час збройних конфліктів (міжнародних і неміжнародних)	Спрямоване на захист осіб, які не беруть або більше не беруть участі у воєнних діях, а також регулює статус і поведінку комбатантів; створює правову основу для оцінки порушень, що виникають у контексті конфлікту.

Галузь міжнародного права	Сфера застосування	Ключова роль у перехідному правосудді
Міжнародне кримінальне право (МКП)	Застосовується після та під час масових міжнародних злочинів	Є комплексним інструментом відновлення справедливості, що поєднує міжнародний і національний рівні; охоплює переслідування за воєнні злочини, геноцид, злочини проти миру та міжнародної безпеки — явища, характерні для соціальних потрясінь, які передують застосуванню перехідного правосуддя.

Досвід різних країн світу переконливо свідчить про відсутність адаптованих підходів відновлення миру, відсутність універсальної, єдиної моделі перехідного правосуддя, яка може бути успішно застосованою з урахуванням специфіки та потреб кожної країни. Таким чином, гнучкість і відкритість концепції перехідного правосуддя дає змогу самостійно визначити адаптовані підходи та практичний інструментарій для відновлення миру в кожній країні. Прогрес у цій сфері залежить від сукупності чинників, зокрема від масштабів і характеру порушень, конкретного національного контексту, якості планування та реалізації відповідних заходів, а також рівня суспільної підтримки й наявності політичної волі.

Будь-який підхід до перехідного правосуддя має ґрунтуватися на потребах і цілях, визначених у конкретних умовах та в межах конкретної країни, і створювати для суспільства можливість перейти від розділеного (конфліктного) минулого до спільного майбутнього. Ключове значення при цьому мають національна участь і національна відповідальність.

Водночас важливо уникати надання переваги одному чи кільком механізмам перехідного правосуддя шляхом ігнорування інших. Зокрема, проблематичним є виключний фокус на кримінальному переслідуванні та покаранні винних без належної уваги до взаємопов'язаних процесів примирення й відшкодування шкоди. Не менш небезпечним є й протилежний підхід — уникнення притягнення винних до відповідальності шляхом обмеження реагування лише компенсаційними виплатами постраждалим особам або зосередження виключно на встановленні істини без подальшого забезпечення правосуддя.

Саме тому надзвичайно важливим є вивчення уроків минулого досвіду та гнучка адаптація підходів перехідного правосуддя до нових обставин.

Також доцільно враховувати, що досвід формування і застосування перехідного правосуддя переважно має контекст збройних конфліктів внутрішнього характеру. І такий досвід, на перший погляд, може здатись не релевантним для України. Проте, як вже зазначено вище, за відсутності універсальних формул,

важливо вивчати й застосовувати кращі підходи, які можуть допомогти нам у подоланні наслідків як тоталітарного радянського минулого, так і наслідків російсько-української війни.

Термін «правосуддя перехідного періоду» або «перехідне правосуддя» («transitional justice») з 2004 року (коли був уперше згаданий Генеральним секретарем ООН) зазнав трансформації. Якщо напочатку його застосування йшлося про подолання минулих порушень, то в останні роки перехідне правосуддя розглядається як перспектива — інструмент формування стійкого миру та сталого розвитку. Термін «правосуддя перехідного періоду» або «перехідне правосуддя» не є усталеним, непохитним, а змінюється з часом під впливом досвіду країн світу, які проходять трансформацію від руїн авторитаризму чи воєн до демократії та стійкого миру.

Для порівняння наводимо декілька визначень терміна «правосуддя перехідного періоду» або «перехідне правосуддя», запропонованих як дослідниками, так і офіційними документами:

- описує різні підходи до розв'язування проблем нових режимів, що прийшли до влади, зіткнувшись з масовими порушеннями з боку їхніх попередників; (*Ruti G. Teitel. Transitional Justice Genealogy. 2003*);
- стосується способів, якими країни, що виходять з періодів конфліктів і репресій, розв'язують проблеми широкомасштабних або систематичних порушень прав людини, настільки численних і серйозних, що звичайна система правосуддя не в змозі забезпечити адекватну реакцію (там же);
- є набором надзвичайних заходів, які часто застосовуються в критичні моменти, наприклад, під час переходу від війни до миру або від авторитаризму до демократії. Перехідне правосуддя має на меті як **виправлення** грубих порушень, так і визначення шляхів **усунення структурних причин** цих порушень, таких як гендерна нерівність та соціальна ізоляція. Хоча правосуддя перехідного періоду включає кримінальну відповідальність, воно ґрунтується на **ширшому розумінні правосуддя, яке враховує низку потреб постраждалих і суспільних пріоритетів** (там же);
- поняття «перехідного правосуддя» охоплює весь спектр процесів і механізмів, пов'язаних зі спробами суспільства змиритися зі спадщиною масштабних минулих зловживань, щоб забезпечити підзвітність, справедливість та досягти примирення. Це може включати як судові, так і позасудові механізми з різним рівнем міжнародної участі (або без такої), а також індивідуальні судові переслідування, відшкодування збитків, пошук правди, органівні реформи, перевірку та звільнення, або їх поєднання (*Генеральний секретар ООН, 2004 р., звіт S/2004/616*);
- правосуддя перехідного періоду — це «не особлива концепція правосуддя, така як розподільче або каральне правосуддя», а «скоріше технічний підхід до виняткових викликів» (*Верховний комісар ООН з прав людини. Права людини та перехідне правосуддя. 2009 A/HRC/RES/12/11*);

- поняття правосуддя перехідного періоду включає набір судових і несудових інструментів і механізмів, таких як судові процеси, комісії з встановлення істини, процедури перевірки, реституція та компенсація і навіть закони про амністію та реабілітацію, спрямовані на компенсацію шкоди, заподіяної масовими порушеннями прав людини під час війни, окупації, диктаторського режиму або в рамках інших ситуацій, пов'язаних із насильством та репресіями. Ці заходи включають кримінальні та політичні процедури та дії, а також різні види органівних реформ, таких як реформи сектору безпеки та конституційне будівництво. Правосуддя перехідного періоду може сприяти досягненню більш загальних цілей, таких як запобігання конфліктам, миробудування та примирення (*Настанова Генерального секретаря ООН «Підхід ООН до перехідного правосуддя»* (2010);
- правосуддя перехідного періоду як прагматичний, заснований на правах людини політичний інструмент, що є у розпорядженні національних зацікавлених сторін, актуальний для зміцнення миру та безпеки, прав людини та підзвітності, а також сталого розвитку (*Інструкція Генерального секретаря ООН «Правосуддя перехідного періоду: стратегічний інструмент для людей, профілактики та миру»* (2023).

Мета (цілі) перехідного правосуддя також зазнали трансформації, є достатньо гнучкими й визначаються з урахуванням контексту конкретної країни.

За загальними підходами, цілями перехідного правосуддя є **справедливість і примирення**. В мету «справедливість» вкладається цілий комплекс очікуваних результатів: забезпечення справедливості для постраждалих осіб через покарання винних, відновлення гідності, прав і свобод постраждалих осіб, відновлення довіри та легітимності державних органів. Досягнення примирення у суспільстві розуміється як спосіб співіснування разом та здатність будувати спільне майбутнє. Примирення не є смиренням, готовністю все забути, так званим «компромісом» або «здачею інтересів держави», наказом влади згори прощати, забувати, відчувати довіру тощо під примусом до будь-яких почуттів та емоцій, як і не є заборобою на них. Примирення — це процес налагодження співіснування з колишніми ворогами без збройного конфлікту та насильства. Воно не передбачає обов'язкового прощення, забуття минулого чи позитивного ставлення, натомість спрямоване на узгодження різних бачень війни та післявоєнного майбутнього в суспільстві, а також на розвиток рівня співпраці, який дозволяє жити разом краще, ніж у стані роз'єднаності.

Цілі правосуддя перехідного періоду сформульовані в різних документах Організації Об'єднаних Націй, які в широкому розумінні пов'язують їх також із верховенством права, миром та розвитком.

У 2012 році Спеціальний доповідач з питання сприяння встановленню істини, правосуддя, відшкодування збитків та гарантій неповторення дійшов висновку, що правосуддя перехідного періоду сприяє досягненню двох кінце-

вих цілей — примирення та зміцнення верховенства права, через дві проміжні цілі — забезпечення визнання постраждалих осіб та зміцнення міжособистісної та органівної довіри.

Принципи перехідного правосуддя слід розуміти у двох контекстах.

Перший — **принципи як загальні підходи до формування та реалізації політик**, а саме:

- Верховенство права і відсутність безкарності
- Пріоритетність прав постраждалих
- Комплексність (поєднання судових і позасудових механізмів)
- Інклюзивність та участь суспільства
- Гарантії неповторення

Другий контекст, власне **документ**, який є «узагальненим» джерелом перехідного правосуддя, а саме **Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист та відшкодування збитків для постраждалих грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, Прийняті резолюцією 60/147 Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 2005 року** (далі — Основні принципи та керівні положення. Текст документу подається в неофіційному перекладі).

Преамбула (мета і предмет) Основних принципів та керівних положень має посилання на міжнародні документи, які містять відповідні зобов'язання. Можна сказати, що преамбула є нагадуванням країнам про їх зобов'язання забезпечувати гарантії правового захисту постраждалим від порушень міжнародних норм у галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права.

Власне, самі **принципи викладені у 8-ми розділах**, які загалом об'єднують 27 пунктів (принципів та керівних положень). Нумеровані арабськими цифрами пункти — це і є принципи та керівні положення (узагальнено — принципи перехідного правосуддя).

Так, наприклад, принцип 8 розділу V Основних принципів та керівних положень надає визначення «постраждалих» (в контексті цього документа): постраждалими вважаються особи, які зазнали збитків індивідуально або колективно, включаючи фізичну або психічну шкоду, душевне страждання, матеріальні втрати або суттєве утиск їх основних прав, внаслідок дій або бездіяльності, які є грубими порушеннями міжнародних норм у галузі прав людини або серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права. Під час застосування відповідно до національного законодавства під «постраждалихою» може розумітися також прямий член сім'ї або утриманець безпосередньо постраждалої особи, а

також особи, яким за втручання з метою надання допомоги постраждалим особам або запобігання подальшим порушенням було завдано збитків.

Механізми перехідного правосуддя — це згадані напочатку розділу практики та досвід в умовах падіння авторитарних режимів — заходи з встановлення істини, ініціативи на підтримку правосуддя, відшкодування збитків та гарантій неповторення. Умовно їх можна поділити на **судові** та **несудові**, з різним ступенем міжнародної участі (або взагалі без такої).

Судові та несудові механізми мають доповнювати одне одного та взаємодіяти. Ці механізми разом мають забезпечити справедливість для постраждалих осіб.

СУДОВІ	НЕСУДОВІ
● Національні суди ● Міжнародні суди та трибунали ● Гібридні (змішані) суди	● Комісії з встановлення істини та примирення ● Репарації (матеріальні та нематеріальні / чи символічні/) ● Заходи щодо збереження пам'яті (меморіалізація) ● Гарантії неповторення (органівні реформи, перевірки /«люстрація»/, перегляд повноважень поліції та сектору безпеки і оборони, громадський контроль за сектором безпеки, перегляд конституцій, заходи з роззброєння, демобілізації та реінтеграції комбатантів, зміцнення громадянського суспільства /наприклад, скасування законів, що обмежують можливості для громадянської активності/, заходи у культурній та особистій сферах /наприклад, освіта та викладання історії, мистецтво та використання архівів) тощо.

Традиційно виокремлюють класичні чотири, а після [Звіту](#) Спеціального доповідача ООН Фабіана Сальвіолі (A/HRC/54/24,2023 р.) — п'ять ключових механізмів перехідного правосуддя:

- **Право на істину** (комісії правди, документування злочинів, розшук осіб, зниклих безвісти)
- **Правосуддя / кримінальна відповідальність** (трибунали, національні суди)
- **Репарації** (компенсації, відшкодування, реабілітація)

- **Гарантії неповторення** (реформи сектору безпеки, перевірки («люстрації»), зміцнення органів влади)
- **Меморіалізація** (вшанування пам'яті постраждалих, створення музеїв, освітніх програм)

Механізми перехідного правосуддя

Чому «перехідне» і чому «правосуддя»?

Як було зазначено вище, концепція перехідного правосуддя була сформована в результаті трансформацій (переходу) країн (суспільств) від авторитаризму до демократії, або від війни до миру. Зрештою, перехідне правосуддя і застосовується в таких ситуаціях «переходу».

А «правосуддя» в нашому контексті не є класичним «розслідуванням і покаранням». Навпаки, це комплекс механізмів та інструментів, які не обмежуються лише покаранням винних, а мають поєднувати різні механізми та інструменти (правда, пам'ять, репарації, гарантії неповторення). Оскільки досвід країн переконує, що тільки у їх поєднанні й взаємодоповненні постраждалі отримують справедливість, а суспільство — стійкий мир.

Реалізація принципів і механізмів перехідного правосуддя здійснюється через конкретні **інструменти (або заходи)**, зокрема: нормативно-правові акти, діяльність уповноважених органів, освітні й наукові програми, залучення інститутів громадянського суспільства, використання можливостей медіа та інших комунікаційних платформ та інші інструменти.

1.2. Міжнародні документи — джерела (ООН, Рада Європи)

Основу сучасного розуміння перехідного правосуддя формують документи системи **Організації Об'єднаних Націй**, які використовуються державами як орієнтир для розроблення національної політики та законодавства.

До ключових належать:

«Основні принципи та керівні положення щодо права на правовий захист і відшкодування збитків постраждалим грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права»¹, ухвалені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 60/147 від 16 грудня 2005 року. Цей документ визначає обов'язки держав щодо розслідування, покарання винних і надання ефективних репарацій постраждалим.

Настанова Генерального секретаря ООН «Підхід ООН до перехідного правосуддя»² — рамковий документ для всієї системи ООН, який закріплює центральну роль постраждалих; підкреслює необхідність комплексності та інклюзивності; визначає перехідне правосуддя як цілісну політику, а не набір окремих заходів.

Звіти Спеціальних доповідачів ООН³, які уточнили сучасні стандарти та включили меморіалізацію як п'ятий ключовий елемент перехідного правосуддя поряд із правосуддям, правдою, репараціями та гарантіями неповторення.

Доповідь Управління Верховного комісара ООН з прав людини «Права людини та правосуддя перехідного періоду»⁴, що систематизує підходи до впровадження цих механізмів на національному рівні.

Звіт Генерального секретаря «Верховенство права та перехідне правосуддя в умовах конфлікту і після конфлікту»⁵, вперше чітко окреслив що таке перехідне правосуддя, які воно має цілі та механізми, чому важливо поєднувати судові й позасудові інструменти.

1 <https://docs.un.org/en/A/RES/60/147>

2 <https://peacemaker.un.org/en/documents/guidance-note-secretary-general-un-approach-transitional-justice>

3 2012 https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/transitionaljustice/sg-guidance-note/2023_07_guidance_note_transitional_justice_en.pdf, 2023 <https://www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/ahrc4545-memorialization-processes-context-serious-violations-human>

4 2022, A/HRC/49/39 <https://docs.un.org/en/A/HRC/49/39>

5 2004, S/2004/616 <https://digitallibrary.un.org/record/527647?v=pdf>

Мирні угоди та миротворчі місії ООН

У більшості мирних угод (напр., Сальвадор, Сьєрра-Леоне, Колумбія) передбачалися комісії правди, спеціальні трибунали та репараційні програми, які поєднували матеріальну компенсацію з символічними актами: публічні вибачення, меморіали, дні пам'яті. Миротворчі місії ООН у цих країнах відігравали важливу роль не лише у спостереженні за виконанням угод, а й у побудові державних органів: реформуванні сектору безпеки, судової системи та поліції, роззброєнні, демобілізації й реінтеграції колишніх комбатантів (РДР).

Проте, **відповідальність за формулювання механізмів перехідного правосуддя в мирних угодах, та за їх подальшу реалізацію покладається на сторони конфлікту**. Міжнародні організації (місії ООН, ОБСЄ, спеціальні механізми ООН), зазвичай, надають **консультативну, експертну та технічну допомогу**. В окремих випадках міжнародна спільнота акумулює ресурси для виконання окремих механізмів перехідного правосуддя, закладених в мирних угодах, які стосуються покарання винних (якщо йшлося про створення міжнародних трибуналів), або виплати репарацій постраждалим від серйозних та грубих порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права (створення фондів відшкодування для постраждалих осіб).

Рада Європи та Європейський Союз

Рада Європи послідовно розвивала стандарти, пов'язані з перехідним правосуддям, через акти Комітету Міністрів, практику Європейського суду з прав людини (ефективне розслідування, право родин зниклих безвісти на інформацію, обов'язок держав вживати заходів, що гарантують неповторення, наприклад у рішеннях щодо катувань чи масових зникнень) та висновки Венеційської комісії (про люстрацію, реформу сектору безпеки, органівні зміни), забезпечуючи інтеграцію прав постраждалих у національне законодавство європейських країн.

Важливим політичним орієнтиром стала також Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1096 від 27 червня 1996 року «Про заходи, спрямовані на ліквідацію спадку колишніх комуністичних тоталітарних режимів», разом із відповідними керівними принципами.

Європейський Союз у 2015 році ухвалив політику підтримки перехідного правосуддя («EU Policy Framework on support to transitional justice»), підкреслюючи його зв'язок із верховенством права, демократією та захистом прав людини.

1.3. Моделі перехідного правосуддя у світі

Різні дослідники визначають різні моделі, або різні підходи до перехідного правосуддя в країнах світу. Усе залежить від класифікації або критеріїв, що покладені в основу класифікації чи типології.

Наприклад, якщо в основі класифікації є виключно механізми перехідного правосуддя, які пов'язані з покаранням винних, то виділяють: (1) модель кримінального переслідування, яка характеризується широким та невибіркоким використанням кримінальних процесів проти осіб, обвинувачених у порушеннях прав людини (Німеччина, Руанда та Греція); (2) модель чистого розриву (Іспанія, Росія, Чилі) — загальна відсутність кримінальних проваджень; (3) модель відносно чистого розриву, з частковим (дуже рідким) кримінальним переслідуванням винних (Польща, Чехія чи Угорщина); (4) модель примирення (Південна Африка та Гватемала) — ґрунтується на головній перехідній політичній меті — відновлення зруйнованих соціальних зв'язків.

З огляду на це, кожна модель дозволяє роботу комісій правди та, у випадку Південної Африки, умовну амністію для колишніх правопорушників (Models of Transitional Justice — A Comparative Analysis. Stephen A. Garrett <https://ciaotest.cc.columbia.edu/isa/gas02/>).

Модель	Кримінальне переслідування	Ключова ідея	Приклади
Кримінального переслідування	Широке, невибіркове	Покарання як основа справедливості	Німеччина, Руанда
Чистого розриву	Відсутнє	Закрити минуле без судів	Іспанія, Чилі
Відносно чистого розриву	Поодинокі	Обмежене реагування	Польща, Чехія
Примирення	Умове / альтернативне	Відновлення соціальних зв'язків	ПАР, Гватемала

Інші дослідники в основу класифікації поклали умовну шкалу, на якій одна крайня точка — це «помста» (чи відплата), а інша крайня точка — «примирення» (коли перехідне правосуддя взагалі не використовується). The Transitional Justice Models and the Justifications of Means of Dealing with the Past. <https://opo.iisj.net/index.php/osls/article/view/463>.

Помста / відплата

Амнезія
Вибіркове покарання
Історичне уточнення
Змішана модель

Примирення

Відповідно, виділені такі моделі перехідного правосуддя:

1) Амнезія (забуття)

Нова демократична влада свідомо ухвалює рішення не переслідувати порушників прав людини у минулому періоді та водночас навіть уникати широкого публічного обговорення того, що вони взагалі мали місце. Мета цього підходу — мінімізувати політичні ризики та суспільну конфронтацію в перехідний період.

Приклад: Іспанія після смерті Франсіско Франко у 1975 році.

2) Зведення (деяких) рахунків (модель вибіркового покарання)

У межах цієї моделі кримінальному та іншому юридичному переслідуванню підлягають ключові політичні діячі попереднього режиму, а також представники сил безпеки, яких пов'язують із катуваннями та іншими тяжкими порушеннями прав людини. Санкції можуть включати позбавлення громадянських і політичних прав, заборону обіймати державні посади, судові вирoki та ув'язнення, а в окремих історичних випадках — і смертну кару.

Приклади: Ефіопія після повалення режиму Менгісту у 1991 році, Греція після краху військової диктатури у 1974 році.

3) «Достатньо пам'ятати»: модель історичного уточнення

Держава визнає необхідність документування зловживань минулого та публічного встановлення історичної правди, однак свідомо уникає ідентифікації конкретних винних осіб. У межах цієї моделі владою не ініціюються формальні кримінальні переслідування за порушення прав людини.

Приклад: Гватемала після повалення уряду Хакобо Арбенса у 1954 році.

4) «Розповідь правди з укусом» (з покаранням): модель поєднання пам'яті та покарання

Цей підхід передбачає поєднання механізмів встановлення правди (зокрема через комісії правди) з можливістю (потенційного) судового переслідування

окремих осіб, причетних до найбільш серйозних порушень. Загальні амністії для політичних, військових або силових структур свідомо не застосовуються.

Приклад: Південна Африка.

Наступна типологія базується на інтенсивності використання чотирьох механізмів (та інструментів) перехідного правосуддя:

1. кримінальні процеси проти членів та прихильників попереднього режиму;
2. амністія та помилування;
3. адміністративні інструменти, такі як перевірки;
4. механізми встановлення правди, включаючи комісії правди, роботу інститутів пам'яті та деякі люстраційні заходи.

Ця типологія не враховує відшкодування збитків постраждалим. Тому представлені тут моделі стосуються лише ретрибутивної (з англ. *retribution* — відплата) частини інструментарію перехідного правосуддя та не пов'язані з механізмами, орієнтованими на постраждалих.

Керуючись наведеною типологією, пропонується виділити три моделі перехідного правосуддя:

1. **модель відплати**, в якій особи, чий зв'язок з попереднім режимом засуджується в новому політичному середовищі, підлягають санкціям, окрім розкриття їхніх зв'язків з недемократичним урядом;
2. **модель історичного з'ясування**, в якій розкриття характеру діяльності попереднього режиму, а також зв'язків між окремими особами та попереднім урядом не супроводжується використанням формальних санкцій;
3. **модель товстої лінії**, в якій не використовуються ні формальні санкції, ні розкриття інформації.

Огляд наведених моделей перехідного правосуддя дає можливість оцінити вплив обраної країною моделі на забезпечення гарантій постраждалим від грубих та серйозних порушень, хід демократичних перетворень або досягнення стійкого миру.

Методичні рекомендації для викладання

1.1. Походження концепції «правосуддя перехідного періоду»

Вправа 1

Мета:

Сформувати в учасників/-ць розуміння того, що перехідне правосуддя виникає як практична відповідь держави та суспільства на конкретні історичні, політичні й соціальні виклики, зокрема масові порушення прав людини, які, як правило, відбуваються під час збройних конфліктів та правління репресивних режимів. Через аналіз міжнародних кейсів учасники/-ці усвідомлять, чому вибір механізмів перехідного правосуддя є контекстно зумовленим і не може бути універсальним, а також яке значення це має для відповідальної діяльності публічних службовців в Україні у процесах реагування на наслідки війни та післявоєнного відновлення.

Тривалість: 30–40 хвилин.

Формат: робота в малих групах з подальшим загальним обговоренням.

Матеріали:

- картки з описом країни / регіону (коротка довідка або назва без додаткових пояснень — на вибір тренера) (зразок картки у Додатку 1),
- фліпчарт або аркуші формату А1,
- маркери.

Хід вправи:

Крок 1

Тренер/-ка об'єднує учасників у малі групи та пропонує кожній групі одну країну або регіон (Аргентина, Чилі, Південно-Африканська Республіка, Колумбія, країни Центральної та Східної Європи) та роздає картки з описом цих країн за зразком з Додатку 1.

Кожна група працює лише зі своїм кейсом.

Крок 2

Групи обговорюють і фіксують відповіді на такі запитання:

- Від чого відбувався «перехід»? (авторитарний режим, диктатура, апартеїд, тоталітарна система, збройний конфлікт тощо);
- Які порушення прав людини були типовими для цього контексту? (зникнення, катування, політичні переслідування, дискримінація, масові репресії, обмеження громадянських прав);
- Які механізми та інструменти перехідного правосуддя були застосовані? (покарання винних — судові процеси, амністії; право на правду комісії з

встановлення істини; відшкодування шкоди та збитків – репарації; меморіалізація; гарантії неповторення – перегляд повноважень органів влади в конституціях, запровадження суспільного контролю за сектором безпеки та поліцією, перевірки («люстрація»), інші інституційні реформи, впровадження освіти з прав людини тощо).

Групи бажано заохочувати не лише перелічити механізми, а й коротко пояснити, чому було обрано саме їх (увага на контекст конкретної країни та умови досягнення миру чи переходу до демократії та відмови колишнього режиму від боротьби за владу).

Крок 3

Кожна група візуалізує результати роботи у форматі «карти перехідного періоду», що складається з трьох елементів:

Проблема — Відповідь — Наслідок

Наприклад:

Проблема — контекст: характер режиму або конфлікту та типові порушення прав людини.

Відповідь — обрані механізми та інструменти перехідного правосуддя.

Наслідок — очікувані або фактичні результати (відновлення гідності та прав постраждалих, встановлення істини, примирення, реформи, довіра / недовіра до органів, стійкість миру — чи досягнуто миру в країні, продовжуються конфлікти або розпочато нові конфлікти).

Крок 4

Кожна група коротко презентує свою «карту перехідного періоду», акцентуючи на зв'язку між конкретним історичним контекстом, вибором механізмів, наслідками для суспільства.

Крок 5

Підсумкове обговорення (можливе у форматі загальної дискусії):

- Чому одна і та сама модель перехідного правосуддя не може бути універсальною для всіх країн?
- Які ризики виникають, якщо ігнорувати історичний, політичний або соціальний контекст?
- Чи може «правильний» механізм у неправильному контексті поглибити конфлікт?
- Чи можливо використовувати лише один механізм перехідного правосуддя (історичний, соціальний, політичний) для відновлення стійкого миру?

Методична порада тренеру/-ці:

Під час обговорення намагайтеся робити акценти на:

- ролі державних органів у перехідний період;
- відповідальності органів державної влади та органів місцевого самоврядування за вибір інструментів перехідного правосуддя;
- наслідках управлінських рішень для довіри громадян до держави.

Додаток 1.

КОНФЛІКТ В КОЛУМБІЇ⁶

Колумбійці пережили майже безперервний конфлікт, який тривав понад 50 років внаслідок громадянської війни та розвитку організованої злочинності навколо ринку наркотиків. Партизанські групи виникли в 1960-х роках із селянських та комуністичних повстань. Двома основними групами, що залишилися, є Революційні збройні сили Колумбії (FARC) та Армія національного визволення (ELN). Наркоекonomia сприяла розширенню всіх збройних груп, які працюють як служби безпеки для операцій з торгівлі наркотиками або безпосередньо залучені до цього бізнесу. Міжнародні спостерігачі одностайно характеризують громадянську війну в Колумбії як одну з найдовших і найжорстокіших у світі. Протягом останніх двох десятиліть низка урядів вступала в мирні переговори зі своїми опонентами, а іноді й досягала угод з однією або кількома збройними опозиційними групами, але періоди затишшя були винятком.

У 434-сторінковому звіті Комісії правди, співіснування та неповторення під назвою «Досить вже: спогади про війну та гідність» (2013 р.) розповідається, що більшість убивств сталася після того, як у 1980-х роках з'явилися ультраправі ополчення, підтримувані фермерами та торговцями кокаїном, для протидії FARC та іншим лівим повстанцям. Згідно зі звітом, за понад півстоліття війна забрала життя 220 000 колумбійців, понад 177 300 (80%), з яких були цивільними особами. Ще 40 787 членів збройних сил, воєнізованих формувань та повстанських формувань загинули в боях. Сотні тисяч людей покинули свої домівки та втратили майно через насильство та були змушені переселитися з сільської місцевості до міських нетрів. З 44 мільйонів населення Колумбії понад 3 мільйони є стали внутрішньо переміщеними особами.

Одним із наслідків примусового переміщення громадян стала зміна цільового призначення та оренди земельних ділянок/земельних угідь. Близько 3-7 мільйонів гектарів землі було незаконно привласнено в результаті переміщення та використовувалось для вирощування нарко-вмісних культур.

Мирна (Заклучна) угода між колумбійською державою та Революційними збройними силами Колумбії (FARC-EP) була підписана у 2016 році

Ключові положення, передбачені Мирною угодою:

1. відмовились від концепції загальної амністії: відповідальність за вчинені в ході конфлікту злочини мають понести не лише учасники FARC, а й пред-

⁶ Country report Colombia ICRC worldwide consultation on the rules of war. Report by Greenberg Research, Inc. 1999. <https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/colombia.pdf> BASTA YA! COLOMBIA: MEMORIES OF WAR AND DIGNITY Excerpts. General Report Historical Memory Group. 2015. <https://surl.it/jdprvc>

- ставники урядових збройних сил Колумбії; передбачене альтернативне покарання для винних з обох сторін; FARC узяв на себе зобов'язання виконувати заявлені вимоги, визнали необхідність постати перед судом першого правосуддя та визнати всі норми міжнародного права щодо себе;
2. утворена Спеціальна слідча група Генеральної прокуратури, яка за період роботи винесла обвинувальні вироки у 95 справах стосовно 110 осіб, включаючи 5 організаторів злочинів; утворено Спеціальний трибунал: перші 7 вироків керівництву FARC винесені у 2025 році; очікується 1 рішення щодо державного агента;
 3. питання репарацій постраждалим почали вирішуватись ще до підписання мирної угоди;
 4. передбачено утворення Комісії правди, співіснування та неповторення; Центру розшуку зниклих безвісти людей; FARC надає відому їм інформацію до Центру розшуку зниклих безвісти людей;
 5. передбачено утворення Музею національної пам'яті, здійснювалася взаємодія з Комісією правди; створена індивідуальна та колективна карти віктимізації, які слугували джерелом інформації та інструментом для визнання та пам'яті про дії, скоєні під час конфлікту;
 6. мирною угодою забезпечено сприятливі умови для створення нових політичних сил; прийнято статут опозиції; передбачені програми РДР; під час проведення мирних перемовин була забезпечена участь представників груп постраждалих осіб; передбачена реформа сільських районів та земельна реформа (яка передбачала реституцію земель або забезпечення земельними ділянками селян), аграрна реформа (яка передбачала, зокрема, заміщення вирощування заборонених культур – замість нарко-вмісних культур (з яких виготовляються наркотичні продукти) на звичайні сільськогосподарські продукти.

Ситуація в Колумбії станом на 2025 рік: два повстанські угруповання продовжують бойові дії: убивства, примусове переміщення більш як 50 тис.осіб, більше ніж 30 тис.осіб обмежені у свободі пересування⁷.

Окремі аспекти виконання Мирної угоди:

1. незаконні збройні формування після розпуску зареєструвались як політичні партії та взяли участь у демократичних виборах до парламенту;
2. реалізовані програми колективного відшкодування (колективне відшкодування збитків для постраждалих означає забезпечення гідності та відновлення прав постраждалих, постраждалих від збройного конфлікту, з використанням громадського підходу. Громади, які отримують користь від проєкту, визнають, що проведена робота зміцнює довіру до держави шляхом створення нових просторів для діалогу між громадянами та громадами, що сприяє сценаріям примирення та розбудови миру);
3. відмічено перешкоди з боку Генеральної прокуратури роботі Спеціальної юрисдикції з питань миру у справі «Хесуса Сантріча»;

⁷ United Nations Verification Mission in Colombia Report of the Secretary-General. S/2025/188. 27 March 2025. <https://docs.un.org/en/S/2025/188/>

4. замало постраждалих осіб отримали землю у власність; жінки не мають свободи економічної діяльності;
5. рекомендації Комісії правди переважно не виконані. Розшукано останки 2192 людей з 124 734 осіб, зниклих безвісти;
6. не проведені реформи: соціально-економічна, аграрна, що має наслідком бідність населення. Затягування з реалізацією Національної комплексної програми заміщення заборонених культур. Доступ до землі для цілей реінтеграції комбатантів не було передбачено у Мирній угоді. Більшість земель не передано у власність. Не проведена реституція земель. Відсутність політики з ліквідації незаконних збройних формувань злочинних організацій.

КОНФЛІКТ У СЬЕРРА-ЛЕОНЕ (Західна Африка)⁸.

1991-2002 рр. — тривала громадянська війна в Сьєрра-Леоне. Країна до 1961 року була британською колонією. Після здобуття незалежності протягом тридцяти років змінювались режими з умовно демократичних до авторитарних (військових диктатур), тривали збройні зіткнення. Найбільш жорстоким військовим лідером незаконних збройних формувань був капрал армії Фодей Санко, який за підтримки президента Ліберії Чарльза Тейлора захопив східні регіони Сьєрра-Леоне, які межують з Ліберією (ці провінції відомі алмазними копальнями). Саме за рахунок цих алмазів повстанці купували зброю: каміння контрабандою вивозили через Ліберію, назад ввозили стрілецьку зброю.

Незаконні збройні формування (НЗФ) залучали дітей: їх часто викрадали, накачували наркотиками, примушували воювати, а також вбивати та калічити цивільних.

У 1996 році у країні відбулися вибори, в яких Санко не брав участі. На виборах переміг офіційний представник ООН Ахмад Теджан Кабба. Його гасло «Майбутнє у твоїх руках» стало причиною того, що повстанці почали відрубати людям руки та закликали своїх постраждалих просити новообраного президента про нові руки. Ампутація стала типовою жорстокістю громадянської війни в Сьєрра-Леоне.

1999 рік — уряд Сьєрра-Леоне та найбільше НЗФ підписали Ломейську мирну угоду (підписана 7 липня 1999 року в місті Ломо, столиці Того). Проте, угода була порушена: у травні 2000 року членами НЗФ були арештовані миротворці ООН. Протистояння тривало, а війна остаточно закінчилася 18 січня 2002 року.

Основні положення мирної угоди: зобов'язання щодо припинення воєнних дій, відновлення Комісії зі зміцнення миру, забезпечення демобілізації та роззброєння, а також сприяння реінтеграції комбатантів у громадянське суспільство (РДР); амністія всім повстанським комбатантам і дозвіл НЗФ стати політичною партією. Колишні повстанці отримали 4 міністерські портфелі (Санко отримав місце міністра зі стратегічних ресурсів); передбачена програма репарацій.

Надання амністії було неприйнятним з точки зору ООН. Верховний комісар ООН з прав людини Мері Робінсон доручила представнику ООН Френсісу Окело не підписувати угоду. Однак Окело зміг переконати ООН, що його підпис необхідний для миру, і він підписав її із застереженням, що ООН не визнає амністію за акти геноциду, злочини проти людяності, військові злочини та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права.

Деякі наслідки виконання мирної угоди:

- оскільки угода визнала повну амністію для всіх сторін конфлікту, суспільство було обурене, почалися масові протести; тому, у 2002 році, за зверненням президента Сьєрра-Леоне ООН створили Спеціальний суд для Сьєрра-Леоне для притягнення до відповідальності осіб, відповідальних за порушення прав людини під час конфлікту⁹;
- не всі повстанські формування роззброїлися;
- цивільні і колишні комбатанти масово почали переїжджати з сільських районів до міст у пошуку засобів існування;
- не була передбачена підтримка жінок-доглядальниць (домогосподарства трималось на жінках, внаслідок великої кількості скалічених дітей та чоловіків).

Для встановлення справедливості створили Комісію правди та примирення. Комісія готувала звіт з 2002 до жовтня 2004 року. Одна з її рекомендацій — програми репарацій. Крім ампутацій, Комісія правди та примирення зафіксувала величезну кількість злочинів, які скоїли повстанці: примус до канібалізму, затримання, примусове вербування, сексуальне рабство, примус до вживання наркотиків, примусова праця, напади, тортури, зґвалтування, пограбування та знищення власності, вимагання, примусове переміщення, убивства. Іноді одна й та сама людина ставала постраждалиху кількох злочинів. Загалом за підрахунками Національної комісії соціальної дії в Сьєрра-Леоне у війні постраждали приблизно 55,5 тисячі людей. Але зареєструвалися постраждалими лише 29 733 людини, з них 1 285 ампутантів і 4 675 осіб, що отримали поранення під час війни.

Потреби у виплаті репарацій¹⁰ склали 14 млн доларів. Однак основною проблемою країни виявився брак коштів, тому 2008 року Фонд Миротворчості ООН надав грант у \$3,5 млн. А 2011 року в рамках гранту ПРООН компенсації отримали ще 1 138 осіб з ампутованими кінцівками. Оскільки і цей проєкт не зміг забезпечити репарації усім постраждалим, то по 300 \$ отримали визначені пріоритетні категорії постраждалих (особи з ампутаціями, особи, що постраждали від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК), особи, які стали постраждалими кількох злочинів).

9 Спеціальний суд щодо Сьєрра-Леоне: досвід відновлення справедливості шляхом міжнародного судочинства. 2023. <https://surli.li/vyqwvx>

10 В Україні багато жертв війни. Колись їм виплатять репарації. Як визначити, хто більше постраждав? Ніяк. Так намагались зробити в Сьєрра Леоне — нічого не вийшло. 2023. <https://surli.cc/tkutbc>

Спеціальний суд для Сьєрра-Леоне діяв з липня 2002 по 2 грудня 2013 року. Мандат: розгляд справ про військові злочини, злочини проти людяності та порушення міжнародного гуманітарного права, які сталися під час громадянської війни в період з 30 листопада 1996 року до 18 січня 2002 року. Фодея Санко звинувачували за 17 пунктами: військові злочини, зокрема використання дітей-солдатів і злочини проти людяності, включно з геноцидом, поневоленням, зґвалтуванням і сексуальним рабством. Він помер у шпиталі, не дочекавшись вироку. 16 осіб отримали вирoki тюремного ув'язнення, серед них колишній президент Ліберії Чарльз Тейлор. На початок 2013 р. були завершені судові процеси за обвинуваченням 8 колишніх лідерів та членів НЗФ, 3 осіб були виправдані, ще 3 померли під час процесу. Один обвинувачений втік і не був знайдений. Після припинення роботи Спеціального суду його замінив Залишковий Спеціальний суд для Сьєрра-Леоне, який виконує низку додаткових функцій, зокрема захист і підтримку свідків, нагляд за виконанням вироків і розгляд вимог про компенсацію.

Вправа 2

Мета:

Сформувати в учасників/-ць розуміння еволюції поняття «перехідне правосуддя» як відповіді на зміну історичних і політичних реалій, а не як сталої універсальної концепції. Учасники/-ці навчатимуться аналізувати різні визначення перехідного правосуддя в конкретному контексті їх виникнення, простежувати зв'язок між трансформацією цієї концепції та глобальними процесами — розвитком міжнародного захисту прав людини, миробудуванням і підходами до сталого розвитку, а також усвідомлювати значення цих змін для практичної діяльності публічних службовців України. Вправа сприятиме розвитку аргументованого обґрунтування рішень, необхідних для роботи з наслідками війни та формування відповідальної державної політики у перехідний і повоєнний періоди.

Тривалість: 40–50 хвилин.

Формат: робота в малих групах з подальшим загальним обговоренням.

Матеріали:

- картки з визначеннями терміна «перехідне правосуддя» (Додаток 2);
- окремі картки з роками: 2003, 2004, 2009, 2010, 2023 або «лінія часу» на дошці чи в аудиторному просторі, або онлайн дошці;
- фліпчарт;
- маркери.

Хід вправи:

Крок 1

Кожна група отримує набір карток із різними визначеннями «перехідного правосуддя» (з текстів дослідників та документів ООН – Додаток 2).

Завдання:

- ознайомитися з визначеннями поняття «перехідне правосуддя» (Додаток 2);
- виділити ключові акценти запропонованих визначень (наприклад: покарання, постраждалі, примирення, органівні реформи, мир, розвиток тощо).

Крок 2

Групам пропонується розташувати визначення у хронологічній послідовності — від найдавнішого до найсучаснішого.

До кожного визначення необхідно записати:

- що є головним фокусом (минуле / постраждалі / держава / майбутнє);
- які механізми перехідного правосуддя згадуються прямо або опосередковано.

Крок 3.

Цей етап може відбуватися по-різному:

Варіант 1. Спочатку групи презентують свої результати роботи, пояснюють розташування визначень. Після чого тренер/-ка пояснює правильну хронологію, залежно від результатів роботи груп коригує «прогалини» у розумінні розвитку і трансформації поняття «перехідне правосуддя», доповнюючи теоретичним матеріалом (можливо мінілекцією за потреби).

Варіант 2. Тренер/-ка презентує правильну хронологію та авторів, пояснюючи розвиток поняття. Групи в цей час порівнюють з власними результатами роботи; пояснюють, чому вони розташували визначення саме так; визначають, де їхня логіка співпала або розійшлася з офіційною хронологією.

Крок 4.

Підсумкове обговорення:

- Що було в центрі перших визначень перехідного правосуддя?
- Коли та чому з'являється акцент на постраждалих?
- Як і чому поняття починає охоплювати примирення, роботу з минулим, органівні реформи, розвиток і миробудування? Які глобальні процеси вплинули на цю еволюцію?
- Чому сучасні визначення говорять про перспективу майбутнього, а не лише про минуле?
- Чи надається пріоритет одному, чи декільком механізмам перехідного правосуддя?
- Як еволюція поняття «перехідне правосуддя» має впливати на формування різних сфер державної політики України сьогодні?

Методична порада тренеру/-ці:

- Не наполягайте на «єдиній правильній логіці» на етапі групової роботи.
- Заохочуйте учасників пов'язувати зміни у визначеннях із реальними викликами держав, а не з академічними дискусіями.

Додаток 2

КАРТКА 1

Перехідне правосуддя описує підходи, за допомогою яких нові політичні режими намагаються реагувати на масові порушення прав людини, вчинені попередньою владою, з метою встановлення відповідальності та подолання спадщини минулого.

КАРТКА 2

Перехідне правосуддя стосується способів, якими суспільства, що виходять із періодів конфліктів або репресій, намагаються дати відповідь на системні та масштабні порушення прав людини, коли звичайні механізми правосуддя є недостатніми.

КАРТКА 3

Перехідне правосуддя охоплює комплекс судових і позасудових механізмів, спрямованих на подолання наслідків серйозних порушень прав людини, включаючи встановлення істини, кримінальну відповідальність, відшкодування шкоди та інституційні реформи.

КАРТКА 4

Перехідне правосуддя є набором надзвичайних заходів, що застосовуються у критичні моменти переходу від війни до миру або від авторитаризму до демократії та мають на меті не лише реагування на порушення, а й усунення їхніх структурних причин.

КАРТКА 5

Перехідне правосуддя — це процеси і механізми, за допомогою яких суспільство намагається впоратися зі спадщиною масштабних зловживань минулого з метою забезпечення підзвітності, справедливості та досягнення примирення.

КАРТКА 6

Перехідне правосуддя не є окремим видом правосуддя, а радше практичним підходом до виняткових викликів, який поєднує кримінальну відповідальність з ширшим розумінням справедливості та потреб постраждалих.

Завантажити аркуш з картками
можна за QR кодом:

КАРТКА 7

Перехідне правосуддя включає судові та несудові інструменти, такі як судові процеси, комісії з встановлення істини, репарації, амністії, люстраційні заходи та інституційні реформи, спрямовані на компенсацію шкоди та запобігання повторенню порушень.

КАРТКА 8

Перехідне правосуддя слід розглядати як політичний і правозахисний інструмент, що перебуває у розпорядженні національних суб'єктів і спрямований на зміцнення миру, безпеки, верховенства права, прав людини та сталого розвитку.

КАРТКА 9

Перехідне правосуддя зосереджується не лише на минулих порушеннях, а й на формуванні довіри до державних органів та створенні умов для мирного співіснування в майбутньому.

КАРТКА 10

Центральним елементом перехідного правосуддя є визнання постраждалих, забезпечення їхніх прав та активна участь у процесах встановлення істини й відновлення справедливості.

ДЛЯ ТРЕНЕРА/-КИ:**Орієнтовна хронологія (для перевірки)**

1. Картка 1-2 – ранні академічні підходи (поч. 2000-х)
2. Картка 5 – Звіт Генерального секретаря ООН (2004)
3. Картки 3–4 – розвиток стандартів ООН (2009–2010)
4. Картка 6 – уточнення концепції (2009)
5. Картка 7 – розширення інструментарію
6. Картка 8 – сучасний підхід (2023)
7. Картки 9 і 10 **не є самостійними хронологічними етапами.**

Вони виконують **аналітичну функцію** і відображають зсув фокуса в еволюції концепції перехідного правосуддя.

Картка 9 може розміщуватися після карток 3–5, або паралельно з картою 8 (умовно 2010 → 2023). Ця картка відображає перехід від логіки «реакції на злочини минулого» до логіки «управління майбутнім» (про довіру до органів, соціальну згуртованість, миробудування тощо).

Картка 10 може розміщуватися між картками 5 і 8 (умовно 2004 → 2010 → 2023). Ця картка відображає еволюцію від державоцентричного підходу до орієнтованого на постраждалих, поступову зміну ролі постраждалого, яка вже не тільки є «об'єктом допомоги», але розглядається як суб'єкт політики.

1.2. Міжнародні документи — джерела (ООН, Рада Європи)

Вправа 3

Мета:

Сформувати в учасників/-ць розуміння міжнародних документів у сфері прав людини та перехідного правосуддя як практичних інструментів державної політики, а не суто норм. Учасники/-ці навчаться визначати адресатів міжнародних зобов'язань, аналізувати конкретні обов'язки держави та ідентифікувати права постраждалих, які підлягають захисту, з урахуванням умов збройного конфлікту та післявоєнного відновлення України; усвідомлять роль публічних службовців як ключової ланки у трансформації міжнародних стандартів у реальні управлінські рішення та практики, а також ризики юридичного, політичного й репутаційного характеру, що виникають у разі ігнорування міжнародних зобов'язань.

Тривалість: 40-50 хвилин.

Формат: робота в групах та загальне обговорення.

Матеріали:

- короткі витяги з міжнародних документів (по одному документу на групу) – Додаток 3;
- фліпчарт або аркуші формату A1;
- маркери.

Хід вправи:

Крок 1

Тренер/-ка об'єднує учасників у малі групи та надає кожній групі витяг з одного міжнародного документа (Додаток 3).

Крок 2

Групам необхідно ознайомитися із запропонованими матеріалами (витягами з документів) і підготувати відповіді на питання:

- Хто є головним адресатом документа? (держава загалом, уряд, суди, законодавчі органи, правоохоронні органи, міжнародні актори тощо)
- Які обов'язки держави він формулює? (розслідувати, притягати до відповідальності, забезпечувати доступ до правосуддя, виплачувати репарації, проводити реформи, гарантувати неповторення)
- Які конкретні органи державної влади або публічні органи відповідальні за виконання положень цього документа (міністерства, суди, прокуратура, парламент, органи місцевого самоврядування, омбудсман, спеціальні комісії тощо)?

- Які права постраждалих і яких саме категорій він захищає? (право на істину, правосуддя, відшкодування, участь, гідність, пам'ять та ін.)

Крок 3

Кожна група готує коротку презентацію результатів у форматі урядового брифінгу, що передбачає тривалість виступу — до 3 хвилин, а також чітку структуру:

- що це за документ;
- чому він важливий для держави;
- які конкретні дії він очікує від органів влади;
- які права постраждалих він захищає;
- які ризики виникають у разі його ігнорування

Крок 4

Групи по черзі презентують свої брифінги. Інші учасники/-ці та тренер/-ка можуть ставити уточнювальні запитання з позиції представників органів державної влади чи місцевого самоврядування.

Крок 5.

Підсумкове обговорення:

- Які з розглянутих документів є політичними орієнтирами, а які — юридично зобов'язальними?
- Чи може держава вибірково застосовувати міжнародні стандарти?
- Які міжнародні зобов'язання з прав людини не припиняють діяти навіть під час збройного конфлікту, а які можуть бути обмежені?
- Які наслідки для держави може мати ігнорування цих документів (юридичні, політичні, репутаційні)?
- Яку роль відіграють публічні службовці у перетворенні міжнародних зобов'язань на реальні механізми захисту прав постраждалих?

Методична порада тренеру/-ці:

- Заохочуйте учасників уникати цитування й зосереджуватися на суті.
- Підкреслюйте різницю між «політичною рекомендацією» і «юридичним обов'язком».
- Якщо група губиться в термінах — повертайте дискусію до запитання: «Що держава має зробити на практиці?».

Додаток 3

ВИТЯГИ З МІЖНАРОДНИХ ДОКУМЕНТІВ

Витяг 1

Генеральна Асамблея ООН

Основні принципи та керівні положення щодо права на правовий захист і відшкодування шкоди (2005)

Держави мають обов'язок поважати, забезпечувати повагу та виконувати міжнародне право прав людини і міжнародне гуманітарне право.

Постраждалим від грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права має, за відповідних обставин і з урахуванням тяжкості порушення, надаватися повне та ефективне відшкодування шкоди.

Відшкодування включає реституцію, компенсацію, реабілітацію, сатисфакцію та гарантії неповторення.

Адекватне, реальне та швидке відшкодування збитків покликане сприяти досягненню справедливості шляхом відновлення потерпілого в його правах, зневажених внаслідок грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини або серйозних порушень міжнародного гуманітарного права.

Держава повинна прагнути до створення національних механізмів для відшкодування збитків і надання іншої допомоги постраждалим у разі, якщо сторони, які несуть відповідальність за заподіяний збиток, не мають можливості або не бажають виконувати свої зобов'язання.

У випадках, коли особа, юридична особа або інша організація визнана відповідальною за відшкодування постраждалим особам, така сторона повинна надати відшкодування постраждалим або компенсувати державі, якщо держава вже надала відшкодування постраждалій особі.

Витяг 2

Генеральний секретар ООН

Верховенство права та перехідне правосуддя в умовах конфлікту і після конфлікту (2004)

Перехідне правосуддя охоплює весь спектр процесів і механізмів, пов'язаних зі спробами суспільства впоратися зі спадщиною масштабних порушень минулого з метою забезпечення підзвітності, справедливості та досягнення примирення.

Такі механізми можуть бути як судовими, так і позасудовими, з різним рівнем міжнародної участі або без такої.

Досвід свідчить, що зосередження виключно на одному механізмі за рахунок інших може підірвати ширші цілі перехідного правосуддя.

Витяг 3

Генеральний секретар ООН

Настанова Генерального секретаря ООН: Підхід ООН до перехідного правосуддя (2010)

Перехідне правосуддя — це сукупність процесів і механізмів, за допомогою яких суспільство намагається впоратися зі спадщиною масштабних порушень минулого.

Підхід, заснований на правах людини, ставить постраждалих у центр усіх процесів перехідного правосуддя.

Перехідне правосуддя не є наперед визначеним набором заходів, а гнучким підходом, який має бути адаптований до конкретного контексту та потреб кожного суспільства.

Витяг 4

Європейський суд з прав людини

Практика за статтями 2 і 3 Європейської конвенції з прав людини

Обов'язок держави захищати право на життя відповідно до статті 2 Конвенції передбачає необхідність проведення ефективного офіційного розслідування у випадках, коли особи були позбавлені життя внаслідок застосування сили.

У разі, якщо особа заявляє обґрунтовану скаргу на серйозне жорстоке поводження з боку представників держави, ефективний засіб правового захисту вимагає проведення ретельного та ефективного розслідування.

Амністії та помилування не повинні застосовуватися у справах, що стосуються серйозних порушень основоположних прав людини.

ДЛЯ ТРЕНЕРА/-КИ:

Короткі витяги (а не повні тексти документів) використовуються для вправи тому що:

- Вони дозволяють сфокусувати увагу не на ознайомленні з усім змістом міжнародних документів, а на формуванні навичок — ідентифікувати адресата, бачити обов'язки держави, розпізнавати права постраждалих у міжнародних стандартах.
- Витяги підібрані так, щоб кожне запитання вправи мало чітку опору в тексті, учасники могли зробити обґрунтовані висновки без додаткових джерел, а також з метою уникнення перевантаження та формального читання.

- Оскільки цільовою аудиторією є публічні службовці, для них важливим є навичка працювати з документами як з інструментами дії, а не як з об'єктами юридичного тлумачення статей.
- Обмежений обсяг тексту стимулює аналітичне мислення, змушує учасників/-ць формулювати відповіді своїми словами; наближає роботу до реальних управлінських ситуацій (брифінги, довідки, записки тощо).

Можливі варіанти відповідей:

Документ 1

Основні принципи та керівні положення ООН щодо права на правовий захист і відшкодування шкоди (2005)

1. Хто є головним адресатом документа?

Держава та всі її органи, відповідальні за правосуддя, розслідування, соціальний захист і реформування органів.

2. Які обов'язки держави формулює документ?

Держава зобов'язана:

- забезпечити доступ постраждалих до правосуддя;
- провести ефективне розслідування порушень;
- притягнути винних до відповідальності;
- надати постраждалим повне та ефективне відшкодування;
- здійснити заходи, що гарантують неповторення порушень (реформи).

3. Які права та яких категорій постраждалих захищає документ?

Право на правовий захист, право на відшкодування шкоди, право на гідність, право на гарантії неповторення.

Документ 2

Звіт Генерального секретаря ООН «Верховенство права та перехідне правосуддя...» (2004)

1. Хто є головним адресатом документа?

Національні органи влади в державах, що виходять з конфлікту або авторитарного режиму.

2. Які обов'язки держави формулює документ?

Держава має:

- застосовувати комплексний підхід до перехідного правосуддя;
- поєднувати судові й позасудові механізми;
- не обмежуватися лише одним інструментом;
- забезпечити підзвітність і довіру до органів.

3. Які права та яких категорій постраждалих захищає документ?

Право на справедливість, право на істину, право на визнання шкоди, право на участь у процесах подолання минулого.

Документ 3

Настанова Генерального секретаря ООН «Підхід ООН до перехідного правосуддя» (2010)

1. Хто є головним адресатом документа?

Держава як головний суб'єкт формування і реалізації політики перехідного правосуддя.

2. Які обов'язки держави формулює документ?

Держава зобов'язана:

- розробляти перехідне правосуддя як цілісну політику;
- ставити потреби та інтереси постраждалих у центри процесів з відновлення миру та справедливості;
- адаптувати підхід до національного контексту;
- забезпечувати інклюзивність і участь постраждалих.

3. Які права та яких категорій постраждалих захищає документ?

Право бути почутими, право на участь, право на справедливе та контекстно чутливе реагування держави.

Документ 4

Практика Ради Європи / Європейського суду з прав людини

1. Хто є головним адресатом документа?

Держави — учасниці Європейської конвенції з прав людини та їхні правоохоронні і судові органи.

2. Які обов'язки держави формулює практика ЄСПЛ?

Держава зобов'язана:

- проводити ефективні офіційні розслідування;
- забезпечувати реальний засіб правового захисту;
- не застосовувати амністії щодо тяжких порушень прав людини;
- забезпечувати доступ родин постраждалих до інформації.

3. Які права та яких категорій постраждалих захищає практика?

Право на ефективне розслідування, право на істину, право на справедливість, право на ефективний засіб захисту.

Вправа 4

Мета:

Сформувати в учасників розуміння того, як міжнародні стандарти у сфері прав людини та перехідного правосуддя трансформуються в конкретні національні політики, законодавчі зміни та органівні рішення в Україні. Через рольову гру учасники усвідомлять, що імплементація міжнародних зобов'язань є не технічним, а складним політико-правовим процесом, у якому перетинаються інтереси держави, постраждалих осіб та міжнародних партнерів.

Учасники/-ці розвинути здатність бачити баланс між правами постраждалих, міжнародними зобов'язаннями та внутрішніми політичними обмеженнями, оцінювати ризики реалізації законодавчих та органівних рішень, усвідомлювати професійну відповідальність публічних службовців за перетворення міжнародних стандартів на дієві механізми відновлення справедливості, довіри до держави та недопущення повторних порушень прав людини.

Тривалість 60 хвилин.

Формат робота в малих групах у форматі рольової гри.

Матеріали:

- один міжнародний документ з перехідного правосуддя (на вибір тренера або з Додатку 4);
- фліпчарт або аркуші формату A1,
- маркери.

Хід вправи:

Крок 1

Тренер/-ка коротко пояснює завдання вправи та наголошує, що учасники/-ці мають діяти в «своєї» ролі, навіть якщо особисто не погоджуються з її позицією. Після цього тренер/-ка об'єднує учасників у три групи та роздає ролі:

- **Представники міністерства юстиції** — відповідальні за правову політику, законодавство та виконання міжнародних зобов'язань.
- **Представники постраждалих категорій суспільства** (можна за потреби деталізувати ці категорії) — відстоюють інтереси постраждалих, наполягають на справедливості та відновленні прав.
- **Представники міжнародних партнерів** — представляють міжнародні організації та донорів, що підтримують імплементацію стандартів.

Крок 2

Кожна група отримує один і той самий міжнародний документ або його витяг (залежить від часу та рівня підготовки групи).

Завдання для груп:

- визначити, які ключові зобов'язання держави містить документ;
- які вимоги із визначених є обов'язковими, а які мають рекомендаційний характер.

Крок 3

Кожна група від своєї ролі має запропонувати на основі документа:

- **2 законодавчі кроки** (наприклад прийняття нового закону, внесення змін до чинного законодавства, скасування або перегляд норм тощо);
- **2 організаційні рішення** (наприклад, створення, реформування або посилення органів, процедур, координаційних механізмів та ін).

Під час презентації результатів група має аргументувати:

- чому ці кроки є пріоритетними;
- які проблеми вони вирішують;
- які ризики можуть виникнути під час їх реалізації.

Крок 4

Кожна група від своєї ролі презентує свої пропозиції (до 3 хвилин).

Під час презентації учасники з інших груп можуть ставити уточнювальні запитання.

Крок 5

Підсумкове обговорення:

- Де, на Вашу думку, може виникнути суперечність між політичною доцільністю та правами постраждалих?
- Які пропозиції викликали найбільший опір/дискусії зі сторони представників інших ролей?
- Чому імплементація міжнародних стандартів завжди є політичним процесом?

- Яка роль публічних службовців у балансі між міжнародними зобов'язаннями, внутрішньою політикою та очікуваннями постраждалих осіб?
- Яке рішення у цій справі було для вас найскладнішим — і чому?

Методична порада тренеру/-ці:

Для тренера/-ки в цій справі особливо важливо пам'ятати та наголошувати на тому, що публічні службовці можуть ініціювати законодавчі зміни, а також відповідають за їх реалізацію, діють в умовах політичних обмежень та мають забезпечувати дотримання прав постраждалих як частини міжнародних зобов'язань держави.

Під час обговорення пропозицій не оцінюйте їх як «правильні» чи «неправильні» — в цьому процесі важливо досягнення результату — пропозиції щодо створення ефективних і робочих механізмів. Пошук рішень має спиратися на потреби постраждалих осіб, конкретні зобов'язання та чіткі критерії ефективності виконання зобов'язань.

Заохочуйте учасників озвучувати політичні та органівні ризики.

Якщо обговорення заходить у глухий кут, повертайте увагу до міжнародного документа як точки опори.

Додаток 4

Основні принципи та керівні положення щодо права на засіб правового захисту та відшкодування збитків для постраждалих грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права (Резолюція 60/147 2005)

(витяг)

Преамбула

Генеральна Асамблея,

посилаючись на положення, що забезпечують право на правовий захист для постраждалих від порушень міжнародних норм у галузі прав людини, які містяться у багатьох міжнародних договорах, зокрема у статті 8 Загальної декларації прав людини, статті 2 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, статті 6 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, статті 14 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поведінки та покарання, статті 39 Конвенції про права дитини, та в галузі міжнародного гуманітарного права, які містяться у статті 3 Гаазької конвенції про закони та звичаї ведення війни на суші (Конвенція IV) від 18 жовтня 1907 року, статті 91 Додаткового протоколу

до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року щодо захисту постраждалих міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року, а також у статтях 68 та 75 Римського статуту Міжнародного кримінального суду,

підтверджуючи, що Основні принципи та керівні положення, що містяться в цьому документі, стосуються грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, які з огляду на їхню серйозність, являють собою образу людської гідності,

підкреслюючи, що Основні принципи та керівні положення, що містяться в цьому документі, не створюють нових міжнародних або внутрішніх правових зобов'язань, а визначають механізми, форми, процедури та методи здійснення наявних правових зобов'язань відповідно до міжнародних норм у галузі прав людини та міжнародного гуманітарного права, які доповнюють одне одного, хоча й різні за нормами, що охоплюються ними,

затверджує такі Основні принципи та керівні положення:

II. Сфера дії зобов'язання

3. Зобов'язання поважати, забезпечувати повагу та виконувати міжнародне право прав людини та міжнародне гуманітарне право, як це передбачено відповідними законодавчими актами, включає, серед іншого, обов'язок:

(а) Вживати належних законодавчих, адміністративних та інших належних заходів для запобігання порушенням;

(b) Ефективно, оперативно, ретельно та неупереджено розслідувати порушення та, за потреби, вживати заходів проти осіб, ймовірно, винних, відповідно до внутрішнього та міжнародного права;

(c) Надавати тим, хто стверджує, що є постраждалими від порушення прав людини або гуманітарного права, рівний та ефективний доступ до правосуддя, як описано нижче, незалежно від того, хто зрештою може бути носієм відповідальності за порушення;

та

(d) Надавати постраждалим ефективні засоби правового захисту, включаючи відшкодування збитків, як описано нижче.

VII. Право постраждалих на засоби правового захисту

11. Засоби правового захисту у разі грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права включають право постраждалих на наступне, як це передбачено міжнародним правом:

(а) Рівний та ефективний доступ до правосуддя;

(b) Адекватне, ефективне та швидке відшкодування завданої шкоди;

(c) Доступ до відповідної інформації щодо порушень та механізмів відшкодування.

VIII. Доступ до правосуддя

12. Постраждалих/-ла від грубого порушення міжнародних норм у галузі прав людини або серйозного порушення міжнародного гуманітарного права повинна мати рівноправний доступ до ефективних судових засобів правового захисту, як це передбачено міжнародним правом. Інші засоби, які є у розпорядженні постраждалих, включають доступ до адміністративних та інших органів, а також до механізмів, форм та процедур, що існують відповідно до національного законодавства. Зобов'язання, що випливають з міжнародного права щодо забезпечення права на доступ до правосуддя та на справедливий та неупереджений судовий розгляд, мають бути закріплені у національних законах. З цією метою державам слід:

а) поширювати державними та приватними каналами інформацію про всі доступні засоби правового захисту, що застосовуються у разі грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права;

б) вживати заходів для мінімізації незручностей для постраждалих та їх представників, належного захисту їх приватного життя та забезпечення захисту постраждалих, а також їхніх сімей та свідків від залякування та репресалій до, в ході і після судових, адміністративних чи інших процедур, що стосуються інтересів постраждалих;

с) надавати необхідну допомогу постраждалим, які прагнуть отримати доступ до правосуддя;

д) надавати всі відповідні правові, дипломатичні та консульські засоби для забезпечення постраждалим можливості здійснення їх прав на використання засобів правового захисту у зв'язку з грубими порушеннями міжнародних норм у галузі прав людини або серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права.

13. Крім індивідуального доступу до правосуддя, державам слід прагнути до розробки процедур, що дозволяють групам постраждалих пред'являти колективні позови про відшкодування збитків та отримувати компенсацію в установленому порядку.

14. Адекватний, ефективний і швидкий засіб правового захисту при грубих порушеннях міжнародних норм у галузі прав людини або серйозних порушеннях міжнародного гуманітарного права повинен включати використання всіх існуючих та належних міжнародних процедур, в рамках яких заінтересована особа може мати правосуб'єктність, і вона не повинна обмежувати використання будь-яких прав.

1.3. Моделі перехідного правосуддя у світі

Вправа 5

Мета:

Сформувати в учасників/-ць розуміння моделей перехідного правосуддя як спектра можливих підходів — від орієнтації на відплату до фокусу на примиренні, жоден з яких не є універсальним або «правильним» поза конкретним історичним, політичним і безпековим контекстом. Через аналіз міжнародних прикладів учасники/-ці усвідомлять, як масштаб насильства, характер конфлікту та ризику його відновлення впливають на вибір державою відповідних механізмів.

Учасники/-ці розвинути здатність критично оцінювати наслідки одностороннього фокусу на відплаті або примиренні, аргументовано пояснювати потребу балансу між цими підходами та враховувати відповідні ризики під час формування державної політики у сфері перехідного правосуддя в Україні, зокрема з позиції професійної відповідальності публічних службовців і захисту прав постраждалих осіб.

Тривалість: 40 хв.

Формат: метод «шкалювання» або «займи позицію», групова дискусія.

Матеріали:

- Простір у залі, де учасники можуть вільно пересуватися;
- Умовні позначки або аркуші паперу з написами: «Відплата» (крайня точка А), «Примирення» (крайня точка Б);
- (Опційно) маркери або наліпки для фіксації позицій.

Хід вправи:

Крок 1

Тренер/-ка позначає у залі дві протилежні точки та пояснює учасникам/-цям принцип побудови шкали:

- **Крайня точка «Відплата».** Підхід, у якому головний акцент робиться на покаранні винних, кримінальній відповідальності та судовому переслідуванні.
- **Крайня точка «Примирення».** Підхід, у якому пріоритетом є відновлення соціальних зв'язків, мирне співіснування, уникнення насильства та конфронтації, навіть ціною обмеження покарання.

Методична порада для тренера/-ки:

Важливо підкреслити для учасників/-ць перед виконанням завдання, що шкала є інструментом аналізу підходів, а не «моральною оцінкою».

Крок 2

Тренер/-ка по черзі зачитує назви країн або моделей, наприклад: Іспанія, Південно-Африканська Республіка, Руанда, Польща.

Після озвучення кожної назви країни/моделі ПП, учасникам/-цям пропонується:

- зайняти місце на уявній шкалі в тій точці, яка, на їхню думку, найкраще відображає підхід цієї країни до подолання минулого;
- позицію важливо займати індивідуально, без обговорень з іншими учасниками/-цями.

Крок 3

Після того як учасники/-ці розмістилися на уявній шкалі, тренер/-ка запрошує кількох осіб з різних точок (спочатку крайніх, а потім ближче до середини) пояснити свій вибір, спираючись на питання:

- Які механізми перехідного правосуддя, на вашу думку, домінували в названих країнах?
- Чому ви «розмістили» цю країну ближче до «відплати» або до «примирення»?
- Які фактори (масштаб насильства, політичний контекст, ризик конфлікту) могли вплинути на вибір підходу?

Методична порада для тренера/-ки:

Важливо заохочувати учасників/-ць озвучувати різні погляди, не виправляючи і не критикуючи їх позиції.

Крок 4

Підсумкове обговорення:

- Чи можлива «золота середина» між відплатою і примиренням?
- Чи є ситуації, коли крайні підходи є виправданими?
- Які ризики пов'язані з фокусом виключно на відплаті (наприклад, політична дестабілізація, помста, повторне насильство) чи виключно на примиренні (наприклад, безкарність, повторення порушень, недовіра постраждалих та ін.)?
- Як ці ризики мають враховуватися при формуванні державної політики?

Методична порада для тренера/-ки:

Під час того як учасники/-ці обиратимуть місце на уявній шкалі, не прагніть їх розміщення «вирівняти» — різноманіття позицій є навчально цінним.

Якщо група надто швидко доходить згоди, ускладніть вправу, поставивши питання про інший контекст (інша країна, інший період).

За потреби підкресліть, що реальні політики часто поєднують елементи обох крайнощів.

Важливо також звернути увагу на те, що:

- вибір позиції на «шкалі» — це управлінське рішення з довгостроковими наслідками;
- крайнощі можуть мати серйозні політичні та соціальні ризики;
- публічний службовець часто працює саме в зоні «між крайнощами».

Задля формування в учасників/-ць особистого ставлення до вибору позиції та прийняття рішення, можна запропонувати додаткове питання *«У якій точці цієї шкали сьогодні найчастіше опиняється публічний службовець — і чому?»*.

Вправа 6

Мета:

Сформувати в учасників/-ць розуміння того, що розроблення національної моделі перехідного правосуддя для України є складним, багатовимірним і контекстно зумовленим процесом, який унеможливує механічне копіювання міжнародних моделей. Спираючись на світовий досвід, учасники/-ці зможуть усвідомлено визначати роль держави та обґрунтовувати вибір і поєднання механізмів перехідного правосуддя, релевантних умовам повномасштабної війни та післявоєнного відновлення України.

Учасники/-ці усвідомлять необхідність комплексного підходу до перехідного правосуддя, важливість збереження балансу між справедливістю та примиренням, а також зрозуміють відповідальність публічних службовців у формуванні, аргументації та реалізації державної політики у цій сфері.

Тривалість: 45-60 хвилин.

Формат: робота в групах.

Матеріали:

- Фліпчарти або аркуші формату A1;
- Маркери;

- (Опційно) перелік механізмів перехідного правосуддя на окремому аркуші (право на істину, кримінальна відповідальність, репарації, гарантії неповторення (реформи), меморіалізація).

Хід вправи:

Крок 1

Тренер/-ка об'єднує учасників/-ць у малі групи та озвучує ключове завдання:

«Запропонуйте модель перехідного правосуддя для України, використовуючи щонайменше три механізми перехідного правосуддя».

Важливо наголосити, що:

- не існує «правильної» або «єдиної» моделі;
- важлива логіка вибору, а не перелік механізмів;
- модель має бути реалістичною з точки зору ролі держави.

Крок 2

Групи працюють над розробленням власної моделі, обов'язково спираючись на три блоки запитань:

I. Які порушення є пріоритетними для реагування?

(наприклад: воєнні злочини, насильницькі зникнення, катування, руйнування цивільної інфраструктури, порушення прав ВПО, дискримінація тощо)

II. Яку роль у цих механізмах відіграє держава?

- ініціатор політики;
- гарант прав постраждалих;
- координатор органів влади;
- суб'єкт відповідальності за порушення.

III. Де межа між справедливістю і примиренням?

- що підлягає безумовному переслідуванню;
- де можливі альтернативні підходи;
- які компроміси є неприйнятними.

Групи оформлюють свою модель у зручному форматі (схема, таблиця, короткий опис).

Крок 3

Презентація й обговорення результатів роботи груп. Кожна група презентує свою модель (до 5 хвилин), наголошуючи на:

- обраних механізмах;
- логіці їх поєднання;
- ключових ризиках і перевагах.

Після кожної презентації інші групи можуть ставити запитання або надавати коментарі, з позиції:

- іншого досвіду;
- ролі постраждалих;
- органівної спроможності держави;
- інше.

Крок 4

Підсумкове обговорення:

- Чому копіювання моделей перехідного правосуддя інших країн не буде працювати в українському контексті?
- Які елементи різних моделей виявилися найбільш релевантними для українського контексту?
- Які ризики виникають, якщо держава обирає лише один механізм?
- Якими є сфери відповідальності публічних службовців у формуванні та реалізації цієї політики?

Методична порада для тренера/-ки:

Під час презентації результатів групами, заохочуйте учасників/-ць уникати абстрактних формулювань.

Ставте уточнювальні запитання щодо органівної спроможності конкретних органів та механізмів, відповідальних за реалізацію запропонованої моделі, зокрема їхніх повноважень, ресурсів, кадрового потенціалу, координації та рівня суспільної довіри.

Наприклад:

1. Запитання до органів державної влади (Міністерства юстиції, органів прокуратури, правоохоронних та слідчих органів, судів, органів виконавчої влади), органів місцевого самоврядування (у частині меморіалізації, соціальних програм тощо):

- Який орган відповідатиме за реалізацію цього механізму?
- Чи має він на це мандат і повноваження?
- Чи не дублює це функції іншого органа?

2. Запитання до органів судової та правоохоронної системи:

- Чи здатні слідчі органи розслідувати масові порушення?
- Чи вистачає спеціалізованих прокурорів і суддів?
- Чи передбачено захист свідків і постраждалих?

3. Запитання до органів, що працюють із постраждалими особами (соціальних служб, центрів реабілітації, психологічної підтримки, органів, що відповідають за компенсації завданих збитків тощо):

- Хто саме працюватиме з постраждалими особами?
- Чи є ці послуги доступними для усіх по всій країні?
- Чи передбачено довгострокову підтримку постраждалим особам?

4. Запитання до координаційних і міжвідомчих механізмів

- Як буде відбуватися координація між різними державними органами?
- Хто нестиме відповідальність за узгодження рішень?
- Що станеться, якщо одна інституція не виконає свою частину?

5. Запитання щодо фінансової та кадрової спроможності

- З яких джерел фінансуватиметься механізм?
- Чи є підготовлені кадри?
- Чи передбачено навчання персоналу?

6. Запитання до органів влади щодо довіри та легітимності

- Чи довіряють цьому органу постраждалі особи?
- Як забезпечується прозорість?
- Чи передбачено громадський контроль?

Наголошуйте, що відсутність «ідеального рішення» є нормальною.

Підкреслюйте відповідальність за вибір, а не лише за ідею.

Акцентуйте на тому, що публічний службовець несе відповідальність за впровадження міжнародних стандартів у національні рішення; працює в умовах політичних, правових і суспільних обмежень та обов'язково має враховувати інтереси постраждалих осіб, суспільства та держави одночасно.

За бажанням та наявністю часу можна запропонувати для обговорення питання: *«Яке рішення у запропонованій вам моделі буде найважчим для реалізації на практиці — і чому?»*.

Вправа 7

Мета:

Сформувати в учасників/-ць розуміння перехідного правосуддя як міжнародної концепції, що реалізується через конкретні правові, органівні та політичні рішення, закладені, зокрема, у мирних угодах після збройних конфліктів. Продемонструвати учасникам/-цям, як норми міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини формують підґрунтя для механізмів перехідного правосуддя і визначають довгострокові процеси відновлення справедливості.

Учасники/-ці усвідомлять, що мирні домовленості не є автоматичною гарантією захисту прав постраждалих, а лише формують рамку для подальших рішень, реалізація яких часто триває десятиліттями й напряду часто залежить від дій і рішень публічних службовців.

Тривалість: 45-60 хвилин.

Формат: індивідуальна або групова аналітична робота (3–5 осіб) з подальшою презентацією.

Матеріали:

- Коротка довідка про Боснійську війну (Додаток 7);
- Текст Загальної рамкової угоди про мир у Боснії і Герцеговині (Дейтонської угоди) (Додаток 8);
- Фліпчарт / аркуші A1, маркери.

Хід вправи:

Крок 1

Тренер/-ка пропонує учасникам/-цям прослухати мінілекцію або самостійно ознайомитися з довідкою про Боснійську війну, звертаючи увагу на масштаб збройного конфлікту, кількість постраждалих, характер і системність порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права.

Методична порада для тренера/-ки:

Важливо підкреслити, що кількість постраждалих і характер вчинених злочинів мають безпосередній вплив на зміст мирних домовленостей, оскільки саме вони визначають рамки правових, органівних і політичних рішень у постконфліктний період.

У довідці спеціально наведено інформацію про постраждалих Боснійської війни, щоб акцентувати на тому, що будь-який збройний конфлікт насамперед має руйнівний вплив на цивільне населення. Це, своєю чергою, підкреслює важливість вивчення досвіду постконфліктних країн як інструменту запобігання повторенню подібних конфліктів у майбутньому.

Доцільно також звернути увагу, що одним із ключових завдань механізмів перехідного правосуддя є превенція подібних страшних за наслідками конфліктів, адже покарання злочинців має демонструвати світу те, що жоден злочин не залишиться безкарним; виплата репарацій країнами, які розв'язали конфлікт, має переконати в тому, що держава-агресор платить за вчинені нею злочини; розповідь правди про причини і наслідки конфлікту та винних осіб має попередити усіх, що жоден злочин не залишиться таємницею, а ім'я злочинців будуть названі.

Саме тому кількість постраждалих, а також масштаб, системність і повторюваність злочинів повинні бути належним чином враховані під час переговорів щодо врегулювання конфлікту та закладення підвалин для створення механізмів перехідного правосуддя в інтересах усіх постраждалих осіб.

Крок 2

Тренер/-ка об'єднує учасників/-ць в малі групи. Групам пропонується опрацювати текст Дейтонської угоди та знайти положення (статті або частини статей), які:

- належать до сфери міжнародного гуманітарного права;
- належать до сфери міжнародного права прав людини;
- створюють підґрунтя для механізмів перехідного правосуддя.

Учасники/-ці чи групи мають пояснити свій вибір через встановлення правової належності норми та її зв'язку з відповідними механізмами перехідного правосуддя (до якої сфери належить відповідна норма та який механізм перехідного правосуддя вона потенційно підтримує).

Крок 3

Презентація результатів роботи груп (до 5 хв).

Кожна група коротко пояснює перелік обраних статей, їх зв'язок з конкретними сферами, спираючись на аргументи.

Крок 4

Підсумкове обговорення:

- Чи достатньо мирної угоди для забезпечення прав постраждалих (гарантій постраждалим)?

- Які механізми перехідного правосуддя закладені прямо, а які — опосередковано в цій угоді?
- Чому реалізація цих механізмів розтягується на десятиліття?
- Які уроки з Дейтонської угоди є релевантними для України?

Методична порада для тренера/-ки:

Під час презентації результатів роботи груп важливо не оцінювати відповіді як «правильні/неправильні», а аналізувати логіку.

Постійно повертати слухачів до питання: *як це працює на практиці?*

Підкреслювати, що формальні домовленості не є автоматичним захистом прав постраждалих.

Також важливо звернути увагу на:

- значення змісту мирних домовленостей для майбутніх механізмів правосуддя;
- обмеженість виключно судових механізмів;
- відповідальність публічних службовців за формування реалістичної політики, направленої на захист постраждалих осіб.

За наявності часу рекомендується звернути увагу на перспективу виконання мирних угод. Це буде важливим уроком і для України, Тому, стан і наслідки виконання мирних угод, зокрема, Дейтонської угоди, покаже, наскільки формалізовані домовленості забезпечують гарантії для постраждалих у тривалій перспективі.

Зверніть увагу слухачів на такі питання:

- Скільки років пропрацював МТКЮ?
- Скільки справ щодо обвинувачених осіб було розглянуто?
- Скільки осіб було засуджено?

Запропонуйте учасникам/-цям порівняти ці цифри з цифрами — кількості постраждалих осіб, вчинених (ймовірно вчинених) злочинів під час війни в Україні. Запропонуйте слухачам поміркувати, чи впораються разом система правосуддя України та Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України (<https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-i-rada-yevropi-uklali-ugodu-pro-stvorenniya-specialn-98669>) з усіма злочинами, які вчинені в ході війни.

Додаток 7

КОРОТКА ДОВІДКА ПРО БОСНІЙСЬКУ ВІЙНУ ТА ПОСТКОНФЛІКТНИЙ ПЕРІОД

Війна в Боснії і Герцеговині тривала з весни 1992 року до 14 грудня 1995 року та стала гострим міжетнічним збройним конфліктом на території Республіки Боснія і Герцеговина (колишньої Соціалістичної Республіки Боснія і Герцеговина у складі Югославії). У протистоянні брали участь збройні формування сербів, мусульман-автономістів та хорватів; згодом до конфлікту були залучені армія Хорватії, іноземні добровольці й найманці з усіх сторін, а також збройні сили НАТО.

Війна характеризувалася запеклими бойовими діями, хаотичними обстрілами міст і сіл, етнічними чистками, масовими зґвалтуваннями та актами геноциду. Облога Сараєво та різанина у Сребрениці стали найбільш відомими подіями цього конфлікту. За різними оцінками, кількість постраждалих становила 70 тис. осіб за перші два роки війни, 150 тис. — за три роки, і до 200 тис. осіб протягом усього конфлікту; водночас консенсусною цифрою вважається близько 100 тис. загиблих. Кількість жінок, які постраждали від зґвалтувань, оцінюється в межах від 20 до 50 тис. осіб.

За даними Дослідницького документального центру в Сараєві загинуло 97 207 осіб, з яких 57 523 були військовослужбовцями, а 39 684 — цивільними. Майже дві третини загиблих (64 036 осіб) становили боснійські мусульмани. Також загинуло 24 905 сербів, 7 788 хорватів та 478 осіб інших національностей. У ширшому контексті в період з 1991 по 2000 рік на Балканах було вбито понад 140 000 людей, а майже 4 мільйони осіб стали вимушеними переселенцями.

Завершення війни стало можливим унаслідок підписання Загальної рамкової угоди про мир у Боснії і Герцеговині (Дейтонської угоди). Мирні переговори відбувалися за участі Сербії, Хорватії та Боснії і Герцеговини, а угоду було підписано в листопаді 1995 року в місті Дейтон (штат Огайо, США). Ініціаторами домовленостей виступили США та Велика Британія, а підписання також засвідчили Франція, Німеччина, Росія та Європейський Союз. 21 листопада 1995 року президенти Боснії, Хорватії та Сербії підписали Дейтонські мирні угоди, які поклали край війні та визначили нову політико-правову архітектуру держави. Боснія і Герцеговина була збережена як єдина держава, що складається з двох частин — Федерації Боснії і Герцеговини та Республіки Сербської, при цьому Сараєво залишилося нероздільною столицею.

Ключовим механізмом перехідного правосуддя став Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії (МТКЮ), створений у 1993 році рішенням Ради Безпеки ООН. Мандат Трибуналу передбачав притягнення до відповідальності осіб, винних у воєнних злочинах, скоєних з 1991 року. Загалом Трибунал висунув обвинувачення 161 особі та завершив провадження щодо понад 100 підсудних: 83 особи були засуджені, 19 — виправдані, 13 справ передані до національних

юрисдикцій, обвинувачення проти 20 осіб були зняті, 10 осіб померли до переведення до Трибуналу, а 7 — під час перебування під вартою. Серед підсудних були колишній президент Югославії Слободан Мілошевич, колишній віцепрезидент Сербії Воїслав Шешель, перший президент Республіки Сербської в Боснії і Герцеговині Радован Караджич та боснійсько-сербський генерал Ратко Младич, яких було визнано винними у геноциді. У грудні 2017 року МТКЮ офіційно завершив свій мандат.

Водночас інші механізми перехідного правосуддя виявилися менш результативними: комісії правди не виправдали очікувань, а репарації залишилися без ефективного механізму імплементації.

Додаток 8

ЗАГАЛЬНА РАМКОВА УГОДА ПРО МИР У БОСНІЇ ТА ГЕРЦЕГОВИНІ

Парафовано в Дейтоні 21 листопада 1995 року та підписано в Парижі 14 грудня 1995 року

Республіка Боснія і Герцеговина, Республіка Хорватія та Федеративна Республіка Югославія («Сторони»),

Визнаючи необхідність всеохоплюючого врегулювання для припинення трагічного конфлікту в регіоні,

Бажаючи зробити свій внесок у досягнення цієї мети та сприяти встановленню міцного миру та стабільності,

Підтверджуючи свою відданість Узгодженим основним принципам, опублікованим 8 вересня 1995 року, Подальшим узгодженим основним принципам, опублікованим 26 вересня 1995 року, та угодам про припинення вогню від 14 вересня та 5 жовтня 1995 року,

беручи до уваги угоду від 29 серпня 1995 року, яка уповноважувала делегацію Союзної Республіки Югославія підписати від імені Республіки Сербської частини мирного плану, що її стосуються, із зобов'язанням суворо та послідовно виконувати досягнуту угоду,

Домовилися про наступне:

Стаття 1

Сторони будуватимуть свої відносини відповідно до принципів, викладених у Статуті Організації Об'єднаних Націй, а також у Гельсінському заключному акті та інших документах Організації з безпеки та співробітництва в Європі. Зокрема, Сторони повністю поважатимуть суверенну рівність одна одної, вирішуватимуть спори мирними засобами та утримуватимуться від будь-яких дій,

шляхом погрози силою чи її застосування чи іншим чином, спрямованих проти територіальної цілісності чи політичної незалежності Боснії і Герцеговини чи будь-якої іншої держави.

Стаття 2

Сторони вітають та підтримують домовленості, що були досягнуті щодо військових аспектів мирного врегулювання та аспектів регіональної стабілізації, як це викладено в Угодах, наведених у Додатку 1-А та Додатку 1-В. Сторони повинні повністю поважати та сприяти виконанню зобов'язань, взятих у Додатку 1-А, та повністю виконувати свої зобов'язання, викладені у Додатку 1-В.

Стаття 3

Сторони вітають та підтримують домовленості щодо демаркації кордону між двома Утвореннями, Федерацією Боснії і Герцеговини та Республікою Сербською, як це викладено в Угоді, що міститься в Додатку 2. Сторони повністю поважатимуть та сприятимуть виконанню взятих у ній зобов'язань.

Стаття 4

Сторони вітають та підтримують програму виборів для Боснії та Герцеговини, викладену в Додатку 3. Сторони повністю поважатимуть та сприятимуть виконанню цієї програми.

Стаття 5

Сторони вітають та підтримують домовленості, що були досягнуті щодо Конституції Боснії та Герцеговини, викладені у Додатку 4. Сторони повністю поважатимуть та сприятимуть виконанню взятих у ній зобов'язань.

Стаття 6

Сторони вітають та підтримують домовленості, що були досягнуті щодо створення арбітражного трибуналу, Комісії з прав людини, Комісії у справах біженців та переміщених осіб, Комісії зі збереження національних пам'яток та державних корпорацій Боснії та Герцеговини, як це зазначено в Угодах, що містяться в Додатках 5-9. Сторони повністю поважають та сприяють виконанню взятих на себе зобов'язань.

Стаття 7

Визнаючи, що дотримання прав людини та захист біженців і переміщених осіб мають життєво важливе значення для досягнення міцного миру, Сторони погоджуються та будуть повністю дотримуватися положень щодо прав людини, викладених у Розділі першому Угоди у Додатку 6, а також положень щодо біженців та переміщених осіб, викладених у Розділі першому Угоди у Додатку 7.

Стаття 8

Сторони вітають та підтримують домовленості, досягнуті щодо виконання цього мирного врегулювання, зокрема ті, що стосуються цивільного (невійськового) виконання, як зазначено в Угоді в Додатку 10, та міжнародних поліцей-

ських сил, як зазначено в Угоді в Додатку 11. Сторони повністю поважатимуть та сприятимуть виконанню взятих на себе зобов'язань.

Стаття 9

Сторони будуть повною мірою співпрацювати з усіма суб'єктами, залученими до виконання цього мирного врегулювання, як описано в Додатках до цієї Угоди, або які іншим чином уповноважені Радою Безпеки Організації Об'єднаних Націй, відповідно до зобов'язання всіх Сторін співпрацювати у розслідуванні та переслідуванні воєнних злочинів та інших порушень міжнародного гуманітарного права.

Стаття 10

Федеративна Республіка Югославія та Республіка Боснія і Герцеговина визнають одна одну як суверенні незалежні держави в межах своїх міжнародних кордонів. Подальші аспекти їхнього взаємного визнання будуть предметом подальших обговорень.

Стаття 11

Ця Угода набуває чинності з моменту підписання.

Вчинено в Парижі 14 грудня 1995 року боснійською, хорватською, англійською та сербською мовами, причому всі тексти є однаково автентичними.

За Республіку Боснія і Герцеговина

За Республіку Хорватія

За Федеративну Республіку Югославія

Засвідчені:

Спеціальний переговорник Європейського Союзу

Від Французької Республіки

Від Федеративної Республіки Німеччина

Від Російської Федерації

Від Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії

Від Сполучених Штатів Америки

Додатки

[Додаток 1-A:](#) Угода про військові аспекти мирного врегулювання

[Додатки до Додатку 1-A](#)

[Додаток 1-B:](#) Угода про регіональну стабілізацію

[Додаток 2:](#) Угода про лінію розмежування між утвореннями та пов'язані з цим питання

[Додаток 3:](#) Угода про вибори

[Додаток 4:](#) Конституція

[Додаток 5:](#) Угода про арбітраж

[Додаток 6:](#) Угода про права людини

[Додаток 7:](#) Угода про біженців та переміщених осіб

[Додаток 8:](#) Угода про Комісію зі збереження національних пам'яток

[Додаток 9:](#) Угода про державні корпорації Боснії та Герцеговини

[Додаток 10:](#) Угода про цивільне впровадження

[Додаток 11:](#) Угода про Міжнародні поліцейські сили

ДЛЯ ТРЕНЕРА/-КИ:

Підґрунтя для провадження механізмів перехідного правосуддя містять такі статті (відповіді і аргументи):

Стаття 4

Програма виборів — це інструмент (чи заходи) гарантій неповторення. проведення виборів на демократичних засадах має сформувати владу, яка відновить довіру населення до органів влади.

Стаття 5

Домовленості щодо перегляду Конституції — йдеться про запровадження загальноприйнятої в демократичних країнах системи стримувань і противаг, яка гарантує, що жодна гілка влади не стане занадто потужною, дозволяючи кожній гілці обмежувати повноваження інших. Ця структура сприяє балансу влади між законодавчою, виконавчою та судовою гілками, забезпечуючи підзвітність та захищаючи права людини; відіграє вирішальну роль у формуванні управління та державної політики, підтримуючи цілісність демократичного процесу.

Стаття 6

Домовленості щодо створення арбітражного трибуналу, Комісії з прав людини, Комісії у справах біженців та переміщених осіб, Комісії зі збереження національних пам'яток та державних корпорацій Боснії та Герцеговини — мали б забезпечити підхід, орієнтований на постраждалих в усіх механізмах перехідного правосуддя, зокрема, забезпечити окремі складові репарацій: компенсації, реституцію, реабілітацію, право на істину, меморіалізацію.

Стаття 7

Дотримання положень щодо прав людини, а також положень щодо біженців та переміщених осіб — так само як в статті 6, мали б забезпечити підхід, орієнтований на постраждалих.

Стаття 9

Співпраця у розслідуванні та переслідуванні воєнних злочинів та інших порушень міжнародного гуманітарного права – закладено основи для реалізації механізму покарання винних.

Питання для самостійної роботи

1.1. Походження концепції «правосуддя перехідного періоду»

- Які історичні умови та події стали передумовами виникнення концепції перехідного правосуддя наприкінці XX століття?
- Чому перехідне правосуддя виникло спочатку як практика, а не як сформована правова теорія?
- У чому полягає принципова відмінність між класичним розумінням правосуддя та правосуддям перехідного періоду?
- Чому неможливо звести перехідне правосуддя лише до кримінального переслідування винних?
- Які ризики для постраждалих і суспільства виникають у разі ігнорування несудових механізмів?
- Які спільні риси можна простежити між досвідом країн Латинської Америки, Південної Африки та країн Центральної й Східної Європи?
- Які особливості українського контексту можуть ускладнювати або, навпаки, полегшувати застосування підходів перехідного правосуддя?
- Як змінювалося розуміння перехідного правосуддя від «подолання минулого» до інструменту формування сталого миру?

1.2. Міжнародні документи — джерела (ООН, Рада Європи)

- Чому перехідне правосуддя не є «новим» зобов'язанням для держав з погляду міжнародного права?
- Які ключові права постраждалих закріплені в міжнародних документах ООН щодо перехідного правосуддя?
- Які обов'язки держави впливають з Основних принципів та керівних положень ООН 2005 року?
- Чому міжнародні документи наголошують на комплексності та інклюзивності політик перехідного правосуддя?
- У чому полягає роль Ради Європи та практики Європейського суду з прав людини у формуванні стандартів перехідного правосуддя?
- Як міжнародні стандарти співвідносяться з національним суверенітетом держави?

- Чому міжнародні організації, як правило, не беруть на себе відповідальність за реалізацію механізмів перехідного правосуддя?
- Які ризики виникають, якщо держава формально визнає міжнародні стандарти, але не імплементує їх у національну політику?

1.3. Моделі перехідного правосуддя у світі

- Чому не існує універсальної моделі перехідного правосуддя, придатної для всіх країн?
- Які критерії можуть використовуватися для класифікації моделей перехідного правосуддя?
- У чому полягають переваги та недоліки моделей, орієнтованих переважно на кримінальне переслідування?
- Які політичні та соціальні ризики пов'язані з моделлю «чистого розриву» або амнезії?
- Чому моделі примирення часто викликають гострі суспільні дискусії?
- Як поєднання механізмів правди, правосуддя та репарацій може впливати на рівень довіри в суспільстві?
- Які елементи різних моделей могли б бути релевантними для України, а які — неприйнятними?
- Яку роль відіграють політична воля та суспільна підтримка у виборі моделі перехідного правосуддя?

Питання для узагальнення/підсумкової рефлексії

- Які цінності лежать в основі концепції перехідного правосуддя?
- Чи можливе досягнення примирення без встановлення істини? Обґрунтуйте відповідь.
- Якою, на Вашу думку, має бути роль публічних службовців у процесах перехідного правосуддя?
- Які професійні дилеми можуть виникати у публічного службовця в умовах реалізації політик перехідного правосуддя?
- Як перехідне правосуддя може сприяти зміцненню верховенства права та довіри до державних органів?

Розділ 2.

Механізми перехідного правосуддя. Міжнародні правові визначення, стандарти та український контекст

- 2.1. Право на правду
 - 2.2. Покарання винних
 - 2.3. Репарації
 - 2.4. Збереження історичної пам'яті
(меморіалізація)
 - 2.5. Гарантії неповторення
- Методичні рекомендації для викладання
-

табл. 1 Міжнародно-правові стандарти, що лежать в основі механізмів правосуддя перехідного періоду¹¹

Право на правду	Покарання винних	Репарації* жертвам	Меморіалізація	Гарантії неповторення
Невід'ємне право постраждалих та їхніх сімей знати правду про події минулого, пов'язані зі скоєнням жаклих злочинів, а також про обставини та причини, які призвели до масових чи систематичних порушень, до скоєння цих злочинів. Це вважається найважливішою гарантією від повторення порушень (складова гарантії неповторення). Нерозслідування таких порушень саме по собі може призвести до окремого порушення відповідного міжнародного документа. Істина також необхідна для досягнення повнішого процесу увічнення пам'яті. Також є частиною репарацій*.	Обов'язок держави-забезпечити переслідування, судовий розгляд та належне покарання осіб, винних у порушенні прав людини та МГП.	Компенсації, відшкодування, реабілітація, сатисфакція. Зобов'язання впливає із загального обов'язку держав надавати засоби правового захисту постраждалим від порушень прав людини та норм міжнародного гуманітарного права.	Збереження історичної пам'яті (меморіалізація) тісно пов'язане із загальним зобов'язанням захищати та гарантувати права людини. Держави зобов'язані зберігати та передавати пам'ять про порушення прав людини. Ця відповідальність впливає з обов'язків держав гарантувати невід'ємне право всіх людей знати правду про такі порушення та обов'язки зберігати архіви та інші свідчення щодо цих порушень з метою збереження колективної пам'яті від знищення і, зокрема, захисту від появи ревізійністських та негативістських аргументів. Такі зобов'язання передбачають проведення пам'ятних заходів та вшанування постраждалих як заходи моральної сатисфакції. Процеси увічнення пам'яті торкаються всіх аспектів повного відшкодування збитків — особливо аспектів сатисфакції і гарантій неповторення — як нове зобов'язання, щодо скоєних порушень. Спротив забуттю. Формування колективної пам'яті про минулі жакливі злочини для недопущення їх повторення у майбутньому. Також є частиною репарацій*.	Недопущення повторення скоєння жаклих злочинів через усунення дискримінаційних норм в законодавстві, забезпечення підзвітності суспільству органів влади, недопущення монополізації влади силовими структурами, освіта в сфері прав людини, формування культури поваги до різноманітності, людської гідності та прав людини. Це поняття охоплює широкий комплекс заходів, які суспільство і держава мають реалізувати для забезпечення сталих змін. Досягнення таких змін можливе не лише шляхом інституційних реформ (зокрема забезпечення незалежності судової влади або запровадження ефективного цивільного контролю над силами безпеки), але й через зміцнення громадянського суспільства (наприклад, скасування законів, що обмежують можливості для громадянської активності, а також через культурні та освітні заходи, викладання історії, розвиток мистецьких практик, відкриття та використання архівів). Також є частиною репарацій*.

11 з Доповіді спец доповідача ООН з питань перехідного правосуддя 2023 року, <https://docs.un.org/ru/A/HRC/54/24>

2.1. Право на правду

Право на правду (або право на істину, залежно від перекладу, принцип 10 Основних принципів та керівних положень) в умовах російсько-української війни реалізується через механізми, створення яких передбачено міжнародним гуманітарним правом (облік, розшук, ідентифікація осіб, зниклих безвісти). З прийняттям [Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин»](#) визначені права і гарантії особам, зниклим безвісти за особливих обставин, зокрема, на всебічне розслідування обставин зникнення осіб та встановлення їх місцеперебування; права близьких та членів сім'ї особи, зниклої безвісти за особливих обставин, на отримання достовірних відомостей про місцеперебування особи, зниклої безвісти за особливих обставин, обставини її загибелі (смерті), місце поховання (якщо воно відоме); право близьких та членів сім'ї на отримання достовірних відомостей кореспондується з відповідними обов'язками органів державної влади, уповноважених на здійснення обліку та/або розшуку осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, надавати інформацію про хід та результати їх розшуку.

Родичі (близькі) особи, зниклої безвісти за особливих обставин мають право на: отримання достовірної інформації про хід та результати проведення її розшуку, отримання достовірних відомостей про місце перебування особи (якщо таке стане відоме), чи обставини її загибелі (смерті), місце поховання (якщо воно відоме). Родичам (близьким) осіб, зниклих безвісти за особливих обставин гарантовано надання ряду послуг, наприклад [безоплатна правнича допомога](#), для родин зниклих безвісти військовослужбовців також пільги на оплату житлово-комунальних послуг, право на санаторно-курортне лікування, позачергове поліпшення житлових умов та інші – *тобто, через реалізацію механізму відшкодування збитків (репарацій)*.

Наразі фіксується ряд викликів в роботі національного механізму розшуку осіб, зниклих безвісти, зокрема, в [комунікації](#) з родичами та близькими, перешкоди в [розшуку](#) та ідентифікації осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Фактично, системний облік осіб, зниклих безвісти за особливих обставин розпочався у 2023 році з початком функціонування Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Станом на червень 2025 року понад 70 тис. осіб вважались зниклими безвісти.

Про важливість вчасного та повного обліку осіб, зниклих безвісти свідчить досвід країн світу, які пережили збройні конфлікти. Так, у війнах на Балканах зникли безвісти близько 20 тис. людей (більшість – в результаті позасудових масових страт), в Сирії з початку збройного конфлікту налічується 35 тис. осіб, зниклих безвісти, хоча в реальності ця кількість більша. Відомості про людей, які утримувались в місцях несвободи (наприклад, в тюремних журналах) можуть бути знищені. Місця поховання тіл можуть загубитись або піддатись руйнуванням, що ускладнить ідентифікацію останків тіл (за [матеріалами](#) МКЧХ).

Ураховуючи гібридний характер російсько-української війни, для реалізації права на правду прийнято законодавство для протидії інформаційній війні РФ: [Стратегія інформаційної безпеки 2021](#) і зміни до [Кримінального кодексу України](#); [Закон щодо встановлення обмежень на ввезення та розповсюдження видавничої продукції](#), що стосується Російської Федерації, Республіки Білорусь, тимчасово окупованої території України; налагоджуються стратегічні комунікації між Україною та країнами світу для сприяння боротьбі з пропагандою РФ та протидії різним формам дезінформації (наприклад, [співпраця комітетів Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики та з питань свободи слова](#) з представниками Спеціального комітету Європейського парламенту «Європейський демократичний щит», [співпраця МЗС урядами країн світу у напрямі боротьби з дезінформацією та стратегічних комунікацій](#)), співпраця з НАТО у протидії пропаганді та дезінформації, яку здійснює РФ.

Право на правду (істину) є також складовою частиною гарантій постраждалим від грубих та серйозних порушень, зокрема, сатисфакції, а заходи на його реалізацію є складовою частиною політики протидії інформаційній війні РФ. Так, на реалізацію Стратегії інформаційної безпеки на період до 2025 року та урядового [Плану заходів](#), реалізуються проєкт «[Spravdi](#)», освітній проєкт «[Діалоги про війну](#)», Національний проєкт з медіаграмотності «[Фільтр](#)».

Для публічних службовців розроблено та реалізовується ряд програм підвищення кваліфікації. Так, з 2023 року Вища школа публічного управління спільно з Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України, Центром протидії дезінформації й Центром стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки, забезпечує реалізацію професійного навчання, спрямованого на поглиблення знань учасників щодо сучасних загроз кібербезпеки, інформаційної безпеки, ознайомлення з принципами поведінки з персональною інформацією та забезпечення безпеки в умовах інформаційної війни та кібервійни. В період з 2023 до 2025 року Вищою школою публічного управління спільно з партнерами розроблено 20 програм підвищення кваліфікації, за якими сертифіковано 4513 державних службовців, які обіймають посаду державної служби категорій «Б» та «В», посадових осіб місцевого самоврядування. Підвищення кваліфікації 162 державних службовців, які обіймають посади державної служби категорії «А», також здійснювалось за відповідними програмами з питань кібербезпеки організації, аналізу, перевірки даних і прийняття обґрунтованих управлінських рішень у сфері публічного управління.

Таким чином, право на істину (правду) вже частково реалізовано в Україні. Подальший розвиток цього механізму має бути тісно пов'язаним з реалізацією інших механізмів перехідного правосуддя: розслідуванням злочинів та відкриттям правди про передумови російсько-української війни (ця частина перехідного правосуддя в Україні має доповнити заходи декомунізації та відповісти на багато питань колоніального радянського минулого України), символічними репараціями (моральної сатисфакції постраждалим особам через заходи увічнення пам'яті, створення умов для розповідей власних історій про досвід війни

тощо), визначення в рамках гарантій неповторення напрямів розвитку освіти, культури, науки для широкого висвітлення передумов і наслідків війни, особистих історій, органівного зміцнення та формування культури діалогу.

2.2. Покарання винних

Основу для формування політики *кримінальної відповідальності* (покарання винних) в контексті російсько-української війни було закладено низкою нормативно-правових актів Верховної Ради України: Постанова ВРУ [«Про застосування застосування насильства, що призвело до загибелі людей»](#) від 20 лютого 2014 року № 740-VII [визнано юрисдикцію Міжнародного кримінального суду](#) щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 та щодо [скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР»](#), які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян; ратифіковано [Римський статут Міжнародного кримінального суду та поправок до нього](#) та прийнято [імплементційний закон](#).

Реалізація механізму правосуддя/кримінальної відповідальності винних осіб забезпечується насамперед органами досудового розслідування та судами. Але органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах повноважень беруть участь у здійсненні моніторингу і документуванні подій російсько-української війни (у зборі доказів), верифікації доказів у кримінальних провадженнях, пов'язаних з війною. До таких повноважень належить, наприклад, [обстеження](#) пошкодженого або зруйнованого житла, його облік, складання і затвердженні списків постраждалих на відповідній території, постійний моніторинг стану дотримання прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території, проведення [моніторингу](#) стану дотримання норм міжнародного гуманітарного права у зв'язку із російським вторгненням в Україну, [облік](#) інформації про шкоду, завдану особистим немайновим правам фізичних осіб внаслідок збройної агресії РФ проти України, [обстеження](#) пошкоджених та знищених об'єктів нерухомого майна та іншими нормативно-правовими актами.

Важливо, що для отримання гарантованих послуг *постраждалим від грубих та серйозних порушень не потрібно мати завершений результат кримінального провадження та вирок суду (встановлення винної особи)*, що відповідає принципу 9 Основних принципів та керівних положень. Наприклад, для встановлення [факту](#) позбавлення особи особистої свободи внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України витяг з Єдиного державного реєстру досудових розслідувань подається лише за наявності кримінального провадження стосовно особи. Відповідно, після підтвердження факту та внесення

особи до Єдиного реєстру така особа має доступ до відповідних послуг особою (медична та реабілітаційна, у тому числі психологічна, допомога, санаторно-курортне лікування та інші послуги).

У ході кримінальних проваджень відповідні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування мають забезпечувати **гарантії належного поводження з постраждалию особою**. Ці гарантії наразі забезпечені, зокрема, через [діяльність](#) Координаційного центру підтримки потерпілих і свідків, створеного Офісом Генерального прокурора.

Надання постраждалим **гарантій на ефективні процесуальні засоби правового захисту і доступ до правосуддя** також є важливим у рамках кримінальних проваджень, пов'язаних з війною, та реалізований в таких аспектах політик:

- звільнення від сплати судового збору окремих категорій постраждалих осіб, зокрема позивачі в окремих справах: щодо спорів, пов'язаних з виплатою компенсації, поверненням майна, або у справах щодо спорів, пов'язаних з відшкодуванням його вартості громадянам, реабілітованим постраждалим від політичних репресій; у справах за заявами про встановлення фактів, що мають юридичне значення, поданих у зв'язку із збройною агресією, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України тощо;
- надано право на безоплатну вторинну правничу допомогу (на всі або окремі види правничих послуг) дітям, внутрішньо переміщеним особам, громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території або на території територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) та іншим категоріям постраждалих.

Громадяни, зокрема ті, які проживають на тимчасово окупованих територіях, часто не усвідомлюють, що щодо них вчиняються воєнні злочини, а самі вони є постраждалими від грубих і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права та прав людини. У зв'язку з цим ключового значення набуває системна інформаційно-роз'яснювальна діяльність державних органів.

Прикладом такої діяльності є [медіапроект «Свідчи»](#), метою якого є роз'яснення мешканцям тимчасово окупованого Криму їхнього статусу як потерпілих від воєнних злочинів, а також надання зрозумілих алгоритмів дій для захисту прав, порушених окупаційною владою.

Отже, в Україні закладено правові основи та реалізовується державна політика покарання винних. Цей національний механізм перехідного правосуддя (покарання винних) вже доповнений міжнародним рівнем, а саме: притягнення рф до відповідальності в [Європейському](#) суді з прав людини, в [Міжнародному](#) суді ООН, в [Міжнародному](#) кримінальному суді, а також створення [Спеціального](#) трибуналу щодо злочину агресії проти України.

2.3. Репарації

Репарації постраждалим особам має забезпечити рф як держава-агресор, яка відповідальна за завдану шкоду (збитки).¹² Репарації, як правило, визначаються в мирних угодах та інших домовленостях, що досягаються для припинення конфлікту або в арбітражі.

*Такими перешкодами, зокрема є:

ускладнений доступ до механізмів розгляду скарг, проведення розслідувань і процедур надання правничої допомоги та відшкодування для мешканців тимчасово окупованих територій, та територій, на яких ведуться активні бойові дії;

тягар доведення та обтяжливі процедурні вимоги, що впливають на встановлення права на відшкодування (наприклад, проблеми доступу ряду осіб до компенсацій за зруйноване чи пошкоджене житло);

невиконання державою рішень судів щодо відшкодування збитків постраждалим.

12 Див. Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН A/RES/ES-11/5 від 14 листопада 2022 року "Сприяння здійсненню правового захисту і забезпечення відшкодування шкоди у зв'язку з агресією проти України" <https://digitallibrary.un.org/record/3994481?ln=ru&v=pdf>

Проте, відповідно до Основних принципів та керівних положень (принципи 15 і 16), поки РФ не виплатить репарації постраждалим від грубих та серйозних порушень, державі Україна, громадам, Україна має створити **національні механізми** для відшкодування збитків та надання іншої допомоги постраждалим від грубих та серйозних порушень, з подальшим стягненням відповідних репарацій з РФ.

Держава вже здійснила низку важливих кроків, спрямованих на відшкодування шкоди постраждалим від грубих і серйозних порушень, зумовлених збройною агресією. Зокрема, на нормативному рівні визначено окремі категорії постраждалих осіб, для яких передбачено спеціальні механізми підтримки та компенсації.

До таких категорій, зокрема, належать:

- [особи, житлові будинки \(квартири\) яких було зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру](#), спричиненої збройною агресією Російської Федерації проти України (для осіб, які постраждали до 24 лютого 2022 року);
- [внутрішньо переміщені особи \(ВПО\)](#);
- [діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів](#) (так звані «[діти війни](#)»);
- [особи, позбавлені особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України](#);
- [особи, постраждали від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України](#);
- [інші категорії постраждалих осіб](#), визначені законодавством.

Виділення таких категорій є необхідною передумовою для розроблення цільових програм відшкодування, соціальної підтримки та реабілітації постраждалих.

Категорія постраждалих осіб	Основний вид шкоди	Види репарацій
Особи, житло яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією РФ проти України (для осіб, які постраждали до 24.02.2022)	Знищення житлової нерухомості	Грошова компенсація
Внутрішньо переміщені особи (ВПО)	Втрата місця проживання, доходів, доступу до послуг	Адресна грошова допомога; житлові програми; соціальні та інтеграційні послуги

Категорія постраждалих осіб	Основний вид шкоди	Види репарацій
Діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів («діти війни»)	Фізична, психологічна та соціальна шкода	Соціальний захист; медична та психологічна реабілітація; освітні та реінтеграційні програми
Особи, позбавлені особи-стої свободи внаслідок збройної агресії РФ проти України	Незаконне позбавлення волі, катування, психологічна травма	Одноразові та регулярні виплати; медична і психологічна допомога; правнича допомога
Особи, постраждали від СНПК	Фізичне та психологічне насильство, соціальна стигматизація	Конфіденційна медична та психологічна допомога; компенсаційні виплати; правнича допомога
Інші категорії постраждалих осіб, визначені законодавством	Різні форми матеріальної та нематеріальної шкоди	Спеціальні програми компенсації та соціальної підтримки відповідно до законодавства

Державою визначено **окремі види відшкодування збитків постраждалим від грубих та серйозних порушень**, наприклад [компенсацію](#) за зруйноване житло, [невідкладні проміжні репарації особам, постраждалим від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України](#), створення [системи підтримуючих послуг ВПО](#) тощо.

Забезпеченню ефективних гарантій постраждалим особам через усі механізми перехідного правосуддя сприятиме реальне запровадження моніторингу, документування та обліку стану дотримання норм міжнародного гуманітарного права, прав людини, заподіяної шкоди та збитків майновим, особистим немайновим правам фізичних осіб внаслідок збройної агресії РФ проти України.¹³

Так, держава визначила певні **види відшкодування збитків (репарацій)**; див. табл. 2.

¹³ Див. Закон України «Про облік інформації про шкоду, завдану особистим немайновим правам фізичних осіб внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України». 2025 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4071-20#Text> <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4071-20#Text>, Постанову КМУ «Про затвердження порядків з питань проведення моніторингу стану дотримання норм міжнародного гуманітарного права у зв'язку із збройною агресією проти України та функціонування, ведення та доступу до відомостей електронної інформаційної системи порушень норм міжнародного гуманітарного права внаслідок збройної агресії проти України» №301 від 15 березня 2024 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2024-%D0%BF#Text>, Постанову КМУ «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» № 326 від 20 березня 2022 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#top>;

Отже, попри те, що РФ як держава-агресор має забезпечити усі репарації постраждалим особам, держава Україна виконує зобов'язання та забезпечує проміжні репарації постраждалим від грубих та серйозних порушень, а також реалізовує заходи підтримки іншим постраждалим особам.

2.4. Збереження історичної пам'яті (меморіалізація)

Політика меморіалізації в Україні почала системно формуватися після подій Майдану 2014 року. У цей період Парламентом було ухвалено так звані «законо про декомунізацію»¹⁴, за аналогією з підходами, реалізованими в державах Центральної та Східної Європи з початку 1990-х років.¹⁵

До цього державна політика у сфері меморіалізації мала фрагментарний характер і ґрунтувалася переважно на поодиноких рішеннях. Так, у 2007 році було [започатковано](#) широку суспільну дискусію щодо дослідження та осмислення масових політичних репресій 1937–1938 років і Голодомору.

Важливим кроком у формуванні національної політики пам'яті стало [ви-знання](#) депортації кримських татар з Криму у 1944 році геноцидом кримсько-татарського народу, а також встановлення в Україні 18 травня Днем пам'яті постраждалих геноциду кримськотатарського народу.

Подальший розвиток цієї сфери відбувся у 2025 році, коли [Законом](#) України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу» від 21 серпня 2025 року № 4579-IX було визначено засади державної політики національної пам'яті, що заклало правову основу для системної та послідовної діяльності держави у сфері меморіалізації.

Через політику пам'яті також забезпечуються *гарантії неповторення*. Політика пам'яті реалізується через заходи декомунізації та подолання наслідків російського імперіалізму, доступу до архівів репресивних органів, роботу, що пов'язана з місцями пам'яті, створення Віртуального музею російської окупації тощо.

14 Закони України від 2014-2015 років «Про очищення влади», «Про відновлення довіри до судової влади в Україні», «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років»;

15 Амністія та люстрація: механізми перехідного правосуддя для майбутнього України. Огляд міжнародної практики та національного законодавства: наук.-практ. вид. / Мартиненко О.А., Семьоркіна О.М. — Київ, 2020. Режим доступу: <http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/amnesty2020.pdf>

табл. 2 **Визначення змісту окремих видів репарацій та їх реалізація в Україні**

Визначення змісту окремих видів репарацій (принципи 19-22 Основних принципів та керівних положень)			
<i>Компенсацію</i> слід надавати за будь-який збиток, який піддається економічній оцінці в установленому порядку і пропорційно серйозності порушення й обставинам кожного випадку. Так само, відсутність кримінального провадження та вироку суду (встановлення винної особи) не є перешкодою для отримання відповідних послуг визначеними категоріями постраждалих від грубих та серйозних порушень.	<i>Реабілітація</i> — це комплекс заходів, спрямованих на відновлення фізичного, психологічного та соціального стану постраждалих осіб. Вона охоплює надання медичної й психологічної допомоги, а також юридичних і соціальних послуг, необхідних для повернення до повноцінного життя та реалізації прав.	<i>Сатисфакція</i> — це комплекс нематеріальних заходів, спрямованих на визнання завданої шкоди та відновлення гідності постраждалих. Вона охоплює, зокрема: припинення порушень, встановлення істини, пошук осіб, зниклих безвісти, ідентифікацію та гідне перепоховання тіл, публічні вибачення, застосування судових і адміністративних санкцій, заходи меморіалізації, а також організацію освітніх і навчальних програм з прав людини.	<i>Реституція</i> означає заходи, які спрямовані на відновлення, якщо це можливо, початкового становища постраждалих, яке існувало до вчинення грубих порушень міжнародних норм в області прав людини або серйозних порушень міжнародного гуманітарного права. Реституція включає відповідно: відновлення свободи, користування правами людини, документів, що засвідчують особу, сімейного життя та громадянства, повернення на колишнє місце проживання, відновлення на роботі та повернення майна тощо.
Реалізація в Україні окремих видів репарацій			
Прикладом реалізації цієї гарантії є національний механізм компенсацій (часткових) за зруйноване чи пошкоджене житло. Законом визначені проміжні репарації для постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом (далі – СПНК). Для внутрішньо переміщених осіб визначені гарантії реалізації прав на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту тощо. Разом з тим, за даними «Опитування з питань захисту №1» на червень 2025 року залишалися актуальними проблеми тимчасового розміщення і забезпечення житлом, працевлаштування. Для значного числа громадян тимчасова окупація окремих територій України та повномасштабна війна створила ряд обмежень у доступі до послуг (соціальних, адміністративних, правничих, банківських, послуг нотаріусів тощо). Наприклад, доступ до послуг для громадян з тимчасово окупованих територій унеможливлений, по-перше, обмеженням доступу до українських інтернет-ресурсів окупаційною владою, по-друге, фізичною небезпекою для мешканців тимчасово окупованих територій під час перетину лінії зіткнення або адміністративної межі (внаслідок дій спецслужб РФ).	Ряд таких послуг законодавством передбачено для внутрішньо переміщених осіб (право на медичну, медико-психологічну допомогу), передбачено виявлення і надання соціальних послуг сім'ям з-поміж ВПО, які перебувають у складних життєвих обставинах; медична та реабілітаційна, у тому числі психологічна, допомога, санаторно-курортне лікування осіб (після їх звільнення), стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії РФ проти України; дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів створюються умови для реабілітації у сфері охорони здоров'я, психологічної, педагогічної реабілітації та соціальної реінтеграції. Надання безоплатної правничої допомоги, соціальних послуг, заходи з невідкладного відновлення можливості виконання реєстраційних дій у державних реєстрах з робочих місць державних реєстраторів, працівників центрів надання адміністративних послуг та нотаріусів передбачено Планом дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад.	Законодавством визначено порядок почесних поховань загиблих (померлих) осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, забезпечували виконання службових обов'язків та присяги на вірність Українському народу. У системі Міністерства оборони України схвалено Концепцію вшанування пам'яті загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України. Щодо надання банківських послуг, то Національний банк України зобов'язав банки забезпечити фізичну та інформаційну доступність щонайменше 50% від загальної кількості їх відокремлених підрозділів у регіоні, щоб сприяти створенню безпрецедентно інклюзивного фінансового простору для кожного громадянина України, зокрема ветеранів війни, осіб з інвалідністю та людей старшого віку.	Допомога у відновленні документів, відновлення на попередньому місці роботи (ст.11 Закону України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії РФ проти України, та членів їхніх сімей»), спеціальна судова процедура підтвердження юридичних фактів народження та смерті на тимчасово окупованих територіях тощо.

2.5. Гарантії неповторення

Гарантії неповторення за своєю природою є орієнтованими на майбутнє та мають виразний превентивний характер. Порівняно з іншими механізмами перехідного правосуддя, вони спрямовані не на реагування на вже вчинені порушення, а на усунення причин, що можуть призвести до їх повторення.

Наприклад, у [Стратегії національної безпеки України](#) зазначено, що реалізація пріоритетів національних інтересів України та забезпечення національної безпеки забезпечуватиметься, зокрема, через відновлення миру, територіальної цілісності та державного суверенітету на тимчасово окупованих територіях у Донецькій і Луганській областях України на основі міжнародного права; розвиток людського капіталу України, зокрема через модернізацію освіти і науки, охорони здоров'я, культури, соціального захисту; захист особи, суспільства та держави від правопорушень, зокрема корупційних, забезпечення відновлення порушених прав, відшкодування заподіяної шкоди.

[Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки](#) передбачає серед основних пріоритетів змін забезпечення верховенства права, запобігання та протидію злочинності з неухильним дотриманням прав людини, у тому числі гендерної рівності; бачення та місія реформування включає стратегічну й оперативну здатність органів правопорядку та прокуратури служити людям, захищати порядок, громадську та державну безпеку з дотриманням прав людини та стандартів підзвітності, що інтегрує Україну в загальноєвропейський простір свободи, безпеки та справедливості. У Змісті та напрямках реформування органів правопорядку є напрям розвитку інституту відшкодування шкоди особам, які постраждали від насильницьких та у певних випадках окремих майнових кримінальних правопорушень.

У програмах та проєктах відновлення та розвитку України пріоритетами визначена допомога у відновленні економіки та інших пріоритетних сфер України за принципом «краще, ніж було». Наприклад, [План України 2024-2027](#) серед пріоритетів визначає припинення втрати людського капіталу й повернення його на шлях зростання, включаючи створення умов для повернення внутрішньо переміщених осіб та осіб, які зараз проживають за кордоном. Серед заходів передбачено доступ до фінансових послуг і продуктів незабезпеченим та маргіналізованим верствам населення, включаючи соціальні, жіночі та молодіжні підприємства, з особливою увагою до реінтеграції ветеранів війни та ВПО; передбачено вдосконалення соціальної системи, яке допоможе забезпечити захист найбільш вразливих груп населення; наявність доступного та якісного житла, що є передумовою повернення чи переїзду біженців та ВПО.

[План повоєнного відновлення України](#) передбачає, зокрема, спеціальну програму підтримки, що включає доступ до житла, фінансову компенсацію та соціальні послуги, створення Національного військового меморіального кладо-

вища, трансформацію розгалуженої системи соціальних виплат в універсальну таргетовану соціальну допомогу, ефективне функціонування системи підтримки евакуйованих/повернених дітей. Змістовне наповнення цих програм повинно комплексно забезпечувати гарантії постраждалим від грубих та серйозних порушень.

Освіта з прав людини в Україні отримала засади для впровадження після ухвалення [Національної стратегії у сфері прав людини 2015 року](#)¹⁶ та відповідних [імплементаційних документів](#). На сьогодні зберігається потреба в системному підвищенні якості підготовки авторів підручників і методичних матеріалів, педагогічних працівників, а також у перегляді змісту освіти з урахуванням стандартів прав людини. Окремого значення набуває обов'язкова експертиза навчальних і методичних матеріалів на предмет дотримання та інтеграції прав людини в освітнє середовище. Водночас важливою умовою ефективності такої політики залишається запит з боку самих учасників освітнього процесу — дітей, педагогів і батьків — на реальне та послідовне дотримання прав людини у щоденній освітній практиці.

Таким чином, гарантії неповторення є складним комплексним механізмом перехідного правосуддя, який, у взаємозв'язку з іншими його механізмами, має забезпечити формування суспільства, вільного від нав'язаних радянським режимом небезпечних стереотипів, з повагою до людської гідності, прав і свобод людини, повагою до різноманітності. В такому вільному просторі будуть можливі діалоги про примирення між людьми з різним досвідом війни, спільне переосмислення [минулого](#), досягнення стійкого миру.

Методичні рекомендації для викладання

2.1. Право на правду

Вправа 1

Мета:

Сформувати в учасників/-ць цілісне розуміння права на правду як одного з ключових механізмів перехідного правосуддя, показати, що його реалізація залежить від узгоджених дій різних державних органів. Через аналіз практичного кейсу учасники/-ці усвідомлять, яку роль відіграють органи публічної влади у забезпеченні доступу родин постраждалих до достовірної інформації та які ризики виникають у разі неефективної комунікації.

Тривалість: 40–45 хвилин.

Формат: робота в малих групах з подальшим загальним обговоренням.

¹⁶ <https://www.kmu.gov.ua/npas/248740679>; <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#n13>; <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756-2021-%D1%80#Text>;

Матеріали:

- картки з ролями (родич/-ка зниклої особи, слідчий, представник/-ця органу місцевого самоврядування, центральний орган виконавчої влади, журналіст/-ка);
- фліпчарт;
- аркуші А1;
- маркери.

Хід вправи:

Крок 1

Тренер/-ка коротко нагадує зміст права на правду відповідно до міжнародних стандартів і українського законодавства, зокрема в контексті зниклих безвісти осіб.

Крок 2

Учасники/-ці об'єднуються у малі групи. Кожна група отримує кейс про *зникнення цивільної особи внаслідок бойових дій* (приклад у Додатку 1).

Крок 3

Групи аналізують кейс і пропонують «покроковий алгоритм дій щодо реалізації права на правду», відповідаючи на запитання:

1. Які органи влади залучаються на різних етапах?

- До яких органів державної влади або місцевого самоврядування родина звертається в першу чергу після зникнення особи (наприклад, які органи влади приймають заяву; здійснюють облік зниклих безвісти; проводять розшук та ідентифікацію; комунікують із родиною)?
- Яку роль у цьому процесі відіграють правоохоронні органи; органи місцевого самоврядування; центральні органи виконавчої влади; міжнародні організації, інші суб'єкти (наприклад, Координаційний штаб, МКЧХ, суди)?

2. Яку саме інформацію мають право отримати родичі (близькі) і на якому етапі?

- Які відомості родина має право отримати одразу після подання заяви?
- Яку інформацію держава зобов'язана надавати в процесі розшуку (про хід, дії, зміну статусу справи)?
- Яка інформація має бути надана у разі встановлення місця перебування особи, підтвердження загибелі, ідентифікації тіла та місця поховання?
- У якій формі інформація має надаватися, щоб вона була зрозумілою, достовірною, своєчасною?

3. Як дії або бездіяльність органів влади впливають на реалізацію права на правду?

- Які конкретні дії органів державної влади сприяють реалізації права на правду (наприклад, регулярна комунікація, призначення відповідальної особи, міжвідомча координація)?
- Які прояви бездіяльності або формального підходу можуть затягувати отримання інформації, створювати хибні очікування, підірвати довіру родини до держави?
- Які наслідки це має для родини зниклої особи, репутації органів державної влади, загальної довіри до держави в умовах війни?

4. Яку роль у реалізації права на правду відіграє комунікація?

- Хто саме має бути відповідальним за комунікацію з родиною?
- Як відсутність чіткої комунікації може призвести до повторної травматизації постраждалих, поширення чуток і дезінформації,
- звернень до неофіційних або небезпечних джерел інформації?
- Які мінімальні стандарти комунікації з родинами зниклих безвісти мають бути забезпечені на практиці?

Результати роботи групи представляють у форматі схеми:

Запит родини (що саме і в який момент вона хоче дізнатися)

- Дії держави (які органи, які рішення, яка комунікація)
- Результат для постраждалих (доступ до правди / затримка / недовіра / вторинна травматизація)

Крок 4

Кожна група презентує свої результати роботи (до 5 хв), після чого можливе загальне обговорення.

Методична порада для тренера/-ки:

Якщо використовувався кейс з Додатка 1, можна запропонувати наступні питання для обговорення під час презентації роботи груп:

- Чи має Марія право знати не лише факт реєстрації справи, а й план дій, терміни та відповідальних осіб?

- Які сервіси та інструменти, передбачені законодавством та практикою, можуть допомогти прискорити пошук цивільних зниклих безвісти і як щодо цього відбувається комунікація з родинами?
- Хто має бути координатором комунікації з родиною, і як мінімізувати ризик суперечливої або неповної інформації?
- Чому важливо встановлювати порядок інформування про кожен етап пошуку, і які наслідки можуть бути, якщо цього не відбувається?

Крок 5

Підсумкове обговорення (можливе у форматі загальної дискусії):

- Чому в українських умовах право на правду не може обмежуватися лише формальною відповіддю або довідкою?
- Які управлінські рішення (на рівні громади, регіону, центральної влади) найбільше впливають на довіру родин зниклих безвісти?
- Чи може «часткова» або несвоєчасна правда завдати не меншої шкоди, ніж її відсутність? Наведіть аргументи.
- У чому полягає персональна й органівна відповідальність публічного службовця за «якість правди» в умовах війни?

Методична порада для тренера/-ки:

Під час обговорення заохочуйте учасників/-ць:

- говорити мовою реальних управлінських рішень, а не абстрактних норм;
- відрізняти об'єктивні обмеження війни від організаційної бездіяльності;
- усвідомлювати, що право на правду є не лише юридичним обов'язком, а й інструментом збереження людської гідності та довіри до держави.

Наголошуйте, що навіть формально правильні рішення можуть порушувати право на правду, якщо ігноруються комунікація, чутливість і потреби постраждалих.

Додаток 1

Ситуація

Марія, 45 років, жителька Сумської області, востаннє бачила свою доньку Анну у березні 2025 року, коли через активні бойові дії та обстріли навколо її села сім'я вирішила евакуюватися. Анна поїхала з дому окремо від родини, щоб купити ліки для старенької бабусі, але з того часу з нею немає зв'язку.

Родина звернулась до місцевого відділення поліції і зареєструвала заяву про зникнення Анни. На сайті Міністерства внутрішніх справ була знайдена інформація про можливість пошуку зниклих, але у офіційній відповіді найближчого відділення поліції, Марії лише повідомили реєстраційний номер справи та попросили чекати результатів перевірки. Про будь-які конкретні дії з пошуку, плановані терміни та відповідальних осіб їй нічого не повідомили.

Минуло кілька тижнів, і родина Марії намагалася дізнатися інформацію через гарячі лінії та місцеву владу, але отримані відповіді були суперечливими або відкладались без чітких зобов'язань про зворотний зв'язок.

Завдання:

1. Проаналізувати ситуацію Марії як кейс реалізації (або невиконання) права на правду щодо цивільної особи, яка зникла безвісти під час війни.
 2. Визначити, які державні органи мають бути залучені на кожному етапі — від моменту звернення до отримання повної, своєчасної та достовірної інформації.
 3. Сформувати «покроковий алгоритм дій» держави (органівні кроки та комунікація з родиною), зокрема:
 - які саме дії має зробити поліція;
 - які домовленості щодо обміну даними з міжнародними організаціями можливі;
 - які державні та місцеві органи залучаються для встановлення статусу особи;
 - як і хто має інформувати родину про кожен етап.
1. Визначити, яку саме інформацію має право отримати родина Марії на кожному етапі та в якій формі (усно, письмово, із зазначенням термінів).
 2. Проаналізувати можливі наслідки дій чи бездіяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування влади для реалізації права на правду родини Анни, зокрема:
 - вплив на довіру до державних органів;
 - психологічний стан родини;
 - ризики дезінформації або невірних припущень у громаді.

Вправа 2

Мета:

Сформувати в учасників/-ць практичне розуміння того, що реалізація права на правду в умовах війни тісно пов'язана з якістю публічної комунікації держави. Через аналіз реальних і змодельованих інформаційних повідомлень учасники/-ці навчаться відрізняти відповідальну державну комунікацію від маніпулятивних, неповних або дезінформаційних практик, а також усвідомлять ризики, які викривлення або замовчування інформації створюють для постраждалих осіб і суспільної довіри.

Тривалість: 30–40 хвилин.

Формат: робота в малих групах з подальшим загальним обговоренням.

Матеріали:

- добірка інформаційних повідомлень (офіційні заяви органів влади, повідомлення зі ЗМІ, дописи з соціальних мереж, приклади напівправдивих або маніпулятивних формулювань) (приклад у Додатку 2);
- роздруківки за кількістю груп Таблиці-шаблону для аналізу повідомлень (Додаток 3);
- аркуші формату А4 або А1;
- маркери.

Хід вправи:

Крок 1

Тренер/-ка коротко нагадує, що в умовах війни право на правду реалізується не лише через слідчі та облікові механізми, а й через публічну комунікацію державних органів, зокрема щодо зниклих безвісти цивільних осіб.

Після цього учасники/-ці об'єднуються в малі групи. Кожна група отримує набір різних інформаційних повідомлень, пов'язаних із війною та зниклими безвісти (без зазначення джерел або з різними джерелами — на вибір тренера/-ки).

Варіант 1

Групи аналізують повідомлення та заповнюють запропоновану Таблицю-шаблон для аналізу повідомлень.

Методична порада для тренера/-ки:

Роздавайте повідомлення впереміш, без поділу на категорії.

Запропонуйте групам:

- визначити тип повідомлення;
- оцінити його з позиції родини зниклої цивільної особи;

- запропонувати, як його можна переформулювати, щоб воно відповідало праву на правду.

Якщо часу обмаль, можна аналізувати 1–2 повідомлення на групу, або заповнювати лише 3 середні колонки, а переформулювання обговорювати усно.

Варіант 2.

Групи аналізують кожне повідомлення та обговорюють такі запитання:

- Чи сприяє це повідомлення реалізації права на правду для родин зниклих безвісти та суспільства загалом?
- Яка інформація в ньому є підтвердженою, є неповною або поданою без контексту або може вводити в оману чи створювати хибні очікування?
- Чи зрозуміло з повідомлення хто є джерелом інформації, на якому етапі перебуває процес (розшук, перевірка, ідентифікація), яких дій очікують від родин або громадян?
- Які можливі наслідки такого повідомлення для родин зниклих безвісти, довіри до державних органів, суспільної напруги чи поширення чуток?

Кожна група формулює та записує ознаки можливої відповідальної державної комунікації, яка відповідає вимогам забезпечення права на правду, зокрема у контексті війни.

Крок 2

Загальне обговорення. Тренер/-ка узагальнює напрацювання груп і формує спільний перелік ключових ознак відповідальної державної комунікації в умовах інформаційної війни (наприклад: точність, повнота, регулярність, чітке визначення статусу інформації, недопущення стигматизації постраждалих, пояснення обмежень).

Крок 3

Підсумкове обговорення:

- У яких випадках інформація, що є формально правдивою, не забезпечує реалізацію права на правду для родин зниклих безвісти (наприклад, через неповноту, відсутність контексту або незрозумілі формулювання)?
- Які конкретні ризики для постраждалих осіб і суспільної довіри виникають, коли державні органи обмежуються загальними формулюваннями, уникають пояснення етапів процесу пошуку зниклих осіб, не повідомляють про строки тощо?
- Чи може відсутність регулярної комунікації або затягування з наданням інформації в умовах війни розглядатися як порушення права на правду? Які наслідки це має для родин зниклих безвісти?
- Яку юридичну (дисциплінарну, адміністративну, кримінальну, матеріальну, цивільно-правову) та особистісно-моральну відповідальність може

нести публічний службовець за точність і повноту інформації, вибір формулювань, своєчасність повідомлень які поширюються від імені держави під час війни?

Методична порада для тренера/-ки:

Під час обговорення варто постійно повертати увагу учасників/-ць до того, що право на правду включає не лише достовірність, а й повноту, своєчасність, чіткість та людяність комунікації. Особливо важливо наголошувати, що некоректні формулювання або замовчування інформації можуть призводити до повторної травматизації постраждалих і підриву довіри до держави навіть за відсутності прямої дезінформації.

Додаток 2

НАБІР ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОВІДОМЛЕНЬ

Повідомлення 1

«Станом на 10 травня 2025 року триває розшук цивільних осіб, які зникли безвісти під час бойових дій у Харківській області. Відомості про зниклих внесені до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Родини можуть звертатися до територіальних підрозділів Національної поліції або за телефоном гарячої лінії. Інформація оновлюватиметься в міру її надходження».

Уточнювальні питання для аналізу:

- Чи достатньо конкретики для родин?
- Чи зрозуміло, що саме означає «інформація оновлюватиметься»?
- Чи вказано відповідального суб'єкта комунікації?

Повідомлення 2

«Усі випадки зникнення цивільних громадян перебувають на контролі відповідних органів. Підстав для паніки немає. Просимо довіряти офіційним джерелам та не поширювати неперевірену інформацію».

Уточнювальні питання для аналізу:

- Чи відповідає це повідомлення потребам родин зниклих?
- Чи не знецінює воно переживання постраждалих?
- Яку інформацію воно не містить, але яка критично важлива?

Повідомлення 3

«За попередніми даними, більшість цивільних осіб, які вважаються зниклими безвісти на тимчасово окупованих територіях, ймовірно, перебувають у безпеці або залишили регіон самостійно».

Уточнювальні питання для аналізу:

- Які слова створюють хибні очікування?
- Чи пояснено джерело «попередніх даних»?
- Які наслідки це може мати для родин, які чекають конкретної інформації?

Повідомлення 4

«Частина осіб, які подаються як зниклі безвісти, насправді свідомо не виходять на зв'язок або перебувають за кордоном, тому не всі такі випадки пов'язані з воєнними діями».

Уточнювальні питання для аналізу:

- Чи не перекладається відповідальність із держави на постраждалих?
- Як це повідомлення може вплинути на ставлення суспільства до родин зниклих?
- Чи відповідає воно принципам права на правду?

Повідомлення 5

«Інформація щодо обставин зникнення цивільних осіб буде надана після завершення всіх перевірок та експертиз».

Уточнювальні питання для аналізу:

- Чи достатньо цього повідомлення для родини, яка чекає місяцями?
- Чи пояснюються етапи та орієнтовні строки?
- Чи може таке формулювання бути формою порушення права на правду?

Повідомлення 6

«Інформація про масові зникнення цивільних осіб активно використовується ворогом для дестабілізації ситуації в країні. Не варто поширювати подібні теми без підтвердження».

Уточнювальні питання для аналізу:

- Чи не відбувається тут замовчування реальної проблеми?
- Як таке повідомлення впливає на готовність родин звертатися по допомогу?
- Де межа між протидією дезінформації та порушенням права на правду?

Повідомлення 7

«Станом на сьогодні немає підтвердженої інформації про місцеперебування цивільної особи. Розшук триває. Наступне оновлення для родини буде надано не пізніше ніж через 14 днів, навіть за відсутності нових даних. Контактна особа — визначений працівник підрозділу».

Уточнювальні питання для аналізу:

- Які елементи цього повідомлення підтримують право на правду?
- Чому навіть повідомлення «без новин» може бути важливим?
- Чи зменшує воно рівень невизначеності?

Додаток 3

ШАБЛОН ДЛЯ АНАЛІЗУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОВІДОМЛЕНЬ

№	Короткий зміст повідомлення	Чи сприяє реалізації права на правду? (так / частково / ні)	Що в повідомленні проблемне? (неповнота, узагальнення, маніпуляція, стигматизація тощо)	Можливі наслідки для родини зниклої особи	Як повідомлення можна переформулювати, щоб воно відповідало праву на правду?

2.2. Покарання винних

Вправа 3

Мета:

Сформувати у учасників/-ць цілісне розуміння механізму покарання винних як одного з ключових механізмів перехідного правосуддя, продемонструвати, що він не обмежується діяльністю судів і органів досудового розслідування. Через аналіз практичного кейсу воєнного злочину учасники/-ці усвідомлять роль органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у документуванні злочинів, збиранні та збереженні доказів, обліку шкоди, а також у забезпеченні доступу постраждалих осіб до підтримки й правосуддя.

Тривалість: 40–45 хвилин.

Формат: робота в малих групах з подальшим загальним обговоренням.

Матеріали:

- опис кейсу воєнного злочину (зразок у Додатку 4);
- картки з назвами органів (Національна поліція, органи прокуратури, суди, органи місцевого самоврядування, обласна/військова адміністрація, центральні органи виконавчої влади, заклади охорони здоров'я, служби соціального захисту, інші за вибором тренера/-ки);
- фліпчарт або аркуші формату А1;
- маркери.

Хід вправи:

Крок 1

Тренер/-ка коротко вводить учасників/-ць у тему, наголошуючи, що покарання винних у контексті воєнних злочинів є складним міжінституційним процесом, який починається задовго до вироку суду.

Після цього тренер/-ка презентує короткий кейс воєнного злочину (наприклад, обстріл цивільного об'єкта, катування цивільної особи на окупованій території, незаконне позбавлення волі), не заглиблюючись у юридичні деталі.

Крок 2

Учасники/-ці об'єднуються в малі групи. Кожна група отримує однаковий кейс та набір карток з назвами державних органів.

Завдання групи — вибудувати логіку дій держави у межах механізму покарання винних, відповідаючи на запитання:

- які органи влади залучаються;
- у якій послідовності;
- з якими функціями.

Групи розкладають картки на фліпчарті або аркуші А1, формуючи схему процесу.

Крок 3

Працюючи з кейсом, групи обговорюють і записують відповіді на такі запитання:

- Хто і за що відповідає на кожному етапі (документування факту злочину, облік шкоди, збирання доказів, процесуальний супровід, підтримка постраждалих)?
- Де саме участь органів виконавчої влади або місцевого самоврядування є критичною, навіть якщо вони не здійснюють слідчих або судових функцій?
- Які дії або бездіяльність «непрофільних» органів можуть ускладнити або унеможливити притягнення винних до відповідальності, вплинути на доступ постраждалої особи до правосуддя?

Крок 4

Кожна група коротко презентує результати роботи (до 5 хв), пояснюючи логіку залучення органів, а також ключові «точки», де рішення або дії органів державної влади мають вирішальне значення.

Після презентацій проводиться загальне обговорення.

Крок 5

Підсумкове обговорення:

- Чому механізм покарання винних не може ефективно працювати лише силами слідства і суду?
- Які «невидимі» або недооцінені дії органів державної влади є критичними для доведення воєнних злочинів?
- Як помилки або бездіяльність на ранніх етапах впливають на можливість покарання винних у майбутньому?
- Яку відповідальність може нести публічний службовець, навіть якщо він/вона формально не є учасником кримінального провадження?

Методична порада для тренера/-ки:

Під час вправи варто постійно підкреслювати, що в умовах війни кожна управлінська дія або бездіяльність органів державної влади може мати довгострокові наслідки. Навіть «допоміжні» функції — облік, фіксація, збереження інформації, належна комунікація з постраждалими — можуть стати вирішальними для притягнення винних до відповідальності та відновлення справедливості.

Додаток 4

КЕЙС

Ракетний удар по драматичному театру в Чернігові (19 серпня 2023 року)

19 серпня 2023 року збройні сили РФ здійснили ракетний удар по центральній частині міста Чернігів. Близько 11:30 19 серпня 2023 року крилата ракета типу «Іскандер» влучила у приміщення Чернігівського обласного академічного українського музично-драматичного театру імені Т. Г. Шевченка. У цей час у будівлі планувався закритий захід «Люті пташки», організований благодійним фондом «Дігнітас», з виставкою безпілотників та їх виробників.

Удар припав на денний час, коли в центральній частині міста перебувала значна кількість цивільних осіб, зокрема сім'ї з дітьми.

На момент удару місто перебувало під контролем України, активних бойових дій у місті не велося.

Унаслідок ракетного удару:

- загинули 6 цивільних осіб, у тому числі 1 дитина, а також 1 військово-службовець ЗСУ;
- 191 цивільна особа та 2 військовослужбовці ЗСУ отримали тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості;
- станом на 25 серпня 2023 року кількість травмованих зросла до 208 осіб (за інформацією начальника Чернігівської ОВА В'ячеслава Чауса, озвученою в національному телемарафоні «Єдині новини»);
- зазнали руйнувань і пошкоджень житлові багатоквартирні будинки, нежитлові та адміністративні будівлі, цивільні транспортні засоби.

Масштаб шкоди був явно надмірним щодо будь-якої конкретної й безпосередньої воєнної переваги, якої передбачалося досягти шляхом нанесення ракетного удару.

Одразу після удару:

- на місці події працювали підрозділи ДСНС, екстреної медичної допомоги, Національної поліції;
- здійснювалися евакуація поранених та надання медичної допомоги;
- виконавчі органи міської ради, районна державна адміністрація та обласна військова адміністрація розпочали облік пошкодженого майна та постраждалих осіб;
- подія набула широкого розголосу в національних та міжнародних медіа.

Водночас частина дій (розчищення території, аварійні роботи, відновлення руху) здійснювалася паралельно з фіксацією наслідків удару, що створювало виклики для збереження доказів.

Ситуація для аналізу:

Після події постраждали цивільні особи та родини загиблих почали звертатися до різних органів державної влади та органів місцевого самоврядування з такими питаннями:

- Чи кваліфікується ракетний удар як воєнний злочин?
- Які органи відповідають за документування події та збирання доказів?
- Хто і як здійснює облік загиблих, поранених і завданої шкоди?
- Як цивільні постраждалі можуть отримати статус потерпілих і доступ до допомоги?

- Яким чином зібрані на місцевому рівні матеріали можуть бути використані у національних і міжнародних механізмах притягнення винних до відповідальності?

Для багатьох постраждалих розподіл ролей між органами залишався незрозумілим, що ускладнювало доступ до інформації та підтримки.

ДЛЯ ТРЕНЕРА/-КИ:

1 Хто і за що відповідає на кожному етапі?

1. Документування факту злочину

Основна відповідальність:

- Національна поліція України (реєстрація кримінального правопорушення; первинний огляд місця події; фото- та відеофіксація);
- Органи прокуратури (процесуальний нагляд, визначення кваліфікації щодо воєнного злочину);
- Служба безпеки України (збір інформації щодо причетних військових підрозділів РФ; аналітика щодо типу озброєння, маршруту запуску).

Допоміжна, але критична роль:

- ДСНС (фіксація наслідків під час рятувальних робіт);
- Заклади охорони здоров'я (медична документація щодо поранень і смертей);
- Органи місцевого самоврядування (первинні акти про пошкодження об'єктів, списки постраждалих тощо).

2. Облік шкоди (людської, майнової, немайнової)

Основна відповідальність:

- Органи місцевого самоврядування (комісії з обстеження пошкодженого майна, акти руйнувань, реєстри постраждалих мешканців);
- Обласна військова адміністрація (узагальнення даних, координація між громадами та ЦОВВ).

Ключове значення для правосуддя в тому, що ці документи стають доказами у кримінальних провадженнях, підставами для репарацій і компенсацій, джерелами для міжнародних судів.

3. Збирання та збереження доказів

Основна відповідальність — слідчі органи (поліція, СБУ), прокуратура.

Критично важлива участь «непрофільних» органів *ОМС та ОВА* щодо погодження термінів розчищення, збереження фото-, відео-, дрон-фіксації тощо.

Комунальні служби — інформування слідства перед демонтажем або ремонтом.

4. Процесуальний супровід

Основна відповідальність

- Органи прокуратури (статус потерпілих, передача матеріалів до судів, міжнародна правова допомога);
- Суди (розгляд справ на національному рівні).

Опосередкований вплив виконавчої влади:

- Забезпечення доступу потерпілих до правничої допомоги;
- Створення умов для участі в процесі (довідки, підтвердження, логістика).

5. Підтримка постраждалих

Основна відповідальність:

- Органи соціального захисту (виплати, пільги, статуси);
- Медичні заклади (лікування та реабілітація);
- ОМС та ОВА (інформування, координація допомоги, робота з родинами загиблих).

2 Де участь органів виконавчої влади та місцевого самоврядування є критичною?

- Перші години після удару (фіксація до розчищення, координація служб);
- Облік і систематизація даних (єдині списки постраждалих, узгоджені цифри);
- Комунікація з цивільними (пояснення функцій залучених органів, алгоритми дій для постраждалих);
- Збереження інформації (архівування матеріалів, передача слідству);
- Недопущення втрати доказів (баланс між відновленням і фіксацією тощо).

Без цих дій слідство працює «в порожнечі».

3 Які дії або бездіяльність «непрофільних» органів можуть зашкодити?

Бездіяльність або помилки:

- поспішне прибирання уламків без фіксації;
- відсутність або формальний облік постраждалих;
- втрата медичних документів;
- неузгоджені цифри в публічних заявах;
- відсутність контактної особи для постраждалих.

Наслідки:

- втрата доказів;
- неможливість довести масштаб шкоди;
- відмова у статусі потерпілого;
- ускладнення міжнародних проваджень;
- вторинна травматизація постраждалих.

Вправа 4

Мета:

Сформувати в учасників/-ць усвідомлення того, що ефективне покарання винних за грубі порушення прав людини неможливе без гідного, чутливого та недискримінаційного ставлення до постраждалих у межах кримінальних проваджень. Через програвання типових ситуацій взаємодії з потерпілими учасники/-ці проаналізують, як дії та комунікація представників органів державної влади можуть або підтримувати гідність постраждалих та її довіру до правосуддя, або призводити до вторинної травматизації й відмови від участі в процесі.

Тривалість: 30–40 хвилин.

Формат: робота в парах з подальшим загальним обговоренням.

Матеріали:

- сценарії типових ситуацій взаємодії з потерпілими (1–2 сценарії на пару, зокрема: звернення після обстрілу, подання заяви про злочин, уточнення статусу потерпілого, запит про хід розслідування — приклад у Додатку 5),
- за потреби — аркуші А4 для нотаток.

Хід вправи:

Крок 1

Тренер/-ка коротко вводить учасників/-ць у тему, наголошуючи, що постраждали воєнних злочинців та інших серйозних порушень прав людини часто

перебувають у стані стресу, втрати або травми, а їхній перший контакт з державними органами має вирішальне значення для подальшої участі в кримінальному процесі.

Після цього учасники/-ці об'єднуються в пари. У кожній парі визначаються ролі:

- постраждала особа або родич/-ка загиблого;
- представник органу влади (слідчий, працівник органу місцевого самоврядування, соціальної служби, іншої установи — за вибором тренера/-ки).

Крок 2

Кожна пара отримує сценарій ситуації звернення за допомогою. Завдання — програти коротку взаємодію (3–5 хв), зосередившись на:

- словах і формулюваннях;
- тоні спілкування;
- поясненні процедур і прав постраждалих осіб;
- реакції на емоційний стан постраждалої особи.

Методична порада для тренера/-ки:

Заохочуйте учасників/-ць не «грати роль правильно», а діяти так, як це часто відбувається на практиці, щоб створити матеріал для аналізу та обговорення.

Обирайте 1 сценарій на пару, або давайте різні сценарії різним парам.

Крок 3

Після програвання ролей учасники/-ці в парах обговорюють і фіксують відповіді на запитання:

- Які дії або слова представника органу влади підтримували гідність постраждалої особи, створювали відчуття поваги та безпеки, сприяли довірі до держави?
- Які дії або формулювання могли знецінювати досвід постраждалої особи, викликати відчуття байдужості або формальності, призвести до вторинної травматизації?
- Як ці дії можуть вплинути на готовність постраждалої особи співпрацювати зі слідством, забезпеченням доступу постраждалої особи до правосуддя, впливати на ефективність кримінального провадження загалом?

Методична порада для тренера/-ки:

Після програвання акцентуйте:

- Що в цій ситуації залежало саме від представника держави?

- Які дії не потребували змін у законодавстві, лише іншого підходу?

Наголошуйте, що мета вправи — не критикувати конкретних людей, а побачити системні ризики вторинної травматизації.

Крок 4

Загальне обговорення. Кілька пар за бажанням діляться висновками. Тренер/-ка узагальнює напрацювання та формує спільний перелік принципів гідного поводження з постраждалими особами в межах кримінальних проваджень (наприклад: повага, пояснення процедур, уникнення звинувачень, чутлива мова, чіткість ролей і відповідальності тощо).

Крок 5

Підсумкове обговорення:

- У яких ситуаціях формально коректні з правової точки зору дії представника держави можуть фактично порушувати права постраждалої особи, якщо не враховуються її стан, вразливість і потреби?
- Як мова, тон і спосіб пояснення процедур з боку представника держави впливають на готовність постраждалої особи співпрацювати зі слідством, надавати свідчення, залишатися в кримінальному процесі до його завершення?
- Чи може негідне або нечутливе поводження з постраждалою особою призвести до того, що злочин залишиться без ефективного розслідування і покарання винних? Які механізми цього впливу?

Методична порада для тренера/-ки:

Під час вправи уникайте оцінювання або критики поведінки постраждалих. Фокусуйте увагу учасників/-ць виключно на діях, словах і рішеннях представника держави, підкреслюючи, що саме він/вона несе відповідальність за дотримання стандартів гідного поводження та забезпечення доступу постраждалої особи до правосуддя.

Додаток 5

Сценарій 1

- Роль постраждалої особи

Ви — цивільна особа, яка отримала поранення внаслідок ракетного обстрілу житлового кварталу. Пройшло кілька тижнів, фізичний стан стабілізувався, але ви досі перебуваєте у стресі. Ви прийшли подати заяву та хочете зрозуміти чи визнано вас потерпілою особою і що буде далі з розслідуванням.

● Роль представника органу влади

Ви — працівник правоохоронного органу або установи, яка приймає заяви. У вас обмежений час, багато звернень і стандартні процедури.

Сценарій 2

● Роль постраждалої особи

Ви — близький родич (мати/батько) цивільної особи, яка загинула під час ракетного удару. Ви вже кілька разів зверталися до різних органів, але не розумієте, чи маєте статус потерпілої, хто відповідає за комунікацію з вами, які ваші права у кримінальному провадженні.

● Роль представника органу влади

Ви — працівник органу місцевого самоврядування або соціальної служби, який не є слідчим, але контактує з родинами загиблих.

Сценарій 3

● Роль постраждалої особи

Ви — постраждала цивільна особа. Минуло пів року після злочину. Ви не отримували жодної інформації і прийшли дізнатися, чи триває розслідування, чи є підозрювані, чому немає оновлень у вашій справі.

● Роль представника органу влади

Ви — представник органу, який не уповноважений розкривати всі деталі слідства.

Сценарій 4

● Роль постраждалої особи

Ви — цивільна особа, яка не має юридичної освіти. Вам складно зрозуміти різницю між кримінальним провадженням, компенсаціями, репараціями і чому процес займає так багато часу.

● Роль представника органу влади

Ви — посадова особа, яка добре знає процедури, але зазвичай пояснює їх юридичною мовою.

Сценарій 5

● Роль постраждалої особи

Під час розмови ви плачете, говорите уривками, повторюєте одні й ті самі запитання, висловлюєте недовіру до держави.

● Роль представника органу влади

Ви не проходили спеціального навчання з роботи з травмою, але зобов'язані продовжувати комунікацію.

Сценарій 6

● Роль постраждалої особи

Ви чуєте від представника держави «ми діємо за процедурою», «нічого зробити не можемо», «чекайте офіційної відповіді». Ви відчуваєте, що вас нечують.

● Роль представника органу влади

Ви впевнені, що дієте в межах закону і не порушуєте інструкцій.

Вправа 5

Мета:

Сформувати в учасників/-ць розуміння перевірки (люстрації) як механізму правосуддя перехідного періоду, спрямованого на гарантії неповторення порушень прав людини. Через роботу з витягами з Доповіді Спеціального доповідача ООН учасники/-ці проаналізують переваги та ризики цього механізму, а також зможуть оцінити можливості його застосування в Україні, зокрема в контексті деокупації та реінтеграції деокупованих територій.

Тривалість: 40 хвилин.

Формат: робота в малих групах з багатоступінним аналізом міжнародного документа та подальшим обговоренням.

Матеріали:

- витяги з Доповіді Спеціального доповідача ООН (A/70/438, пункти 18–20, 27 — Додаток 6);
- фліпчарт або аркуші формату A1;
- маркери.

Хід вправи:

Крок 1

Тренер/-ка коротко пояснює роль Спеціального доповідача ООН з питань сприяння істині, правосуддю, відшкодуванню збитків та гарантіям неповторення, а також значення його доповідей для формування міжнародних стандартів перехідного правосуддя.

Крок 2

Учасники/-ці об'єднуються в малі групи та отримують витяги з Доповіді (Додаток 6).

1 етап роботи з документом. Завдання для груп — уважно прочитати текст і зафіксувати ключові ідеї та підготувати відповіді на запитання:

- Який механізм правосуддя перехідного періоду є предметом аналізу в Доповіді?
- До якого елементу перехідного правосуддя він належить?

2 етап роботи з документом. Наступне завдання - проаналізувати описані в Доповіді заходи за такими блоками:

1. Суть заходу (У чому полягає перевірка згідно з міжнародними стандартами? Чим вона відрізняється від чисток або масових звільнень?);
2. Внесок у перехідний період (Як перевірка сприяє визнанню постраждалих, відновленню довіри, верховенству права та подоланню безкарності?);
3. Переваги для суспільства (Які позитивні ефекти можливі за умови дотримання стандартів?);
4. Ризики та застереження (Які негативні наслідки можливі у разі політизації проблеми, нечітких критеріїв, колективної відповідальності чи ігнорування процедур справедливості?);

Групи фіксують відповіді на фліпчарті чи аркушах А1.

3 етап роботи з документом. Групи обговорюють можливість застосування перевірки в Україні, відповідаючи на запитання:

- У яких процесах перевірка може бути релевантною для України сьогодні?
- Яку роль вона може відігравати в процесах деокупації та реінтеграції територій, формуванні кадрової політики на деокупованих територіях, відновленні довіри громадян до держави?

Методична порада для тренера/-ки:

Акцентуйте увагу групи на необхідності індивідуальної оцінки, поєднання українського досвіду люстрації з міжнародними стандартами, врахування ризиків повторення помилок інших країн.

Крок 3

Презентація результатів роботи груп (до 5 хв).

Кожна група коротко презентує визначений механізм, ключові переваги та ризики, основні висновки щодо застосування цього механізму в Україні.

Крок 4

Підсумкове обговорення (за потреби):

- Чому перевірка розглядається не як покарання, а як інструмент гарантій неповторення?
- Які уроки міжнародного досвіду, на вашу думку, є найбільш релевантними для України?
- Яку роль у реалізації процедур перевірки відіграють публічні службовці?

Методична порада для тренера/-ки:

Наголошуйте, що робота з Доповіддю ООН — це не академічне читання, а інструмент для формування політик. Заохочуйте учасників/-ць мислити категоріями: «Як це може виглядати в управлінських рішеннях в Україні?», а не лише «як це описано в документі».

Додаток 6

Організація Об'єднаних Націй

A/70/438

Генеральна Асамблея

Distr.: General

21 October 2015

Original: English

Сімдесята сесія

Пункт 72(b) порядку денного

Заохочення та захист прав людини: питання прав, включаючи альтернативні підходи у справі сприяння ефективному здійсненню прав людини та основних свобод

Сприяння встановленню істини, правосуддю, відшкодуванню збитків та гарантіям недопущення порушень

Доповідь спеціального доповідача з питань про сприяння встановленню істини, правосуддю, відшкодуванню збитків та гарантіям недопущення порушень

(витяги)

.....

18. Фактично, перевірка може зробити важливий внесок у перехідний процес, за умови, що вона предметно відрізняється від чисток. Перевірка в тому сенсі, в якому цей термін почав вживатися, будучи далекою від масових звільнень на підставі, наприклад, простого членства в тій чи іншій партії чи організації або за менш аскриптивними мотивами, визначає формальний процес розбору поведінки окремих осіб та оцінки їх сумлінності на основі об'єктивних критеріїв, з тим щоб визначити, чи підходять вони до подальшої роботи. (S/2004/616, пункт 52). На основі цієї різниці між перевіркою та чисткою, піддана справедливій критиці програма «дебаасифікації» в Іраку. *(В Іраку партія Баас прийшла до влади після революції 1968 (Саддам Хусейн став лідером Іраку в 1979 і керував до вторгнення США в 2003). Створення США Тимчасової коаліційної адміністрації (ТКА) 2003 року призвело до падіння партії Баас в Іраку. Тимчасова адміністрація була наділена виконавчою, судовою та законодавчою владою та мала полегшити перехідний період у країні. ТКА, серед іншого, звільнила близько 250 000 колишніх чиновників партії «Баас» (включаючи високопоставлених) і розпустило іракську армію, служби безпеки та розвідки (загалом близько 400 000 осіб), залишивши кілька сотень тисяч чоловіків з військовим досвідом без роботи, доходу та будь-якого засобу існування. Як відомо, це, а також прийняття наступними урядами шіїтів елементи політики ТКА, створили потрібне середовище для міжконфесійної ненависті, збройних зіткнень і радикалізації, які заклали основу для процвітання «Аль-Каїди», а потім і «Ісламської держави».)*

19. Як і в разі інших заходів у сфері правосуддя перехідного періоду, при реалізації в рамках всеосяжної політики в галузі правосуддя перехідного періоду перевірка благонадійності може забезпечувати визнання потерпілих, зміцнювати громадянську довіру, сприяти соціальній інтеграції чи примиренню та зміцнювати верховенство права (див. A/HRC/21/21). В умовах, коли мало ймовірно, що всіх винних у порушеннях прав людини буде засуджено, перевірка — це засіб часткового усунення «вакууму безкарності». Забезпечення того, щоб такі порушення не залишалися нерозглянутими і щоб вони не вважалися несуттєвими, є певною мірою визнанням потерпілих. Воно звільняє їх (та інших) від принизливої необхідності виявляти повагу до тих, хто порушив їхні права і хто, як і раніше, має владу (наприклад, носіння виданої урядом зброї або державних знаків відмінності), коли вони домагаються від держави надання послуг, на які вони мають право. Перевірка може створити простір довіри завдяки не лише «комплектації» установ новими кадрами, а й демонстрації прихильності до системних норм, що регулюють прийом на службу та утримання співробітників,

дисциплінарний нагляд, попередження призначень на посади за знайомством тощо. За допомогою звільнення зі служб безпеки винних у серйозних порушеннях, що, як правило, пов'язано з соціальним розколом, перевірка може зробити внесок у справу соціальної інтеграції. І нарешті, оскільки зрештою перевірка виходить із ідеалу гарантування умов, коли громадяни можуть спілкуватися один з одним та з владою як рівні, вона може сприяти зміцненню верховенства права.

20. Однак у контексті доповіді про неповторення існують три аргументи, більш тісно пов'язані з запобіганням, що пояснює, чому, незважаючи на свою далеко не блискучу історію, перевірка залишається привабливою для директивних органів, які займаються питаннями правосуддя перехідного періоду. По-перше, за вдалих обставин перевірка може бути «сприятливою умовою» інших заходів у сфері правосуддя зтяжнього перехідного періоду. Іншими словами, перевірка – це механізм для протидії підривним елементам у перехідний період. Ідея полягає в тому, що якщо структури, які несуть відповідальність за порушення, можуть бути піддані перевірці на ранньому етапі перехідного процесу, інші заходи в галузі правосуддя перехідного періоду будуть більш ефективними. *Наприклад, у Марокко організації громадянського суспільства заявляли про те, що відмова деяких сегментів сектору безпеки співпрацювати з Комісією з питань справедливості та примирення частково викликана присутністю посадових осіб, які мали бути піддані перевірці, і що функції цієї комісії з констатації істини, включаючи доступ до архівів та свідчень, були б більш ефективними. Очевидно, цей аргумент тематично не обмежується констатацією істини, так само як він не обмежений з географічної точки зору Марокко. Під час своєї поїздки до Уругваю Спеціальний доповідач отримав інформацію про те, що непроведення перевірки військовослужбовців сприяло збереженню «військової кругової поруки», що створювало перешкоди на шляху співпраці військовослужбовців із судовими слідчими, які розслідували порушення, які мали місце під час диктаторського правління понад 32 років.*

27. Хоча багато країн можуть надаватися як приклади політичного опору перевірці, недавньою та поточною ілюстрацією цього є Непал. Декілька зобов'язань було закріплено у Всеосяжній мирній угоді 2006 року, тимчасовій конституції 2007 року та подальших угодах для встановлення відповідальності за серйозні порушення, вчинені протягом 10-річного збройного конфлікту. Різні національні організації громадянського суспільства та міжнародні актори неодноразово закликали уряд, збройні сили та інші служби безпеки провести процес перевірки. У постанові від 2012 року Верховний суд Непалу визнав перевірку як один із заходів у галузі правосуддя перехідного періоду і доручив уряду розробити новий закон про перевірку благонадійності та прийняти тимчасові керівні принципи щодо перевірки благонадійності державних службовців при нових призначеннях, підвищеннях на посаді та переведеннях до тих пір, поки не буде прийнятий закон про перевірку благонадійності. Незважаючи на неодноразові обіцянки та вимоги, цих інструкцій не дотри-

мувалися, і досі старші співробітники служби безпеки та державні посадові особи ефективно чинили опір не тільки кримінальному переслідуванню, а й встановленню процесу перевірки.

ДЛЯ ТРЕНЕРА/-КИ:

1. Які механізми (або який з механізмів) правосуддя перехідного періоду був предметом аналізу в Доповіді:

- гарантії неповторення, проведення перевірок («люстрації»).

2. Дайте стислу характеристику заходів, які описані в наведених положеннях Доповіді, зокрема, який їх внесок в перехідний період, які є переваги для суспільств та ризики:

- перевірка може зробити важливий внесок у перехідний процес: може забезпечувати визнання потерпілих, зміцнювати громадянську довіру, сприяти соціальній інтеграції чи примиренню та зміцнювати верховенство права;
- перевірка може створити простір довіри завдяки не лише «комплектації» установ новими кадрами, а й демонстрації прихильності до системних норм, що регулюють прийом на службу та утримання співробітників, дисциплінарний нагляд, запобігати призначенням на посади за знайомством тощо;
- перевірка має доповнити заходи покарання винних, оскільки система правосуддя жодної країни світу не здатна покарати засобами кримінальної юстиції усіх порушників, за визначеними критеріями, деякі особи можуть бути піддані перевіркам, щоб не допустити до влади винних у порушеннях прав людини;
- перевірка не повинна бути чистою чи помстою, повинна ґрунтуватись на індивідуальній оцінці дій конкретної особи;
- критерії перевірки мають бути чіткими та об'єктивними.

3. Які є можливості застосування цих заходів в Україні.

- перевірки («люстрація») мають бути частиною процесів реінтеграції деокупованих територій. Особливо територій, які перебували під окупацією тривалий час. В органах окупаційної влади працює багато громадян України;
- процедури перевірки громадян, які будуть претендувати на посади державної служби на деокупованих територіях, мають бути піддані перевіркам на предмет їх роботи та характеру їх роботи на посадах в окупаційних адміністраціях;
- критерії перевірки мають враховувати український досвід люстрації, а також міжнародні стандарти і досвід країн світу.

2.3. Репарації

Вправа 6

Мета:

Сформувати в учасників/-ць цілісне розуміння того, що репарації в межах перехідного правосуддя є відповіддю держави на різні види шкоди, яких зазнають постраждалі внаслідок серйозних порушень прав людини та війни. Через практичну роботу з конкретними категоріями постраждалих осіб учасники/-ці усвідомлять, що ефективні репарації не зводяться лише до грошових виплат, а мають включати матеріальні й нематеріальні форми, спрямовані на відновлення гідності, прав і довіри до держави. Продемонструвати роль органів публічної влади у формуванні та реалізації репараційних політик в українському контексті.

Тривалість: 40–45 хвилин.

Формат: робота в малих групах з подальшим загальним обговоренням

Матеріали:

- картки з категоріями постраждалих осіб (по одній категорії на групу);
- фліпчарт або аркуші формату A1;
- маркери.

Хід вправи:

Крок 1

Тренер/-ка коротко нагадує учасникам/-цям базове визначення поняття «репарації» у міжнародному праві (відшкодування, компенсація, реабілітація, сатисфакція, гарантії неповторення), наголошуючи, що репарації є правом постраждалих, а не проявом «доброї волі» держави.

Після цього учасники/-ці об'єднуються в малі групи. Кожна група отримує картку з конкретною категорією постраждалих, наприклад:

- родини загиблих цивільних осіб;
- цивільні особи, які отримали поранення або інвалідність;
- особи, житло яких було зруйноване або пошкоджене;
- особи, які зазнали незаконного позбавлення волі, катувань;
- внутрішньо переміщені особи;
- діти війни;
- інше

Крок 2

Групи працюють з визначеною категорією постраждалих осіб і послідовно виконують такі завдання:

1. Визначення видів шкоди. Група має визначити, яких саме видів шкоди зазнали постраждалі з цієї категорії, спираючись на реалії війни в Україні. Для цього учасники/-ці обговорюють типові наслідки пережитого досвіду, фіксують конкретні приклади шкоди (а не лише загальні формулювання).

Види шкоди, які необхідно розглянути:

- фізична шкода (поранення, інвалідність, погіршення здоров'я);
- психологічна шкода (травма, тривожність, посттравматичні реакції);
- матеріальна шкода (втрата житла, майна, доходу);
- соціальна шкода (втрата роботи, соціальних зв'язків, зміна статусу);
- моральна шкода (втрата/приниження людської гідності, відчуття несправедливості, відсутність визнання завданої шкоди тощо).

2. Визначення форм репарацій. Для кожного визначеного виду шкоди група пропонує конкретні форми репарацій тобто комплексні заходи, за допомогою яких держава може реагувати на завдану шкоду та сприяти відновленню прав і гідності постраждалих.

Учасники/-ці співвідносять вид шкоди з такими можливими формами репарацій:

- матеріальні (грошові компенсації, відновлення житла, медичні послуги);
- нематеріальні (психологічна реабілітація, офіційне визнання, вибачення, статус постраждалої особи);
- колективні (меморіалізація, програми підтримки громад, публічне вшанування);
- органівні (спрощення процедур, доступ до адміністративних послуг, пріоритет у державних програмах).

Група має пояснити логіку вибору - чому саме ці форми репарацій відповідають конкретним потребам обраної категорії постраждалих осіб і як вони сприяють відновленню гідності та прав.

Крок 3

Кожна група візуалізує результати своєї роботи на фліпчарті чи аркуші A1 у зручному форматі (схема, таблиця, інтелект карта тощо). Після цього групи презентують результати (до 5 хв кожна), акцентуючи на:

- різноманітті шкоди;
- необхідності комплексного підходу;
- ролі органів влади у реалізації компенсаційного механізму.

Крок 4

Підсумкове обговорення:

- Чому грошова компенсація не може бути єдиною формою репарацій?

- Які наслідки для постраждалих виникають, коли держава фокусується лише на обліку матеріальних втрат, ігноруючи психологічні, соціальні або символічні аспекти шкоди?
- Які форми репарацій не потребують значних фінансових ресурсів, але мають суттєвий вплив на відчуття визнання й поваги з боку держави?
- Як процедури, строки, доступність інформації та стиль комунікації з боку органів влади впливають на те, чи сприймають постраждалі державні рішення як справедливі?
- Які управлінські рішення на рівні громади або установи можуть посилювати відчуття несправедливості у постраждалих, або, навпаки, частково компенсувати навіть обмежені можливості матеріального відшкодування?

Методична порада для тренера/-ки:

Під час вправи постійно наголошуйте, що нематеріальні форми репарацій (визнання, пам'ять, вибачення, реабілітація) часто мають не менше, а іноді й більше значення для постраждалих, ніж матеріальні виплати. Варто підкреслювати, що навіть за обмежених ресурсів держава може і повинна забезпечувати форми репарацій, які відновлюють гідність і довіру громадян.

Вправа 7

Мета:

Сформувати в учасників/-ць розуміння різниці між очікуваннями постраждалих осіб та реальними можливостями держави щодо репарацій у коротко- та середньостроковій перспективі. Через аналіз типових очікувань учасники/-ці навчаться коректно, чутливо й професійно працювати з постраждалими, пояснювати обмеження та можливості проміжних репарацій, не знецінюючи завдану шкоду й не створюючи хибних надій. Окрему увагу буде приділено ролі чесної та прозорої комунікації публічних службовців у збереженні довіри до держави.

Тривалість: 30–35 хвилин.

Формат: індивідуальна робота з подальшим груповим обговоренням.

Матеріали:

- аркуші A4 або картки для індивідуальної роботи;
- фліпчарт або аркуші формату A1;
- маркери.

Хід вправи:

Крок 1

Тренер/-ка коротко вводить поняття проміжних репарацій, пояснюючи, що йдеться про тимчасові або часткові заходи реагування держави, які можуть за-

стосовуватися до завершення повних механізмів відшкодування шкоди (зокрема в умовах війни або тривалих розслідувань).

Після цього учасникам/-цям пропонується індивідуальне завдання: уявити себе на місці постраждалої цивільної особи або родича загиблої особи та письмово відповісти на запитання:

- На що я очікую від держави найближчим часом після завданої шкоди?
- Якої підтримки я потребую, окрім фінансової, з боку держави — у визнанні, доступі до інформації та ставленні до мене?
- Які очікування є для мене принциповими, навіть якщо держава не може надати повну компенсацію одразу?

Методична порада для тренера/-ки:

Попросіть учасників/-ць формулювати очікування від першої особи (наприклад: «Я очікую...», «Для мене важливо...»), щоб посилити емпатійний компонент вправи.

Якщо вправа виконується онлайн, можна використовувати для фіксації відповідей Mentimeter, Padlet або інші віртуальні дошки, що дозволяють зберігати анонімність відповідей.

Крок 2

Тренер/-ка збирає або зачитує (анонімно) сформульовані очікування та фіксує їх на фліпчарті, групуючи за змістом (наприклад: фінансові, інформаційні, символічні, процедурні).

Далі відбувається групове обговорення, у межах якого учасники/-ці співвідносять ці очікування з реальними можливостями держави на проміжному етапі, відповідаючи на запитання:

- Які з цих очікувань держава може задовольнити вже зараз?
- Які з них можуть бути задоволені частково або з часом?
- Які очікування держава не може реалізувати негайно, але зобов'язана чесно про це повідомити?
- Які дії або рішення публічних службовців можуть виконувати функцію проміжних репарацій (інформація, визнання, доступ до послуг, супровід)?

Крок 3

Підсумкове обговорення:

- Чому завищені або нечітко сформульовані обіцянки можуть завдати постраждалим додаткової шкоди?
- Які очікування постраждалих найчастіше ігноруються, хоча не потребують значних ресурсів?

- Як прозора й чесна комунікація може сама по собі виконувати роль проміжної репарації?
- Які коротко- та довгострокові ризики виникають для постраждалих і для довіри до держави, коли посадові особи уникають пояснення реальних обмежень можливостей держави або замовчують їх?

Методична порада для тренера/-ки:

Під час проведення вправи постійно підкреслюйте, що робота з очікуваннями не означає зниження стандартів репарацій. Йдеться про чесне, людяне й відповідальне пояснення того, що держава може зробити зараз, що — пізніше, і що вона зобов'язується зробити в майбутньому. Саме прозорість і послідовність комунікації часто визначають, чи сприйматимуть постраждалі проміжні рішення як підтримку, а не як відмову від відповідальності.

2.4. Збереження історичної пам'яті

Вправа 8

Мета:

Розширити розуміння учасниками/-цями меморіалізації як тривалого процесу суспільного осмислення минулого, а не лише як встановлення пам'ятників або меморіальних знаків. Через аналіз різних форм меморіалізації учасники/-ці усвідомлять, як рішення органів публічної влади у сфері пам'яті можуть сприяти діалогу, визнанню досвіду постраждалих, зменшенню напруги або, навпаки, поглиблювати конфлікти. Продемонструвати роль держави та органів місцевого самоврядування у формуванні інклюзивної та чутливої політики пам'яті в українському контексті.

Тривалість: 35–40 хвилин.

Формат: робота в малих групах з подальшим загальним обговоренням

Матеріали:

- картки з описами різних форм меморіалізації (по 1–2 форми на групу);
- фліпчарт або аркуші формату A1;
- маркери.

Хід вправи:

Крок 1

Тренер/-ка коротко вводить учасників/-ць у тему, пояснюючи що таке меморіалізація, та наголошуючи, що вона не обмежується фізичними об'єктами, включає освітні, символічні, цифрові та процесуальні форми, та є обов'язковим компонентом перехідного правосуддя та репарацій.

Після цього учасники/-ці об'єднуються в малі групи. Кожна група отримує картку з однією або кількома формами меморіалізації, наприклад:

- меморіали та пам'ятні місця;
- дні пам'яті та публічні церемонії;
- музеї, виставки, документальні проєкти;
- перейменування просторів;
- освітні програми;
- цифрові архіви, онлайн-платформи пам'яті;
- локальні ініціативи громад.

Крок 2

Групи аналізують отримані форми меморіалізації, обговорюючи такі питання:

- Про що саме держава або громада говорить через цю форму меморіалізації? (Яку подію, досвід або цінності вона підкреслює? Що саме ми хочемо пам'ятати та донести людям?)
- Для кого насамперед створена ця форма меморіалізації? (Для постраждалих і їхніх родин, місцевої громади, молоді, ширшого суспільства, міжнародної аудиторії?)
- Чий досвід у цій формі меморіалізації представлений і визнаний, а чий може залишатися поза увагою? (Чи всі постраждалі групи бачать у ній свій досвід?)
- Які конкретні рішення та дії з боку органів влади необхідні для реалізації цієї форми? (Що залежить від державних органів, а що — від органів місцевого самоврядування й яку роль може відігравати в цьому процесі громадянське суспільство?).

Методична порада для тренера/-ки:

Наголосіть, що важливо звернути увагу не лише на символічний вимір, а й на управлінські рішення, необхідні для впровадження цих форм.

Крок 3

Кожна група оцінює потенційний вплив обраної форми меморіалізації на суспільні процеси, зокрема:

- Чи сприяє ця форма суспільному діалогу?
- Чи може вона підтримувати визнання досвіду постраждалих, сприяти примиренню, або, навпаки, викликати напругу чи поляризацію?
- Які ризики виникають у разі нечутливого, вибіркового, неінклюзивного підходу з боку влади?

Результати аналізу групи фіксують на фліпчарті у довільному, але структурованому форматі.

Крок 4

Кожна група коротко презентує свої напрацювання (до 5 хв), акцентуючи на:

- зв'язку між формою меморіалізації та суспільним діалогом;
- ролі публічної влади у формуванні інклюзивної політики пам'яті;
- можливих наслідках управлінських рішень.

Крок 5

Підсумкове обговорення:

- Чому меморіалізація є процесом, а не одноразовою подією?
- Які форми меморіалізації найбільше сприяють діалогу в суспільстві?
- Що може піти не так, якщо рішення про меморіалізацію ухвалюються без консультацій з постраждалими або місцевими громадами?
- Яку відповідальність несуть органи влади за формування політики пам'яті після масових порушень прав людини (Які рішення вони не можуть перекласти на інших)?

Методична порада для тренера/-ки:

Підкреслюйте, що меморіалізація — це не лише питання культури чи історії, а питання державної політики та відповідальності. Заохочуйте учасників/-ць думати про те, як навіть локальні управлінські рішення (назва вулиці, формат пам'ятного заходу, зміст інформаційної таблички) можуть впливати на відчуття включеності або виключеності різних груп у суспільстві.

2.5. Гарантії неповторення

Вправа 9

Мета:

Сформувати у учасників/-ць розуміння того, що масові та серйозні порушення прав людини не є випадковими, а мають системні причини, пов'язані з організаційними, управлінськими або нормативними недоліками. Через практичний аналіз учасники/-ці зможуть прослідкувати зв'язок між конкретною системною проблемою, необхідними реформами та їхнім внеском у недопущення повторення порушень у майбутньому. Особливу увагу буде приділено ролі органів публічної влади в ініціюванні, впровадженні та підтримці таких реформ в українському контексті.

Тривалість: 40–45 хвилин.

Формат: робота в малих групах з подальшим загальним обговоренням.

Матеріали:

- фліпчарт або аркуші формату A1;
- маркери;
- за бажанням тренера — перелік прикладів системних проблем.

Хід вправи:

Крок 1

Тренер/-ка пояснює учасникам/-цям, що гарантії неповторення є одним із ключових елементів перехідного правосуддя і включають реформи, спрямовані на усунення умов, які зробили можливими порушення прав людини (наприклад: слабкий громадський контроль, безкарність, закритість органів, дискримінаційні практики тощо).

Після цього учасники/-ці об'єднуються в малі групи. Кожна група має обрати одну системну проблему, яка, на її думку, сприяла або може сприяти серйозним порушенням прав людини.

Приклади системних проблем (за потреби):

- відсутність ефективного громадського контролю за сектором безпеки;
- безкарність за порушення прав людини;
- непрозорість ухвалення рішень;
- дискримінаційні практики в доступі до прав і послуг;
- слабка внутрішня підзвітність органів влади;
- відсутність навчання з прав людини для службовців.

Крок 2

Групи працюють над вибраною проблемою та вибудовують логіку причинно-наслідкового зв'язку у зручному форматі:

Системна причина

Реформа

Запобігання повторенню

Для цього учасники/-ці послідовно відповідають на запитання:

Системна причина

- У чому полягає проблема?
- Які управлінські, нормативні або організаційні рішення її підтримують?
- Як саме ця проблема створює умови для порушень прав людини?

Реформа

- Які зміни можуть усунути або зменшити цю проблему?

- Чи йдеться про зміну законодавства, процедур, органівну реформу, чи зміну практик або навчання персоналу?
- Яка роль органів виконавчої влади або місцевого самоврядування у впровадженні цієї реформи?

Запобігання повторенню

- Як запропонована реформа зменшує ризик повторення порушень?
- Які конкретні зміни у поведінці органів влади або посадових осіб вона має забезпечити?
- Як можна оцінити, що реформа справді працює?

Групи фіксують результати на фліпчарті у вигляді схеми, таблиці чи «дерева рішень».

Крок 3

Кожна група презентує свою логіку (до 5 хв), акцентуючи увагу на:

- чіткості формулювання системної проблеми;
- реалістичності запропонованих реформ;
- зв'язку між реформою та недопущенням повторення порушень.

Крок 4

Підсумкове обговорення:

- Чому покарання винних саме по собі не зупиняє порушення в майбутньому?
- Що зазвичай заважає реформам працювати в реальному житті?
- Яку роль відіграють щоденні управлінські рішення публічних службовців у реалізації гарантій неповторення?
- Що може зробити кожен учасник/-ця у своїй сфері відповідальності для зменшення системних ризиків?

Методична порада для тренера/-ки:

Заохочуйте учасників/-ць уникати абстрактних формулювань на кшталт «потрібні реформи» або «покращити контроль». Натомість просіть конкретизувати: хто саме, що саме і як має змінити. Наголошуйте, що гарантії неповторення починаються не лише з великих законодавчих змін, а й з повсякденних управлінських практик у роботі органів влади.

Вправа 10

Мета:

Сприяти усвідомленню учасниками/-цями особистої та органівної відповідальності у забезпеченні гарантій неповторення серйозних порушень прав людини. Через індивідуальну рефлексію та колективне осмислення учасники/-ці проаналізують, як їхні щоденні управлінські рішення, дії або бездіяльність можуть або зменшувати системні ризики, або, навпаки, відтворювати умови для повторення порушень.

Тривалість: 30 хвилин.

Формат: індивідуальна рефлексія та структурований обмін думками у загальному колі.

Матеріали:

- аркуші А4 (по 2 на кожного учасника/-цю);
- ручки або олівці;
- фліпчарт або дошка;
- маркери.

Хід вправи:

Крок 1

Тренер/-ка пропонує учасникам/-цям працювати мовчки (без обговорень) і роздає кожному/-ній аркуш А4, поділений на дві колонки.

Учасники/-ці отримують інструкцію:

«Зосередьтеся на своїй реальній посаді та повсякденній роботі. Не йдеться про абстрактну «державу», а саме про ваші рішення.»

«Мої рішення, які можуть зменшувати ризик повторення порушень»	«Мої рішення або практики, які можуть цьому заважати»

Колонка 1. «Мої рішення, які можуть зменшувати ризик повторення порушень»

Учасники/-ці записують 3–5 прикладів, наприклад:

- як я реагую на скарги;
- як пояснюю процедури;
- як приймаю рішення в умовах невизначеності;
- як взаємодію з вразливими групами;
- як користуюся дискрецією.

Колонка 2. «Мої рішення або практики, які можуть цьому заважати»

Учасники/-ці чесно (але без імен і кейсів) фіксують за наявності:

- формальний підхід;
- відкладання рішень;
- уникання відповідальності;
- перекладання проблем на інші органи;
- мовчання замість пояснення.

Методична порада для тренера/-ки:

Перед виконанням завдання важливо озвучити учасникам/-цям про те, що зафіксовані відповіді не здаються тренеру і не озвучуються дослівно.

Крок 2

Тренер/-ка просить учасників/-ць обрати по одному пункту з кожної колонки і переформулювати їх у більш загальний вигляд — як типову управлінську практику, без особистих займенників.

Наприклад:

- не «я не відповідаю вчасно», а «затягування з відповідями на звернення»;
- не «я пояснюю складно», а «використання незрозумілої мови в комунікації».

Тренер/-ка збирає ці формулювання усно й записує на фліпчарті у дві колонки:

Практики, що зменшують ризики	Практики, що створюють ризики

- Цей етап дозволяє зняти персоналізацію та побачити системні закономірності.

Крок 3

Фасилітоване обговорення з фокусом на відповідальність:

- Які з «ризикових практик» є найпоширенішими?
- Які з «позитивних практик» не потребують змін законодавства або ресурсів?
- У яких моментах публічний службовець реально має простір для вибору, навіть у жорстких рамках?
- Які з цих практик залежать від особистої позиції, керівництва, органівної культури?

Крок 3

Підбиття підсумків:

Тренер/-ка резюмує : «Гарантії неповторення починаються не з реформ на папері, а з того, як саме ми реалізуємо свої повноваження щодня — у словах, рішеннях, строках і ставленні до людей».

За бажанням учасники/-ці можуть для себе дописати на звороті аркуша:

«Одна практика, яку я можу змінити у своїй роботі вже зараз».

Методична порада для тренера/-ки:

- Не перетворюйте вправу на самооцінювання чи «викриття».
- Підтримуйте безпечну атмосферу: «Ми аналізуємо практики, а не людей».

Питання для самостійної роботи:

2.1. Право на правду

- Поясніть, чому право на правду в умовах збройного конфлікту не зводиться лише до встановлення факту зникнення або загибелі особи. Які елементи цього права є критичними саме для родин постраждалих?
- Проаналізуйте, як реалізація права на правду в Україні поєднує норми міжнародного гуманітарного права та підходи перехідного правосуддя. Наведіть приклади таких перетинів.
- Які основні організаційні виклики існують у національному механізмі розшуку осіб, зниклих безвісти? Які з них мають управлінський, а які — правовий характер?
- Поясніть, чому комунікація з родинами зниклих безвісти є складовою реалізації права на правду, а не лише «супровідною функцією» органів влади.
- Які ризики для довіри до держави виникають у разі фрагментарної, несвоєчасної або суперечливої інформації щодо зниклих безвісти?

2.2. Покарання винних

- Обґрунтуйте, чому механізм покарання винних у перехідному правосудді не обмежується діяльністю слідчих органів і судів. Яку роль відіграють органи виконавчої влади та місцевого самоврядування?
- Поясніть, чому для надання допомоги постраждалим від грубих і серйозних порушень не завжди вимагається наявність вироку суду. Яким міжнародним стандартам це відповідає?
- Проаналізуйте, як дії або бездіяльність органів влади на ранніх етапах (документування, облік, фіксація шкоди) можуть вплинути на можливість притягнення винних до відповідальності в майбутньому.

- Чому інформаційно-роз'яснювальна діяльність держави щодо воєнних злочинів є частиною механізму покарання винних? Які ризики виникають у разі її відсутності?

2.3. Репарації

- Поясніть, чому відповідальність за виплату репарацій покладається на державу-агресора, але при цьому держава зобов'язана створювати національні механізми проміжного відшкодування.
- Проаналізуйте, чому виокремлення окремих категорій постраждалих осіб є необхідною умовою для ефективної політики репарацій.
- Які основні перешкоди доступу до репарацій існують для мешканців тимчасово окупованих територій та зон активних бойових дій? Які з них можуть бути мінімізовані управлінськими рішеннями?
- Чим відрізняються матеріальні та нематеріальні форми репарацій? Яке їх значення для відновлення гідності постраждалих осіб?

2.4. Збереження історичної пам'яті (меморіалізація)

- Поясніть, чому політика меморіалізації є складовою механізмів перехідного правосуддя, а не лише елементом культурної або історичної політики.
- Проаналізуйте роль декомунізації та подолання наслідків імперського минулого у формуванні гарантій неповторення в Україні.
- Які ризики виникають, якщо політика пам'яті формується без урахування досвіду постраждалих осіб та постраждалих спільнот?

2.5. Гарантії неповторення

- Поясніть, чому гарантії неповторення мають превентивний характер і чим вони принципово відрізняються від інших механізмів перехідного правосуддя.
- Проаналізуйте, як реформи у сфері безпеки, правопорядку, освіти та соціальної політики можуть одночасно виконувати функцію гарантій неповторення.
- Чому освіта з прав людини є ключовим елементом гарантій неповторення? Яку роль у цьому процесі відіграють публічні службовці?
- Обґрунтуйте, чому гарантії неповторення не можуть бути реалізовані ізольовано від інших механізмів перехідного правосуддя.

Інтегративне питання (за бажанням)

Оберіть один механізм перехідного правосуддя з Розділу 2 та проаналізуйте, як його ефективність залежить від роботи щонайменше двох інших механізмів.

Розділ 3.

Роль публічних службовців в процесах перехідного правосуддя

Методичні рекомендації для викладання

Механізми перехідного правосуддя реалізуються публічними службовцями, виходячи з повноважень та функцій відповідно органу державної влади, або органу місцевого самоврядування. Окрім цього, важлива внутрішня культура публічного службовця (культура поваги до гідності та прав людини).

Основні ролі публічних службовців в процесах перехідного правосуддя можна конкретизувати в таких сферах:

У формуванні загальнодержавної та місцевих політик: застосовувати підхід, орієнтований на постраждалих (Ризькі принципи), підхід, який базується на правах людини (ППЛ) – бачити та враховувати потреби постраждалих осіб, реально забезпечити їхні гарантії в принципах та інструментах (заходах) перехідного правосуддя: під час підготовки проєктів нормативно-правових актів на державному і місцевому рівнях.

Корисні матеріали:

- Методологія проведення експертизи законодавства України, проєктів нормативно-правових актів на відповідність міжнародному гуманітарному праву та засадам правосуддя перехідного періоду в частині забезпечення прав осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії РФ проти України <https://surl.it/bankcr>;
- EU Human rights-based approach (HRBA) <https://surl.li/wesasli>;
- Universal Values Principle One: Human Rights-Based Approach <https://surl.li/jupfpz>.

Забезпечення реалізації загальнодержавної та місцевих політик: застосовувати принципи перехідного правосуддя на практиці під час організації надання адміністративних, соціальних та інших послуг, виплат репарацій, адміністрування реєстрів постраждалих, реалізації місцевих соціально-економічних програм та програм реінтеграції, гарантувати доступ громадян до послуг. Їхня ефективність напряду визначає, чи відчують постраждалі (постраждали) реальні зміни.

Корисні матеріали:

- Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, затверджена Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 117/2021 <https://surl.lu/yrpdrk>;
- Стратегія відновлення Криму після деокупації <https://surl.li/nnsrxg>.

Координація: перехідне правосуддя охоплює багато сфер (правосуддя, соціальна політика, безпека, освіта, культура). Тому публічні службовці відіграють роль координаторів між міністерствами, місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, міжнародними організаціями та громадянським суспільством. Від їхньої здатності узгоджувати дії залежить уникнення дублювання чи суперечностей у програмах.

Корисні матеріали:

- Зміцнення національних і місцевих механізмів запобігання та реагування на сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом (СНПК) в Україні за допомогою багатосекторального підходу, орієнтованого на постраждалих / Об'єднані дії для посилення спроможностей постраждалих від СНПК [https://surl.li/opqxv;](https://surl.li/opqxv;v)
- Допомога громадянам виїхати з тимчасово окупованого Криму через взаємодію з профільними державними органами та неурядовими організаціями <https://surl.li/ffgwmd>.

Інституційна підтримка: побудова спроможних державних органів (суди, органи прокуратури, соціальні служби, МЗС для міжнародної кооперації тощо) потребує щоденної системної роботи. Публічні службовці відповідають за створення людиноцентричних норм та процедур, формування спроможної кадрової політики, забезпечення прозорості та доброчесності при прийнятті управлінських рішень, що є фундаментом для гарантій неповторення; покращення знань, умінь та навичок публічних службовців про механізми та інструменти перехідного правосуддя, підхід, орієнтований на постраждалих (Ризькі принципи), підхід, який базується на правах людини (ППЛ).

Корисні матеріали:

- Декларація з нагоди конференції: «На шляху до справедливості для України: підвищення відповідальності, возз'єднання дітей з їхніми сім'ями та підтримка стійкості системи правосуддя» (11 вересня 2023 р., Рига, Латвія) <https://surl.li/najvzn;>
- Експериментальний проєкт щодо створення резерву працівників державних органів для роботи на деокупованих територіях України <https://surl.li/adnope>.

Комунікація: перехідне правосуддя складне для суспільного сприйняття. Саме публічні службовці на місцях роз'яснюють людям їхні права, гарантії, способи реалізації прав та отримання гарантій на центральному та місцевому рівнях. Від якісної, прозорої та інклюзивної комунікації залежить рівень довіри до держави й легітимність усього процесу перехідного правосуддя.

Корисні матеріали:

- Як діяти під час деокупації та можливих бойових дій на території Кримського півострова? <https://ppu.gov.ua/faq/>.

Таким чином, публічні службовці в Україні є не лише відповідальними за розроблення та реалізацію законодавства, вони виступають містком довіри між державою і громадянами. Від їхньої роботи залежить реальне впровадження механізмів перехідного правосуддя для відновлення гідності й прав, справедливості та єдності.

Методичні рекомендації для викладання

Вправа 1

Мета:

Сформувати розуміння того, що публічні службовці беруть участь у перехідному правосудді не лише на етапі виконання, а вже на стадії формування політик і нормативних рішень. Учасники/-ці навчаються виявляти, чи враховані підхід, орієнтований на постраждалих, і підхід, заснований на правах людини, у політичних та нормативних документах.

Тривалість: 40 хвилин.

Формат: робота в малих групах.

Матеріали:

- короткий фрагмент умовного проєкту політики / програми (або реальний приклад, адаптований тренером) (приклад у Додатку 1);
- фліпчарт;
- маркери.

Хід вправи:

Крок 1.

Тренер/-ка коротко акцентує, що перехідне правосуддя починається не в судах, а в політиках, програмах і порядках. Те, як саме вони сформульовані, визначає, чи дійдуть гарантії до постраждалих.

Учасники/-ці об'єднуються в малі групи (4–6 осіб). Тренер/-ка об'єднує учасників у малі групи. Групи отримують (1) опис політичного рішення (наприклад: програма підтримки ВПО, кадрова політика на деокупованих територіях, порядок доступу до компенсацій, політика у сфері зайнятості в області (громаді)), (2) перелік гарантій постраждалим (витяг з Основних принципів та керівних положень). Кожна група отримує один кейс (усі групи можуть працювати з різними кейсами або з одним — залежно від часу).

Крок 2

Групи аналізують документ, відповідаючи на запитання:

- Чи видно в ньому постраждалих як окрему групу?
- Які потреби постраждалих враховані, а які — ні?
- Чи є ризик формального підходу без реального впливу?

Крок 3

Групи формують 2–3 рекомендації: як змінити політику, щоб вона відповідала принципам перехідного правосуддя.

Рекомендації мають бути реалістичними, у межах повноважень органів влади.

Методична порада для тренера/-ки:

Наголошуйте, що навіть «технічні» формулювання в політиках мають прямий вплив на права постраждалих.

Крок 4

Групи презентують результати.

Тренер/-ка фіксує повторювані ідеї, акцентуючи на ролі формулювань, значенні критеріїв та зонах відповідальності публічних службовців.

Крок 5

Підсумкове обговорення:

- На які формулювання в політичних або нормативних документах ви тепер звертатимете більше уваги?
- Які ознаки в тексті політики свідчать про те, що потреби постраждалих не були враховані?
- На якому етапі підготовки політики найлегше внести зміни, щоб уникнути системних ризиків?
- Які управлінські рішення у межах ваших повноважень можуть суттєво вплинути на доступ постраждалих до гарантій?
- Яку одну практику або підхід ви готові змінити у своїй роботі після цієї вправи?

Додаток 1

Кейс 1. ДЕРЖАВНА ПРОГРАМА ВІДНОВЛЕННЯ ЖИТЛА

Опис

Програма передбачає надання компенсації за зруйноване житло. Основний критерій — наявність документів на право власності та технічного паспорта. Про постраждалих, які втратили документи під час бойових дій або окупації, не згадується. Механізм інформування громадян не деталізований.

Порядок надання компенсацій за знищені об'єкти нерухомого майна

затверджено постановою

Кабінету Міністрів України від _____ № _____

(витяг)

Подання та розгляд заяви

6. Для отримання компенсації заявник в термін, що не перевищує десять календарних днів з дня знищення об'єкта нерухомого майна, подає до Комісії з розгляду питань щодо надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна (далі — Комісія), такі документи:

- 1) заяву;
- 2) довідку про визнання особи постраждалою внаслідок надзвичайної ситуації;
- 3) копію документа, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України, або документа, що посвідчує особу та підтверджує її спеціальний статус;
- 4) копію одного з передбачених [Податковим кодексом України](#) документа з даними про реєстраційний номер облікової картки платника податків (крім випадків, коли постраждалим є іноземець, особа без громадянства або особа, яка через свої релігійні переконання в установленому порядку відмовилася від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податку та повідомила про це відповідному контролюючому органу і має відмітку в паспорті громадянина України) (крім іноземців та осіб без громадянства);
- 5) копію документа, що підтверджує право власності заявника на об'єкт нерухомого майна.

...

8. Заява про надання компенсації подається до Комісії за вибором заявника:

- в електронній формі — засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг (далі — Портал Дія), зокрема з використанням мобільного додатка Порталу Дія (Дія);
- у паперовій формі — через центр надання адміністративних послуг, орган соціального захисту населення або нотаріуса.

9. Адміністратор центру надання адміністративних послуг, посадова особа органу соціального захисту населення або нотаріус у день звернення особи розглядає подані документи та приймає рішення про відмову у прийнятті заяви, у разі відсутності одного або декількох документів з переліку, зазначеного в пункті 6.

ДЛЯ ТРЕНЕРА/-КИ:

Орієнтовані відповіді груп:

Порядок, витяг з якого аналізується (це не чинний документ, а спеціально підготовлений для цієї вправи), містить необґрунтовані перешкоди в доступі до компенсацій. Групі слід уважно прочитати витяг з Основних принципів та керівних положень, зокрема, принцип 2 (п. c) d)) – критерій ефективності доступу до відшкодування збитків (шкоди); принцип 11 (п. b)), принцип 18, принцип 25.

Правильні відповіді:

Перешкодами є (1) вимога документа на підтвердження права власності на об'єкт нерухомості. Люди, які покинули райони ведення бойових дій, або тимчасово окуповані території часто не мають таких документів; також значна кількість мешканців сіл та селищ, які не оформлювали спадщину на будинки з причини значного перевищення вартості оформлення будинку та вартості будинку (див. [Дослідження](#)), (2) необґрунтовано стислі строки подачі заяви.

Кейс 2. КАДРОВА ПОЛІТИКА НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ (про формування політик і про комунікацію)

Опис

Передбачено швидке укомплектування органів влади. Критерії — досвід роботи та відсутність судимості. Участь осіб у діяльності окупаційних адміністрацій прямо не врегульована.

Додаток 2

1 травня 2026 року деокуповано Донецьку область, війська рф та інші підконтрольні рф підрозділи та особи покинули (ймовірно покинули) область. Триває етап [відновлення](#) діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. На керівні посади військової адміністрації були призначені громадяни, які раніше працювали в обласній державній адміністрації, а також громадяни з кадрового резерву працівників для роботи на деокупованих територіях України. На посаду, зокрема, провідного спеціаліста Управління соціального обслуговування Донецької обласної військової адміністрації призначена Тетяна К., яка в період окупації міста працювала начальником т.зв. «Управління соціального захисту населення» окупаційної адміністрації міста.

Голова Донецької обласної військової адміністрації (ВА) Людмила С. скликала прес-конференцію, на якій розповіла журналістам про особливості формування та роботи обласної військової адміністрації. Вона, серед іншого, роз'яснила повноваження ВА за Законом України «Про правовий режим воєнного стану», представила журналістам керівний склад ВА з короткою професійною біографією кожного та кожної посадової особи. Також очільниця ВА розповіла про те, що

на певні (не керівні) посади були призначені громадяни, які працювали в окупаційній адміністрації. Вона пояснила своє рішення таким чином: «Рішення про призначення громадян, які працювали в окупаційних органах рф ми приймали зважуючи ризики і переваги. Ми розуміємо ризики призначення до органу влади людей, які працювали в структурі ворога. Але ми, до призначення цих людей, провели консультації з мешканцями громади, зібрали інформацію про дії цих громадян в період окупації. Ми, звичайно, не слідчі органи, але жоден з місцевих мешканців не повідомив про протиправні дії тих громадян, яких ми призначили. Перевагою цих громадян є їх знання ситуації, документів, дій рф в період окупації. Ці громадяни сховали частину документів окупаційної адміністрації і зберегли їх від знищення окупантами, коли ті тікали з області. Також ці громадяни активно співпрацюють зі слідством. На момент їх призначення на посади державної служби у ВА жоден з цих громадян не перебував (не перебувала) під слідством. Враховуючи відсутність закону чи іншого нормативно-правового акта, який би заборонив роботу таких категорій громадян на державній службі, було прийнято рішення про їх призначення. Адже користь від їх роботи переважає гіпотетичні ризики».

ДЛЯ ТРЕНЕРА/-КИ:

Тут важливо враховувати законодавство, яке буде чинним (або прийняте з відстроченням набрання чинності для ситуації, наприклад, припинення дії воєнного стану) на момент виконання вправи.

Орієнтовані відповіді груп:

1. немає законодавства про порядок перевірки осіб, які претендують на зайняття посад в органах державної влади на деокупованих територіях, а чинне законодавство спеціальних норм для такої ситуації не визначає. Тому, слід керуватись чинним законодавством, яке в даному випадку застосовано вірно — відсутні [причини](#) для вступу особи на державну службу;
2. в даній ситуації міжнародні [стандарти перевірок](#) осіб застосовані коректно – йдеться про врахування індивідуального підходу до оцінки дій особи, тобто чи конкретно ця особа, в період роботи в окупаційній адміністрації рф, вчиняла дії, які грубо порушують права людини або серйозно порушують міжнародне гуманітарне право. В ідеалі, така перевірка повинна мати чіткі правові алгоритми та здійснюватися уповноваженими органами, а усі критерії та обмеження повинні бути чітко і зрозуміло сформульовані в законодавстві та доведені до відома усіх. Тобто має діяти [принцип](#) правової визначеності;
3. цей кейс — гарний приклад комунікації з суспільством прийнятих рішень, як в процесі прийняття (повідомлено про консультації з мешканцями, але ми не знаємо деталей, тому припустимо, що консультації були широкі, охопили значну кількість мешканців, був врахований визначений законодавством [порядок](#)).

Кейс 3. ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА ЩОДО ЗНИКЛИХ БЕЗВІСТІ

Опис

Офіційні повідомлення містять загальні фрази: «ведеться робота», «інформація уточнюється». Відсутній порядок регулярного інформування родин.

З інтерв'ю з представницею організації родин зниклих безвісти:

«Бо не у всіх є доступ до інтернету. У нас є така мама, якій 80 років, і в неї кнопковий телефон. Це просто їй подарували, щоб вона хоча б бачила, що ми пишемо в групі, чи ті ж канали передивлялася. Вона вже навчилася й цьому. Але коли вона прийшла до військкомату, їй навіть не сказали, що треба далі кудись звернення подавати. Дуже багато звернень в електронному варіанті, і їх треба підписувати електронним ключом. От звідки в бабусі у 80 років може бути цей електронний підпис? Немає. Треба так, щоб можна було відправити їй рекомендованим листом із повідомленням. Цього ж ніхто не каже. Всюди є тільки електронні адреси. Я розумію, що ми в 21-му столітті живемо, але ж є люди, яким важко з цим».

З інтерв'ю з представником родини зниклої безвісти цивільної особи:

«МВС... Заходиш на сайт. Там десь якийсь розділ, підрозділ, підпункт, щоб кудись щось написати, щоб знайти. Дуже складно було. З військовими було легше. Тобто про військових там сказали: «Військкомат і військова частина. Все». А цивільна людина? Цивільні були не в пріоритеті. І поліція там казала... Коли батько прийшов у поліцію, вони кажуть: «Ідіть до військкомату». Його у військкомат відправили, коли він прийшов перший раз до поліції. Батько спитав: «Чого? Його ж у полон забрали». Він каже: «Але ж він не служив». — «Ні, йдіть туди». Батько прийшов, а в військкоматі відправляють назад: «А чого ти прийшов? Він цивільний, не служив. Іди в поліцію». І він пішов: «Поліція, відкривайте». Тобто на початку цього не було. Зараз, в 2023-му році... Да, там були створені ці дорожні карти, якісь картинки, посилання, куди ти проходиш. Але сьогодні стандартних форм запитів немає. Координаційний штаб? Мені не дуже сподобалась їхня відповідь. Вона була шаблонною для всіх. Коли я писав про свого брата-цивільного, мені відповіли: «Ми про всіх оборонців піклуємось. І намагаємось повернути».

ДЛЯ ТРЕНЕРА/-КИ:

Орієнтовані відповіді груп:

Наведені приклади свідчать про наявність системної проблеми: відсутність формалізованого порядку та культури комунікації уповноважених органів влади з родинами (близькими) осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Тут може бути два варіанта рішення проблеми:

1. Закон визначає права близьких родичів та членів сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, а саме: отримувати інформацію про хід та ре-

зультати їх розшуку. Отримувати таку інформацію можна безпосередньо або через громадські об'єднання, юридичні особи приватного права, які беруть участь у розшуку осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Право близьких родичів та членів сім'ї кореспондується з обов'язком органів державної влади, уповноважених на здійснення обліку та/або розшуку осіб, зниклих безвісти за особливих обставин надавати таку інформацію. Оскільки цим Законом не визначено порядку інформування, є загальні положення про комунікацію з громадськістю, які мають бути застосовані в цьому випадку;

2. має бути розроблений порядок інформування близьких родичів та членів сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, або єдиний для всіх уповноважених органів, або для кожного органу окремо, або для Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, по до повноважень якого належить здійснення комунікації з родичами осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та надання їм у межах, визначених законодавством, інформації про стан розшуку та його результати (ст.11 [Закону](#)).

Вправа 2

Мета:

Сформувати в учасників/-ць цілісне розуміння того, що ефективність перехідного правосуддя визначається не лише ухваленням політик і програм, а насамперед якістю їх реалізації на рівні конкретних адміністративних і соціальних послуг. Через аналіз шляху постраждалої особи учасники/-ці усвідомлять, як управлінські рішення, щоденні практики та стиль роботи публічного службовця можуть або забезпечувати доступ до гарантій, або створювати додаткові бар'єри й вторинну шкоду.

Тривалість: 40-45 хвилин.

Формат: робота в малих групах з подальшим загальним обговоренням.

Матеріали:

- картки з описами адміністративних або соціальних послуг (по одній на групу) (Додаток 2);
- фліпчарт або аркуші формату A1;
- маркери.

Хід вправи:

Крок 1

Тренер/-ка коротко пояснює, що навіть найкраща політика не працює, якщо на рівні послуги людина стикається з бар'єрами, приниженням або затягуванням. Метою цієї вправи є завдання подивитися на державні гарантії очима постраждалої особи.

Учасники/-ці об'єднуються в малі групи (4–6 осіб). Кожна група отримує картку з описом однієї послуги, наприклад:

- реєстрація постраждалої особи;
- оформлення статусу та пільг;
- виплата компенсації за зруйноване житло;
- доступ до соціальної або психологічної допомоги;
- отримання довідок або підтверджень для подальших процедур.

Крок 2.

Групи аналізують свою послугу, відповідаючи на три ключові блоки запитань.

1) Досвід постраждалої особи

- Якими є кроки людини від першого звернення до отримання результату?
- Які документи, дії, очікування передбачає кожен етап?
- Що людина відчуває на кожному з цих кроків (невизначеність, страх, виснаження, недовіру)?

2) Потенційні бар'єри та ризики

- На яких етапах можуть виникати (затягування строків, формалізм, незрозуміла мова, перекладання відповідальності, приниження або недовіра до слів постраждалої особи)?
- Які з цих бар'єрів є результатом процедур, а які — результатом управлінських рішень або поведінки службовців?

3) Роль публічного службовця

- Які рішення або дії конкретного службовця є критичними для досвіду постраждалої особи?
- Де службовець має простір для пояснення, супроводу, людяного ставлення тощо?

Групи фіксують відповіді на фліпчарті у зручному форматі (схема, таблиця, інтелект карта та ін.)

Крок 3

На основі проведеного аналізу групи формулюють 2–3 мінімальні управлінські зміни, які можуть покращити доступ постраждалих до гарантій без зміни законодавства.

Методична порада для тренера/-ки:

Можливі приклади запропонованих змін для обговорення:

- зміни у порядку інформування;
- чіткі строки відповіді;
- визначення відповідальної особи;
- зрозумілі пояснення процедур;
- супровід для вразливих категорій.

Акцентуйте, що формулювання пропозицій мають бути конкретними, наприклад: «Запровадити обов'язкове усне пояснення процедури при першому зверненні», «Визначити контактну особу для повторних звернень» тощо.

Крок 4

Кожна група коротко презентує результати роботи за наступним алгоритмом:

- ключові бар'єри;
- управлінські рішення, що мають найбільший вплив;
- запропоновані зміни.

Методична порада для тренера/-ки:

Постійно повертайте дискусію від абстрактних «процедур» до досвіду конкретної людини. Якщо учасники починають говорити «так прописано», ставте уточнювальне запитання «А як це виглядає для постраждалої особи на практиці?»

Для поглиблення роботи груп можна запропонувати наступні питання:

- Що це означає для людини на цьому етапі — не для системи, а для неї особисто?
- Що відчуває постраждала особа, якщо це не перше її звернення?
- Це наслідок процедури чи наслідок конкретного управлінського рішення або поведінки службовця?
- Де саме тут є простір для пояснення, супроводу або людяного ставлення, навіть без зміни правил?
- Що з цього залежить саме від вас або вашого підрозділу вже зараз?

Крок 5

Підсумкове обговорення:

- На яких етапах послуг постраждалі найчастіше «випадають» із системи?

- Які бар'єри є наслідком процедур, а які — управлінської культури?
- Які зміни можна впровадити вже зараз у межах повноважень установи?
- Як якість послуг впливає на довіру до держави загалом?

Додаток 3

Ситуація 1. Встановлення факту позбавлення особи особистої свободи внаслідок збройної агресії РФ проти України.

Особа, або її законний представник, або член сім'ї особи, звертається до органу влади з метою встановлення факту позбавлення особи особистої свободи внаслідок збройної агресії РФ проти України. Встановлення факту є необхідною умовою для подальшого доступу до програм підтримки, компенсацій та інших форм допомоги. На практиці людина (її законний представник, або член сім'ї) подає заяву, надає наявні документи або свідчення. Водночас часто виникають труднощі, пов'язані з втратою документів, нечіткістю критеріїв статусу або різним тлумаченням вимог з боку різних службовців.

Ситуація 2. Оформлення компенсації за зруйноване або пошкоджене житло

Постраждала особа подає заяву на отримання компенсації за житло, зруйноване або пошкоджене внаслідок війни. Для цього необхідно зібрати документи, що підтверджують право власності, зафіксувати завдану шкоду та пройти процедуру розгляду комісією. Типовими проблемами стають тривалі строки розгляду, відсутність зворотного зв'язку щодо статусу заяви та незрозумілі критерії оцінки шкоди, що створює відчуття невизначеності й недовіри.

Ситуація 3. Доступ до працевлаштування для внутрішньо переміщених осіб

Внутрішньо переміщена особа звертається до органів влади для отримання допомоги в пошуку роботи на новому місці проживання. Процес включає подання заяви та регулярне підтвердження того, що особа є ВПО. У практиці реалізації послуги часто виникають складні та багатоетапні процедури, стигматизація з боку окремих представників органів влади, а також відчуття недовіри до слів і потреб заявника.

Ситуація 4. Отримання психологічної допомоги

Особа, постраждала від СНПК звертається по психологічну допомогу через державні або комунальні установи. Для цього їй необхідно знайти інформацію про доступні послуги, записатися на прийом і пройти консультації. Водночас доступ до таких послуг часто обмежений через нестачу фахівців, черги або страх стигматизації, що знижує готовність постраждалих звертатися по допомогу.

Ситуація 5. Отримання інформації родинами зниклих безвісти осіб

Родини цивільних осіб, зниклих безвісти внаслідок війни, звертаються до різних органів влади з метою отримання інформації про долю своїх близьких. Процес включає подання запитів і звернень до кількох органів. Типовими проблемами є фрагментованість інформації, формальні або загальні відповіді, а також відсутність постійної контактної особи, відповідальної за комунікацію з родиною.

Ситуація 6. Повторне підтвердження статусу постраждалої особи

Для отримання додаткових послуг або участі в нових програмах постраждала особа змушена повторно підтверджувати свій статус. Це передбачає повторний збір документів, нові звернення та очікування рішень. Така практика часто призводить до дублювання процедур, емоційного виснаження та відчуття бюрократичної байдужості з боку держави.

Вправа 3

Мета:

Сформувати в учасників/-ць розуміння координації між органами як ключової складової реалізації перехідного правосуддя та управлінської відповідальності публічних службовців. Через аналіз практичної ситуації учасники/-ці усвідомлять, як узгоджені або неузгоджені дії органів влади впливають на досвід постраждалих і довіру до держави.

Тривалість: 60 хвилин.

Формат: мапування взаємодій у малих групах з подальшим загальним обговоренням.

Матеріали:

- аркуші формату A1 (по одному на групу);
- маркери.

Хід вправи:

Крок 1

Тренер/-ка коротко наголошує, що для постраждалої особи держава виглядає як єдине ціле. Внутрішні межі між органами стають проблемою саме тоді, коли між ними немає чіткої координації.

Учасники/-ці об'єднуються у малі групи (4–6 осіб). Кожна група отримує опис однієї ситуації, наприклад як у Додатку 3:

- реагування на сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом;
- підтримка постраждалих осіб після деокупації територій;

- робота з родинами зниклих безвісти;
- документування воєнних злочинів і подальша підтримка постраждалих.
(Тренер/-ка може обрати 1–2 ситуації або різні для кожної групи)

Крок 2

Групи отримують завдання намалювати «карту взаємодії» для своєї ситуації.

Інструкція для груп:

На аркуші А1:

1. У центрі розмістіть постраждалу особу або групу постраждалих.
2. Навколо позначте всі органи, які залучені або можуть бути залучені, наприклад: органи досудового розслідування, органи соціального захисту, медичні установи, органи місцевого самоврядування, ЦНАП, суди, громадські організації (за потреби) тощо.
3. За допомогою стрілок позначте яким чином і де відбувається взаємодія, хто передає інформацію, де рішення одного органу впливають на інший.

Після визначення і маркування зв'язків, групи аналізують карту, відповідаючи на запитання та ставлячи за потреби необхідні додаткові позначки:

- Де координація є критично необхідною?
- Де існує ризик дублювання функцій?
- Де можливі «провали» — ситуації, коли постраждала особа залишається без підтримки?

Крок 3

На основі створеної карти групи обговорюють і фіксують:

- Хто реально відповідає за узгодження дій між органами? (чи є це формально визначена інституція, чи фактично — окремі службовці?)
- Які наслідки для постраждалої особи виникають у разі відсутності або недостатньої координації між органами? (повторні звернення, суперечливі рішення, повторна травматизація, втрата довіри)
- Які управлінські рішення, практики або бездіяльність сприяють виникненню фрагментації та неузгодженості дій?

Крок 4

Кожна група коротко (3–5 хв) презентує результати своєї роботи, зосереджуючись не на деталях карти, а на ключових управлінських висновках. Під час презентації група має:

- Назвати одну найбільш проблемну точку координації, виявлену під час мапування взаємодій.
- Пояснити, між якими органами виникає неузгодженість і на якому етапі процесу вона проявляється.
- Описати наслідки цієї неузгодженості для постраждалої особи (наприклад, повторні звернення, затягування процедур, суперечливі рішення, вторинна травматизація).
- Вказати, хто на практиці може або має виконувати координаційну роль у цій точці (формально визначена інституція або конкретні публічні службовці).

За можливості група може додати один приклад управлінського рішення або дії, яка здатна зменшити негативні наслідки відсутності координації.

Методична порада для тренера/-ки:

Нагадуйте учасникам/-цям, що мета презентації — не продемонструвати повноту карти, а показати зв'язок між координацією, управлінськими рішеннями та реальним досвідом постраждалої особи.

Крок 5

Підсумкове обговорення:

- Чому для постраждалої особи держава виглядає як одна система, навіть якщо повноваження органів розділені?
- Які проблеми координації найчастіше виникають не через відсутність повноважень, а через відсутність узгодження?
- Яку роль у координації можуть і мають відігравати публічні службовці, навіть якщо це не прямо прописано в їхніх посадових інструкціях?

Методична порада для тренера/-ки:

Постійно підкреслюйте, що відсутність координації — це не нейтральний або технічний недолік, а фактор, який:

- ускладнює доступ постраждалих до прав;
- посилює недовіру до держави;
- може призводити до повторної шкоди (травматизації особи).

Якщо групи зосереджуються лише на структурі, повертайте фокус на постраждалу особу через запитання: «Що відбувається з людиною між цими стрілками?»

Додаток 4

СИТУАЦІЙ-КЕЙСИ

Кейс 1. РЕАГУВАННЯ НА СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО, ПОВ'ЯЗАНЕ З КОНФЛІКТОМ

Цивільна особа повідомляє про випадок сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Вона звертається до медичного закладу по допомогу, а згодом — до правоохоронних органів. Паралельно виникає потреба у психологічній підтримці, соціальній допомозі та забезпеченні безпеки. Інформація про випадок передається між різними органами, однак не завжди зрозуміло, хто координує подальші дії та комунікацію з постраждалою особою.

Кейс 2. ПІДТРИМКА ПОСТРАЖДАЛИХ ПІСЛЯ ДЕОКУПАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ

Після деокупації громади постраждалі особи звертаються за різними видами допомоги: відновлення документів, соціальні виплати, медичну та психологічну підтримку, компенсацію за зруйноване майно. До процесу залучені військові адміністрації, органи місцевого самоврядування, ЦНАП, соціальні служби, медичні установи та правоохоронні органи. Постраждалі змушені самостійно орієнтуватися між цими органами, не маючи єдиного контактного пункту.

Кейс 3. РОБОТА З РОДИНАМИ ЗНИКЛИХ БЕЗВІСТИ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ

Родина цивільної особи, зниклої безвісти внаслідок бойових дій, звертається до кількох органів влади для отримання інформації та допомоги. Вони контактують із правоохоронними органами, профільними реєстрами, органами соціального захисту та місцевою владою. Інформація надходить фрагментовано, строки відповіді різняться, а відповідальний за загальну координацію орган чітко не визначений.

Кейс 4. ДОКУМЕНТУВАННЯ ВОЄННОГО ЗЛОЧИНУ ТА ПОДАЛЬША ПІДТРИМКА ПОСТРАЖДАЛОЇ ОСОБИ

Постраждала особа дає свідчення про скоєний воєнний злочин. Слідчі органи документують факт злочину, водночас виникає потреба у медичній допомозі, психологічній підтримці та соціальних послугах. Кожний орган діє у межах своїх повноважень, але відсутність узгодженого підходу призводить до повторних опитувань та навантаження на постраждалу особу.

Кейс 5. КОМПЕНСАЦІЯ ШКОДИ ТА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ

Постраждала особа подає заяву на компенсацію шкоди, завданої внаслідок воєнних дій, і паралельно бере участь у кримінальному провадженні. Проце-

си розглядаються різними органами, які не обмінюються інформацією системно. Постраждала особа змушена самотійно пояснювати обставини кожному органу та слідкувати за перебігом кількох процедур одночасно.

Методична порада для тренера/-ки:

Під час роздачі кейсів зверніть увагу учасників/-ць, що всі ситуації навмисно описані без визначення «головного відповідального». Завдання груп — через мапування взаємодій виявити:

- де потрібна координація;
- хто може або має її забезпечувати;
- як відсутність координації впливає на постраждалих.

Вправа 4

Мета:

Сформувати в учасників/-ць цілісне розуміння того, що гарантії неповторення грубих порушень прав людини формуються не лише через законодавчі зміни, а й через повсякденні процедури, кадрові рішення та організаційну культуру органів публічної влади. Через індивідуальну рефлексію та спільне узагальнення учасники/-ці усвідомлять, як конкретні управлінські практики можуть або сприяти реальному захисту прав людини, або, навпаки, відтворювати системні ризики порушень.

Тривалість: 30 хвилин.

Формат: індивідуальна робота з подальшим груповим узагальненням.

Матеріали:

- аркуші A4 або нотатники для індивідуальної роботи;
- фліпчарт або дошка;
- маркери.

Хід вправи:

Крок 1

Тренер/-ка пропонує учасникам/-цям попрацювати індивідуально та мовчки, зосередившись на реальній практиці власної установи (5-7 хв).

Учасники/-ці письмово відповідають на два запитання:

1. Які процедури в моїй установі реально сприяють захисту прав людини? (наприклад, чіткі строки розгляду звернень, можливість оскарження, зрозумілі пояснення процедур, внутрішній контроль).
2. Які процедури або усталені практики створюють ризики порушення прав? (наприклад, надмірна формалізація, дублювання вимог, відсутність зворотного зв'язку, непрозорі кадрові рішення).

Важливо: учасники/-ці не називають конкретних осіб чи підрозділів — фокус лише на процедурах і практиках.

Крок 2

Після індивідуальної роботи тренер/-ка запрошує учасників/-ць до загального кола. На фліпчарті або дошці створюються дві колонки:

- «Процедури, що працюють».
- «Процедури, що провокують порушення».

Учасники/-ці по черзі (добровільно) озвучують приклади зі свого досвіду, а тренер/-ка фіксує їх у відповідній колонці, узагальнюючи формулювання (без персоналізації).

Під час обговорення тренер/-ка може ставити уточнювальні запитання:

- Як ця процедура виглядає для людини, яка звертається?
- Чи можна змінити її застосування без зміни нормативної бази?
- Яку роль у цій процедурі відіграє конкретний публічний службовець?

Крок 3

Тренер/-ка підсумовує роботу груп, акцентуючи на таких ключових висновках:

- Саме процедури визначають, як громадяни сприймають інституцію на практиці, незалежно від задекларованих цінностей або політик.
- Формально коректні правила можуть призводити до порушення прав, якщо вони застосовуються без урахування контексту, потреб і вразливості постраждалих осіб.
- Гарантії неповторення закладаються через щоденні управлінські рішення публічних службовців, а не лише через зміни законодавства чи політичні заяви.

За бажанням учасникам/-цям можна запропонувати запитання для власної рефлексії: «Яку одну процедуру або практику у своїй роботі я міг/могла б застосовувати інакше, щоб зменшити ризики порушень прав?»

Методична порада для тренера/-ки:

Не допускайте зведення дискусії до формули «це вирішуємо не ми». Якщо вона з'являється, повертайте обговорення запитаннями:

- «А що саме у цій процедурі залежить від щоденних рішень службовців?»
- «Навіть якщо правила не змінюються, що можна змінити у способі їх застосування?»

Вправа 5

Мета:

Сформувати в учасників/-ць усвідомлення того, що комунікація публічно-го службовця є складовою гарантій прав людини, а не лише передаванням інформації. Через аналіз реальних прикладів офіційних повідомлень учасники/-ці усвідомлять, як зміст, форма та своєчасність комунікації впливають на довіру до держави, досвід постраждалих осіб і ризик вторинної шкоди.

Тривалість: 30–35 хвилин.

Формат: робота в малих групах (аналіз прикладів) та загальне обговорення.

Матеріали:

- добірка прикладів інформаційних повідомлень або відповідей громадянам (офіційні листи, електронні відповіді, публічні повідомлення, шаблонні формулювання) (приклад у Додатку 4);
- фліпчарт або дошка;
- маркери.

Хід вправи:

Крок 1

Тренер/-ка робить вступ, підкреслюючи, що для постраждалої особи комунікація з державою — це не просто інформація, а сигнал про ставлення, відповідальність і готовність держави її почути та допомогти.

Учасники/-ці об'єднуються в малі групи (4–6 осіб). Кожна група отримує 2–3 приклади повідомлень або відповідей громадянам, які можуть бути формально коректними, але сухими, надто загальними, розпливчастими й нечіткими, або, навпаки, зрозумілими та підтримувальними.

Групи аналізують кожне повідомлення, відповідаючи на запитання:

1. Зрозумілість

- Що в цьому повідомленні є чітким і зрозумілим?
- Яка інформація відсутня або подана нечітко?
- Чи зрозуміло людині, що відбуватиметься далі?

2. Довіра

- Які елементи повідомлення підтримують довіру до органу влади?
- Які формулювання можуть викликати недовіру, відчуття байдужості або формалізму?

- Чи визнається у повідомленні ситуація та стан людини?

Групи записують свої висновки у довільній формі (список, таблиця, нотатки).

Крок 2

Після аналізу прикладів тренер/-ка пропонує групам узагальнити результати та сформулювати принципи відповідальної державної комунікації.

Інструкція для груп:

«Сформулюйте 5–7 принципів, які, на вашу думку, мають лежати в основі комунікації публічного службовця з постраждалими або громадянами у чутливих контекстах». Принципи можуть стосуватися:

- зрозумілої мови;
- своєчасності відповіді;
- повноти інформації;
- чесності щодо обмежень;
- визнання пережитого досвіду (поваги до гідності);
- недопущення стигматизації;
- дотримання конфіденційності;
- послідовності комунікації.

Кожна група презентує свої принципи, а тренер/-ка фіксує їх на фліпчарті, об'єднуючи схожі формулювання.

Крок 3

У загальному колі тренер/-ка підбиває підсумки, звертаючи увагу на те, що:

- комунікація є частиною реалізації права на правду, гідне поводження та доступ до прав;
- формальні, нечіткі або запізнілі відповіді можуть завдавати додаткової шкоди;
- навіть відсутність відповіді або мовчання є формою комунікації, яка має наслідки.

За бажанням учасникам/-цям можна поставити завершальне питання для особистої рефлексії: «Яку одну зміну у власному стилі комунікації я готовий/-а застосувати після цієї вправи?»

Методична порада для тренера/-ки:

Постійно наголошуйте учасникам/-цям, що:

- мовчання, затягування або шаблонні відповіді — це також повідомлення, яке громадяни зчитують;
- відповідальна комунікація не означає «пообіцяти більше», а означає говорити чесно, зрозуміло й з повагою.

Якщо учасники зосереджуються лише на формі, повертайте дискусію запитанням «Як це повідомлення сприймає людина в уразливій ситуації?»

Додаток 4

Повідомлення 1

Ваше звернення щодо зникнення безвісти цивільної особи зареєстроване. Наразі триває перевірка наявної інформації. Протягом 14 днів ви отримаєте оновлення щодо результатів. Для додаткових запитань ви можете звернутися до відповідальної особи за телефоном ... Ми розуміємо складність вашої ситуації та залишаємося на зв'язку.

Повідомлення 2

Повідомляємо, що для оформлення компенсації за зруйноване житло необхідно подати заяву та наявні документи. Якщо документи були втрачені внаслідок бойових дій, просимо зазначити це у заяві — можливі альтернативні способи підтвердження. Детальну інформацію можна отримати за адресою...

Повідомлення 3

Ваше звернення розглядається у встановленому порядку відповідно до чинного законодавства. Про результати буде повідомлено додатково.

Повідомлення 4

Для отримання допомоги необхідно подати повний пакет документів згідно з вимогами. У разі їх відсутності розгляд питання неможливий.

Повідомлення 5

Інформація щодо вашого запиту уточнюється. Рекомендуємо звернутися пізніше.

Повідомлення 6

Органи державної влади докладають усіх можливих зусиль для вирішення подібних питань. Ситуація перебуває на контролі.

Повідомлення 7

З огляду на складну безпекову ситуацію та обмежені ресурси, розгляд подібних звернень потребує додаткового часу. Просимо з розумінням поставитися до ситуації.

Повідомлення 8

На сьогодні відсутні підстави вважати, що права заявника були порушені.

Повідомлення 9

Ваше звернення щодо сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, прийнято та зареєстровано. Ми розуміємо чутливість цієї ситуації. Подальша комунікація здійснюватиметься через визначену контактну особу. Ви отримаєте інформацію про наступні кроки та доступні види підтримки протягом 7 днів.

Повідомлення 10

На сьогодні держава не має фінансової можливості забезпечити виплати у повному обсязі.

Питання для самостійної роботи

3.1. Формування державних і місцевих політик

- Поясніть, що означає застосування підходу, орієнтованого на постраждалих, на етапі розроблення політик і нормативно-правових актів. Чим такий підхід відрізняється від формального «врахування інтересів громадян»?
- Проаналізуйте, чому підхід, заснований на правах людини (ППЛ), є ключовим саме для політик у постконфліктний період.
- Наведіть приклади того, як формулювання в політичних або нормативних документах можуть розширювати доступ постраждалих до гарантій, або, навпаки, створювати приховані бар'єри.
- На якому етапі підготовки політики або програми публічний службовець має найбільший вплив на врахування потреб постраждалих? Обґрунтуйте свою відповідь.

3.2. Реалізація політик через послуги та програми

- Поясніть, чому ефективність перехідного правосуддя значною мірою визначається якістю надання адміністративних і соціальних послуг.
- Проаналізуйте, які управлінські рішення на рівні установи можуть призводити до вторинної шкоди (повторної травматизації) для постраждалих осіб, навіть за наявності «правильних» законів.
- Чому досвід постраждалої особи під час отримання послуги є важливим показником реалізації гарантій прав людини?

- Які мінімальні зміни в організації послуг можуть істотно покращити доступ постраждалих до гарантій без зміни законодавства?

3.3. Координація між органами

- Поясніть, чому для постраждалої особи держава сприймається як єдина система, незалежно від поділу повноважень між її органами.
- Проаналізуйте типові ризики для постраждалих осіб у разі відсутності або формального характеру міжвідомчої координації.
- Яку роль у координації можуть відігравати публічні службовці, навіть якщо це прямо не передбачено їхніми посадовими інструкціями?
- Наведіть приклад ситуації, у якій відсутність координації між органами влади призводить до втрати довіри до держави.

3.4. Органівна спроможність і гарантії неповторення

- Поясніть, чому гарантії неповторення формуються не лише через законодавчі зміни, а й через повсякденні управлінські практики.
- Проаналізуйте, як кадрова політика, внутрішні процедури та організаційна культура можуть впливати на ризики порушення прав людини.
- Які процедури у вашій або знайомій вам установі реально сприяють захисту прав людини? Які — створюють системні ризики?
- Чому навіть формально нейтральні або «технічні» процедури можуть мати серйозні наслідки для постраждалих осіб?

3.5. Комунікація як елемент перехідного правосуддя

- Поясніть, чому комунікація публічного службовця є складовою гарантій прав людини, а не лише передаванням інформації.
- Проаналізуйте, які елементи офіційних повідомлень можуть підвищувати довіру до держави, або, навпаки, посилювати відчуття байдужості та формалізму.
- Чому мовчання, затягування з відповіддю або шаблонні формулювання можуть завдавати додаткової шкоди постраждалим?
- Які принципи відповідальної державної комунікації є критично важливими у чутливих контекстах (зниклі безвісти, СНПК, репарації)?

Розділ 4.

Методологічні засади та інструменти навчання дорослих у підвищенні кваліфікації публічних службовців

- 4.1. Освіта дорослих як методологічна основа викладання
- 4.2. Цикл експериментального навчання Девіда Колба як основа побудови занять
- 4.3. Таксономія Блума та формування професійних компетентностей
- 4.4. Комунікація на складні, дискусійні та травматичні теми
- 4.5. Модель комунікації Шенона–Уївера в навчальному процесі
- 4.6. Реалізація навчання в офлайн-, онлайн- і змішаному форматах
- 4.7. Методи навчання для роботи зі складними темами
- 4.8. Інструмент «асоціативні карти (МАК)» як техніка включення та рефлексії
- 4.9. Адаптація навчання до контексту та роль викладача

4.1. Освіта дорослих як методологічна основа викладання

Цей розділ має допоміжний методичний характер і призначений для викладачів, тренерів і тренерок, які реалізують програми підвищення кваліфікації публічних службовців. Його мета — надати практичні орієнтири для ефективної організації навчання дорослої аудиторії, особливо під час викладання складних, дискусійних і травматичних тем (зокрема пов'язаних із війною, масовими порушеннями прав людини, відповідальністю держави та процесами перехідного правосуддя).

Освіта дорослих у межах цього посібника розглядається як процес формування професійних компетентностей, ціннісних орієнтацій, відповідального прийняття рішень у сфері публічного управління.

Освітня парадигма, що лежить в основі розділу, передбачає розуміння навчання як спільного процесу, у якому учасники є активними суб'єктами.

Застосування принципів освіти дорослих є особливо важливим у роботі з аудиторією публічних службовців, оскільки вони мають власний професійний досвід і потребують практично релевантних знань та інструментів для роботи в реальних управлінських ситуаціях.

Дорослі слухачі мають сформований життєвий і професійний досвід, усвідомлюють свою соціальну та професійну роль, власні цінності, переконання, управлінські підходи та очікування. Для них критично важливо розуміти **практичну користь** навчального матеріалу та його зв'язок із реальними викликами професійної діяльності.

Для публічних службовців ця специфіка проявляється особливо яскраво. Вони часто приходять на навчання:

- з практичним досвідом прийняття складних рішень;
- з високим рівнем відповідальності за громади, людей і ресурси;
- з обмеженим часом та високими очікуваннями щодо результативності навчання.

Наприклад, представник органу місцевого самоврядування, який працює з внутрішньо переміщеними особами, може мати власні уявлення про справедливість і компенсацію, сформовані на основі щоденної роботи. Якщо навчання ігнорує цей досвід і пропонує лише абстрактні теоретичні підходи, воно не буде ефективним.

Саме тому навчання дорослих у цьому посібнику розглядається як процес:

- спільного аналізу досвіду;

- критичного осмислення усталених практик;
- подолання негативних стереотипів, скепсису щодо ефективності міжнародних інструментів;
- пошуку нових професійних рішень.

Навчання дорослих ґрунтується на чотирьох ключових принципах:

1. Усвідомлена мотивація та внутрішня готовність до навчання.
2. Опора на попередній досвід як ресурс.
3. Орієнтація на практичне застосування.
4. Партнерські відносини між викладачем і слухачами.

Це змінює роль викладача: він/вона діє не як носій «єдино правильних відповідей», а як фасилітатор процесу навчання, який створює умови для обміну досвідом, аналізу й спільного осмислення складних питань.

Ключові принципи освіти дорослих

Принцип	Зміст	Практичне значення для викладача
Орієнтація на досвід	Досвід слухачів є ресурсом навчання	Залучення учасників до обміну прикладами
Практична спрямованість	Навчання має прикладну цінність	Використання кейсів, пов'язаних із роботою
Усвідомлена мотивація	Дорослі навчаються з конкретною метою	Чітке пояснення користі кожного блоку
Партнерська взаємодія	Рівноправний діалог	Фасилітація, а не лекційна домінація

4.2. Цикл експериментального навчання Девіда Колба як основа побудови занять

Методологічною основою побудови занять у посібнику є цикл експериментального навчання Девіда Колба, що забезпечує глибоке засвоєння матеріалу через поєднання досвіду, рефлексії, теоретичного осмислення та практичного застосування.

Цикл включає чотири етапи:

Конкретний досвід

Учасники аналізують реальні або змодельовані ситуації (міжнародні й українські кейси, управлінські дилеми), формуючи первинну «точку входу» у тему.

Приклад: аналіз кейсу Колумбії або Сьєрра-Леоне перед обговоренням механізмів перехідного правосуддя.

Рефлексивне спостереження/осмислення

На цьому етапі учасники аналізують побачене, діляться реакціями, ставлять запитання та співвідносять кейс із власним досвідом. Рефлексія є особливо важливою під час роботи з чутливими темами, бо дозволяє безпечно опрацювати емоційний вимір.

«Цей кейс змусив мене замислитися, чи не повторюємо ми деякі помилки, коли намагаємося швидко «закрити» питання без широкого обговорення», – коментар учасника під час групової дискусії.

Абстрактна концептуалізація

На цьому етапі досвід узагальнюється через теоретичні поняття, міжнародні стандарти та моделі. Саме тут вводяться визначення, принципи, класифікації механізмів перехідного правосуддя, формуючи системне розуміння теми.

Теорія подається не «заздалегідь», а як інструмент осмислення вже пережитого досвіду.

Активне експериментування/застосування

Отримані висновки застосовуються до управлінських ситуацій, оцінювання політик або розроблення рішень.

Учасники аналізують:

- як ці підходи можуть бути використані в Україні;
- які управлінські рішення вони б ухвалили в аналогічній ситуації;
- які ризики та наслідки це може мати.

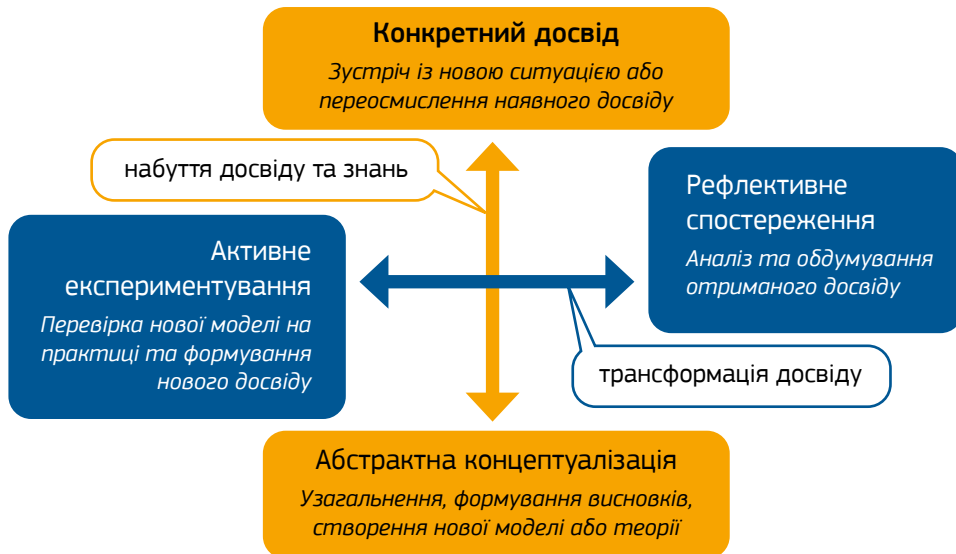
За необхідності (обмежений час, різний рівень підготовки учасників) **допустимо розпочинати вправу з теоретичної рамки** (абстрактної концептуалізації), але з обов'язковим подальшим проходженням інших етапів циклу.

Дотримання циклу Колба дозволяє уникнути формального навчання та забезпечує зв'язок між теорією і практикою.

Структура циклу Колба

Етап	Сутність	Приклади в посібнику
Конкретний досвід	Зіткнення з реальною або змодельованою ситуацією	Кейси країн, управлінські дилеми
Рефлексивне спостереження/осмислення	Аналіз досвіду та власних реакцій	Групові обговорення
Абстрактна концептуалізація	Узагальнення через теорію	Моделі, стандарти, принципи
Активне застосування	Використання знань у практиці	Аналіз політик, рішень

Стили навчання за Д. Колбом

Приклад проведення вправи за циклом Колба з різних етапів циклу Колба.

Вправа 1

«РОЛЬ ДЕРЖАВИ У ВПРОВАДЖЕННІ ПРОГРАМ РЕПАРАЦІЙ: УПРАВЛІНСЬКІ РІШЕННЯ ТА ЇХ НАСЛІДКИ»

Мета — сприяти формуванню здатності публічних службовців аналізувати складні управлінські рішення у сфері перехідного правосуддя; усвідомлювати наслідки цих рішень для різних груп постраждалих; співвідносити практичні дії з міжнародними стандартами забезпечення прав людини та змісту механізмів перехідного правосуддя.

Варіант проведення з етапу «Конкретний досвід»

Етап 1. Конкретний досвід (на першому етапі учасникам пропонується конкретна ситуація, яка створює спільний навчальний досвід і задає контекст для подальшої роботи)

Слухачам пропонується кейс (реальний або змодельований), наприклад:

«Уряд країни, що пережила збройний конфлікт, планує запровадити програму репарацій для постраждалих осіб. Ресурси обмежені, суспільні очікування високі, а різні групи постраждалих осіб мають різні потреби. Органи влади мають визначити пріоритети та формат програми».

Кейс може бути поданий у вигляді короткого текстового опису, відеофрагмента, презентації з фактами та контекстом.

На цьому етапі тренер/-ка не пояснює теорію і не дає оцінок. Завдання — занурити учасників у ситуацію та активізувати їхній професійний досвід.

Етап 2. Рефлексивне спостереження (другий етап спрямований на осмислення побаченого та усвідомлення власних реакцій і різних перспектив).

Учасники працюють у малих групах або в загальному колі та обговорюють кейс за допомогою рефлексивних запитань, наприклад:

- Які управлінські дилеми ви бачите в цій ситуації?
- Які групи постраждалих осіб можуть бути незадоволені запропонованими рішеннями?
- Які емоції або асоціації викликає у вас цей кейс?
- Чи стикалися ви з подібними ситуаціями у своїй професійній діяльності?

Тренер/-ка виступає фасилітатором, підтримує безпечний простір, визнає різні погляди на проблему та не оцінює відповіді учасників як «правильні» або «неправильні».

Етап 3. Абстрактна концептуалізація (на цьому етапі відбувається перехід від досвіду та рефлексії до теоретичного узагальнення).

Після обговорення кейсу тренер/-ка вводить теоретичний матеріал, який допомагає структурувати побачене:

- міжнародні стандарти щодо репарацій;
- принципи перехідного правосуддя;
- підходи до визначення пріоритетів у державній політиці;
- приклади організації системи репарацій з інших країн.

Теорія подається як інструмент пояснення того, що вже було проаналізовано, а не як абстрактний набір норм.

Теоретичні поняття співвідносяться з висловлюваннями учасників, щоб вони побачили зв'язок між власним аналізом і міжнародними підходами.

Етап 4. Активне експериментування (завершальний етап спрямований на застосування отриманих знань до професійної практики)

Учасникам пропонується практичне завдання, наприклад:

- розробити базові принципи програми репарацій для України або конкретного регіону;
- визначити критерії пріоритетності груп постраждалих осіб;
- визначити джерела ресурсів та принципи їх розподілу між групами постраждалих осіб;
- оцінити можливі наслідки різних управлінських рішень.
- Робота може виконуватися в групах, у форматі коротких презентацій, як письмове завдання тощо.

Тренер/-ка заохочує учасників пов'язувати запропоновані рішення з власними управлінськими повноваженнями та реальними обмеженнями.

Варіант проведення з етапу «Абстрактна концептуалізація»

Початок навчальної вправи з етапу абстрактної концептуалізації доцільний у ситуаціях, коли:

- слухачі мають різний або обмежений попередній досвід у темі;
- необхідно вирівняти базовий рівень знань у групі;
- навчання відбувається в стислі часові рамки;
- тема є високочутливою і потребує спільної термінологічної рамки перед аналізом кейсів.

Такий підхід не суперечить логіці циклу Колба, оскільки цикл не є жорстко лінійним і може починатися з будь-якого етапу залежно від навчальних цілей.

Етап 1. Абстрактна концептуалізація (сформувані спільне розуміння ключових понять, принципів і стандартів, які надалі будуть застосовані в аналізі практичних ситуацій).

Тренер/-ка коротко презентує поняття репарацій у міжнародному праві, основні принципи перехідного правосуддя, типові управлінські дилеми (обмежені ресурси, пріоритетність груп, очікування суспільства).

Подання матеріалу відбувається у формі стислої мінілекції (10–15 хв), візуальної схеми або таблиці, коротких запитань для перевірки розуміння.

Теорія подається як інструмент для аналізу, а не як завершене знання.

Тренер/-ка одразу наголошує, що наступні етапи дозволять перевірити ці підходи на практиці.

Етап 2. Конкретний досвід (необхідно зіставити теоретичні підходи з реальною або змодельованою ситуацією).

Учасникам пропонується кейс, аналогічний описаному в базовому варіанті вправи:

- опис ситуації з упровадженням програми репарацій;
- контекст обмежених ресурсів і суспільного тиску.

Учасники працюють у групах, застосовуючи щойно отримані теоретичні рамки до аналізу кейсу.

Тренер/-ка заохочує учасників прямо посилатися на представлені принципи та поняття.

Етап 3. Рефлексивне спостереження (важливо осмислити, як теоретичні концепції «працюють» у практичному аналізі).

Групи обговорюють:

- які теоретичні підходи було легко застосувати;
- які викликали труднощі;
- що виявилось несподіваним;
- як власний професійний досвід вплинув на інтерпретацію кейсу.

Етап 4. Активне експериментування (продемонструвати застосування знань та висновків до професійної діяльності слухачів)

Учасники:

- формують рекомендації для органів влади (місцевого самоврядування);
- адаптують підходи до українського або регіонального контексту;
- визначають, які управлінські рішення вони могли б ініціювати у своїй роботі.

Наголос робиться на реалістичності та відповідності повноваженням слухачів.

Початок вправи з етапу абстрактної концептуалізації є доцільною адаптацією для програм підвищення кваліфікації публічних службовців, особливо в умовах обмеженого часу або неоднорідної аудиторії. За умови подальшого проходження інших етапів циклу Колба такий підхід зберігає логіку експериментального навчання і забезпечує досягнення очікуваних результатів навчання.

Таким чином, навчання через цикл Колба не зводиться до запам'ятовування інформації, а сприяє формуванню професійних компетентностей, необхід-

них публічним службовцям для ухвалення відповідальних рішень у сфері перехідного правосуддя.

Якщо час обмежений, цикл Колба може бути реалізований у скороченому форматі, однак рефлексивний етап не рекомендується пропускати, оскільки саме він забезпечує перехід від досвіду до усвідомлення.

4.3. Таксономія Блума та формування професійних компетентностей

Навчальні цілі та вправи в посібнику спроектовані з урахуванням таксономії Блума. Таксономія Блума використовується не як формальна класифікація, а як практичний інструмент для формулювання очікуваних результатів навчання, добору відповідних навчальних вправ, забезпечення переходу від знань до професійної дії.

Застосування цього підходу дозволяє структурувати навчальний процес таким чином, щоб забезпечити поступовий і збалансований розвиток професійних компетентностей публічних службовців у трьох взаємопов'язаних сферах:

Когнітивна сфера (знання та мислення)

Передбачає поступовий розвиток від розуміння понять до аналізу, оцінювання та синтезу підходів (наприклад, у сфері перехідного правосуддя), а саме:

- розуміння базових понять перехідного правосуддя;
- аналіз міжнародних стандартів і національних моделей перехідного правосуддя;
- критичне оцінювання державних політик та управлінських рішень;
- синтез підходів з урахуванням контексту України.

Приклад вправи (когнітивна сфера)

Вправа 2

«ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ»

Учасникам пропонується кілька коротких описів країн, що пройшли через перехідний період. Завдання полягає в тому, щоб:

- визначити, які механізми перехідного правосуддя були використані;
- проаналізувати причини вибору цих механізмів;
- оцінити їхні сильні та слабкі сторони.

Рівні таксономії Блума у вправі:

- знання — визначення механізмів та їх змісту за міжнародними стандартами (наприклад, які стандарти вкладені в механізми «покарання винних», «право на правду» тощо);
- розуміння — пояснення логіки їх застосування;
- аналіз — порівняння підходів;
- оцінювання — формування аргументованих висновків.

Афективна сфера (цінності, ставлення, усвідомлення)

Охоплює формування ціннісних орієнтацій, ставлення, професійної етики та чутливості до прав і потреб груп постраждалих осіб, а саме:

- формування чутливості до прав і потреб постраждалих осіб;
- усвідомлення ролі держави у відновленні справедливості та довіри;
- розвиток професійної етики та відповідальності публічного службовця;
- здатність працювати з емоційно складними темами.

Приклад вправи (афективна сфера)

Вправа 3

«ПЕРСПЕКТИВИ ПОСТРАЖДАЛИХ ОСІБ»

Учасникам пропонується кейс із кількома умовними персонажами (постраждала особа від СНПК, внутрішньо переміщена особа, родич цивільної особи, зниклої безвісти). Кожна група аналізує ситуацію з позиції одного персонажа та відповідає на запитання:

- які очікування має ця особа від держави;
- які рішення можуть бути сприйняті як справедливі або несправедливі;
- що означає «визнання шкоди» з її точки зору.

Рівні таксономії Блума у вправі:

- сприйняття — ознайомлення з досвідом постраждалих осіб;
- реагування — емоційна та ціннісна реакція;
- формування ставлення — усвідомлення значення прав постраждалих осіб;
- інтерналізація — формування професійної позиції.

Психомоторна сфера (практичні дії та навички)

Передбачає формування практичних навичок: аналізу кейсів, участі в дискусіях, професійної комунікації, розроблення рішень і використання інструментів аналізу політик, а саме:

- навички участі в аналітичних і фасилітованих обговореннях;
- застосування інструментів аналізу політик і кейсів;

- відпрацювання моделей професійної комунікації з групами постраждалих осіб;
- використання здобутих знань у практичних управлінських ситуаціях.

Приклад вправи (психомоторна сфера)

Вправа 4

«РОЗРОБЛЕННЯ УПРАВЛІНСЬКОГО РІШЕННЯ»

Учасники в малих групах отримують завдання розробити рекомендації для органу влади щодо впровадження одного з механізмів перехідного правосуддя (наприклад, програми репарацій або органівних реформ — перевірки (люстрації)).

Завдання включає:

- визначення цілей рішення;
- обґрунтування вибору інструментів;
- презентацію результатів іншим групам.

Рівні таксономії Блума у вправі:

- застосування — використання знань у новій ситуації;
- інтеграція — поєднання різних підходів;
- демонстрація навичок — аргументація, презентація, комунікація.

Інтеграція трьох сфер у межах однієї вправи

Більшість вправ у посібнику спроектовані таким чином, щоб одночасно охоплювати всі три сфери таксономії Блума.

Приклад інтегрованої вправи

Вправа 5

«ОЦІНЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ»

Учасники:

- аналізують політику (когнітивна сфера);
- обговорюють її вплив на постраждалих осіб (афективна сфера);
- формують рекомендації та презентують їх (психомоторна сфера).

Навчальні вправи в посібнику можуть бути адаптовані таким чином, щоб посилити одну зі сфер, залежно від цілей конкретної освітньої програми та потреб цільової аудиторії.

Таким чином, посібник орієнтує навчання не лише на знання, а на **комплексний професійний розвиток**.

4.4. Комунікація на складні, дискусійні та травмачутливі теми

Під час викладання тем, пов'язаних із війною, масовими порушеннями прав людини, втратами, переміщенням населення та відповідальністю держави, учасники навчання можуть мати власний досвід травматичних подій або працювати з людьми, які зазнали травми. У такому контексті навчання без урахування емоційного виміру може призвести до повторної травматизації, захисних реакцій або повного відсторонення від навчального процесу.

Травмачутлива комунікація в освіті дорослих передбачає усвідомлення тренером/-кою того, що:

- реакції учасників можуть бути емоційно насиченими або, навпаки, відстороненими;
- мовні формулювання/конструкції мають значення і можуть як підтримувати, так і посилювати напругу;
- мета навчання — не «пережити травму», а створити умови для безпечного осмислення складних тем.

Ключові елементи травмачутливої роботи

- Створення безпечного навчального простору та чітких правил взаємодії (учасники/-ці мають відчувати, що навчальний простір є передбачуваним, контрольованим і не загрожує їхній гідності).
- Добровільність (жоден учасник/-ця не має бути змушений ділитися особистим досвідом або емоціями).
- Використання нейтральної, недискримінаційної мови (викладач/-ка уникає оцінних, знецінювальних або узагальнюючих формулювань).
- Визнання різних досвідів і точок зору, повагу до різних позицій (різні реакції на травматичні теми є нормальними та прийнятними).

Тренеру/-ці важливо не уникати складних тем, але бути уважним/-ною до стану учасників, не примушувати до особистих історій і залишати простір для рефлексії.

«Як говорити» і «як не говорити»: практичні приклади

Загальні формулювання під час обговорень

Рекомендовано використовувати:

- «Ми говоримо про складну тему, і різні реакції є природними».
- «Ви можете брати участь у дискусії настільки, наскільки це для вас комфортно».

- «Дякую за готовність поділитися цією думкою».

Не рекомендовано використовувати:

- «Тут немає нічого емоційного, давайте говорити раціонально».
- «Ми всі це пережили, нічого особливого».
- «Спробуйте не драматизувати».

Робота з особистим досвідом учасників

Рекомендовано:

- «Ви не зобов'язані ділитися особистими історіями».
- «Ми можемо обговорювати ситуацію на прикладі кейсу, без персоналізації».
- «Ваш досвід важливий, але ви самі вирішуєте, чи готові про нього говорити».

Не рекомендовано:

- «Розкажіть, як це було з вами».
- «Вам варто поділитися, щоб інші зрозуміли».
- «Це ж ваш професійний обов'язок — говорити про таке».

Реагування на сильні емоції

Рекомендовано:

- «Дякую, що озвучили це. Можемо зробити паузу».
- «Бачу, що тема викликає сильні почуття».
- «Пропоную повернутися до обговорення, коли будемо готові».

Не рекомендовано:

- «Заспокойтеся, ми тут навчаємося».
- «Не потрібно так емоційно реагувати».
- «Це заважає роботі групи».

Обговорення відповідальності та складних рішень

Рекомендовано:

- «Спробуємо подивитися на це рішення з різних позицій».
- «Які наслідки це може мати для різних груп?»
- «Немає простих відповідей на такі питання».

Не рекомендовано:

- «Очевидно, що тут усе ясно».
- «Це єдино правильний підхід».
- «Інших варіантів просто немає».

Практичні рекомендації для тренера/-ки:

- На початку заняття коротко окреслювати правила безпечної комунікації.
- Використовувати «я-повідомлення» та відкриті запитання.
- Дозволяти учасникам/-цям робити паузи або тимчасово не брати участь в обговоренні.
- Бути готовим/готовою змінити темп або формат вправи у разі підвищеної емоційної напруги.

Травмачутлива комунікація в онлайн та офлайн форматах:

В **онлайн-форматі** особливу увагу слід приділяти:

- чіткому структуруванню дискусій;
- можливості писати в чаті замість усного виступу;
- попередженню про потенційно складні теми.

В **офлайн-форматі** важливо:

- стежити за невербальними сигналами;
- забезпечувати фізичний простір для коротких пауз;
- підтримувати атмосферу взаємної поваги.

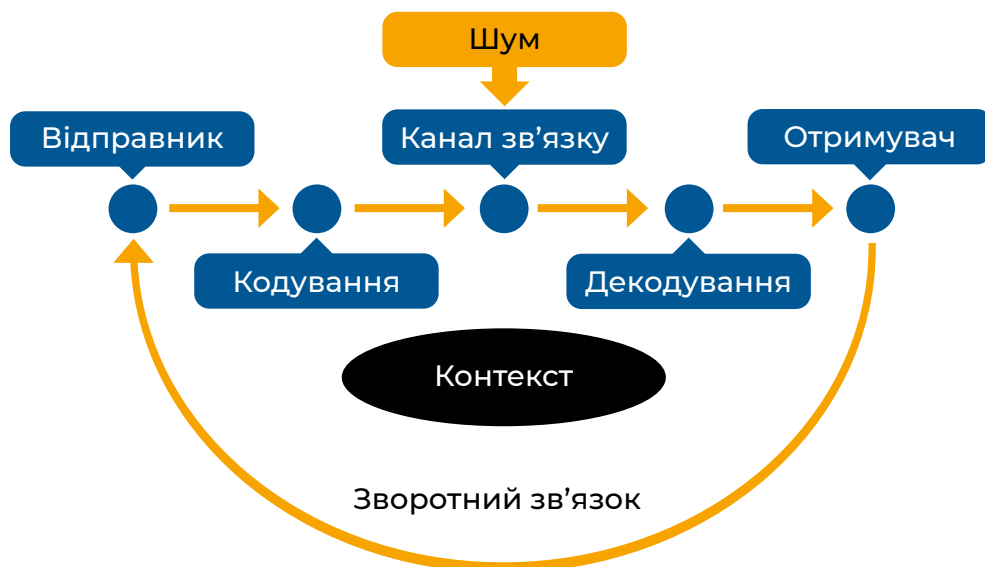
Травмачутлива комунікація є не додатковим, а необхідним елементом навчання дорослих у контексті післявоєнних і кризових викликів. Вона дозволяє поєднати професійний аналіз із людською чутливістю, емпатією та забезпечує ефективне й безпечне навчання.

4.5. Модель комунікації Шенона – Уівера в навчальному процесі

У процесі викладання складних, дискусійних або емоційно навантажених тем навіть коректно підібраний зміст може бути спотворений, неправильно зрозумілий або викликати опір через комунікаційні бар'єри.

Модель комунікації Шенона – Уівера дозволяє системно проаналізувати процес передавання інформації та виявити чинники, які можуть впливати на сприйняття навчального повідомлення. Її використання в освітньому контексті допомагає викладачу/-ці усвідомлено планувати комунікацію та знижувати ризики непорозуміння, особливо під час роботи з дорослою аудиторією.

Ключові елементи моделі Шенона–Уівера

Модель описує комунікацію як процес, що складається з таких елементів:

- **Джерело повідомлення (відправник)** — у навчальному процесі це тренер/-ка, а також інші учасники під час обговорень;

Наприклад: тренер/-ка пояснює механізм репарацій, а учасник ділиться досвідом роботи з постраждалими громадами. Обидва виступають джерелами повідомлень.

- **Повідомлення** — навчальний зміст: пояснення, інструкція до вправи, запитання для дискусії, коментар;

- **Кодування** — спосіб/форма подання інформації (мова, терміни, приклади, метафори, візуальні матеріали);
- **Канал передачі/зв'язку** — форма комунікації (усна, письмова, візуальна; офлайн чи онлайн).

Чим більше каналів зв'язку залучено, тим більше шансів на чіткість сприйняття інформації, наприклад:

Офлайн — усне пояснення + схема на фліпчарті;

Онлайн — короткий вступ → письмова інструкція в чаті → робота в breakout rooms.

! Вибір каналу впливає на сприйняття, особливо для складних тем.

- **Шум** — будь-які чинники, що спотворюють повідомлення;
- **Декодер (декодування)** — спосіб, у який відбувається інтерпретація отриманої інформації - почутого або побаченого через призму досвіду, цінностей і очікувань учасника.

Наприклад: фраза «держава не може компенсувати всі втрати» може бути декодована як реалістичне управлінське обмеження або як знецінення досвіду постраждалих осіб.

Саме тут найчастіше виникають ризики непорозуміння.

- **Отримувач** — слухач або група слухачів. Він оцінює повідомлення з позиції власної професійної ролі.
- **Зворотний зв'язок** — реакції, запитання, невербальні сигнали. Зворотний зв'язок дозволяє перевірити, чи повідомлення було зрозуміле так, як задумано.

Навчальними прикладами зворотного зв'язку можуть виступати уточнювальні запитання, перефразування учасниками почутого, коментарі в чаті, мовчання або відсутність реакцій (як сигнал проблеми).

Комунікаційні «шуми» у навчанні дорослих

У контексті підвищення кваліфікації публічних службовців «шум» може мати різну природу:

- **Когнітивний шум** — різний рівень попередніх знань, професійний жаргон, переважання інформацією;
- **Емоційний шум** — сильні почуття, пов'язані з темою (війна, втрати, відповідальність);
- **Культурний та ціннісний шум** — різні управлінські культури, регіональні контексти, ціннісні установки;
- **Технічний шум** — проблеми зі звуком, зв'язком, інструментами онлайн-навчання;

- **Організаційний шум** — обмежений час, перевантажена програма, відволікаючі фактори.

Тренеру/-ці важливо не ігнорувати ці чинники, а враховувати їх під час планування занять і фасилітації обговорень.

Урахування моделі Шенона–Уівера допомагає:

- свідомо добирати мову і приклади, зрозумілі конкретній цільовій аудиторії;
- обирати відповідний канал комунікації (усний, письмовий, візуальний) залежно від складності теми;
- передбачати можливі комунікаційні бар'єри;
- регулярно перевіряти зворотний зв'язок та коригувати подачу матеріалу.

Приклад: Під час онлайн-заняття тренер/-ка використав/-ла складну правову термінологію без пояснень. Частина учасників перестала ставити запитання, але підсумкове обговорення показало, що ключові поняття були зрозумілі по-різному. Після цього тренер/-ка почав/-ла супроводжувати пояснення короткими прикладами з практики, що суттєво знизило «шум» і покращило сприйняття матеріалу.

Роль зворотного зв'язку

Зворотний зв'язок є критично важливим елементом комунікаційної моделі. У навчанні дорослих він дозволяє:

- виявляти непорозуміння на ранньому етапі;
- коригувати темп і глибину подання матеріалу;
- підтримувати залученість учасників.

Тренеру/-ці рекомендується використовувати різні форми зворотного зв'язку, наприклад уточнювальні запитання, перефразування відповідей учасників, короткі підсумки, невербальні сигнали (офлайн) або реакції в чаті (онлайн).

У роботі з чутливими темами модель Шенона–Уівера дозволяє усвідомлювати, що емоційний стан учасників може суттєво впливати на процес декодування повідомлення. Навіть нейтральне за формою висловлювання може бути сприйняте як загрозливе або знецінювальне.

Тому для тренера/-ки важливо:

- спрощувати формулювання без спрощення змісту;
- використовувати повторення та перефразування;
- перевіряти, як учасники розуміють сказане;
- визнавати можливість різних інтерпретацій.

Урахування моделі комунікації Шенона–Уівера дозволяє підвищити якість навчального процесу, зменшити ризики непорозуміння і забезпечити ефективне

донесення складного змісту. Для освіти дорослих, особливо у сфері публічного управління та перехідного правосуддя, ця модель є корисним аналітичним інструментом, що допомагає поєднати змістовну глибину з чутливістю та професійною відповідальністю.

4.6. Реалізація навчання в онлайн-, офлайн- і змішаному форматах

Офлайн-формат забезпечує динамічнішу взаємодію, швидший зворотний зв'язок і більшу гнучкість у фасилітації групи, спільну візуалізацію результатів. Цей формат добре підтримує роботу з візуальними матеріалами та груповою динамікою.

Методичні рекомендації:

- формувати групи з урахуванням різноманітності досвіду учасників;
- забезпечувати видимість результатів групової роботи для всіх учасників;
- приділяти достатньо часу рефлексії та підсумковому обговоренню;
- враховувати емоційне навантаження під час роботи з чутливими темами.

Онлайн-формат потребує чіткішої структури: прозорих і зрозумілих письмових інструкцій, добору цифрових інструментів та продуманих організаційних переходів.

Для онлайн-формату характерним є організація роботи в breakout rooms, використання спільних документів та онлайн-дошок, поєднання синхронної й асинхронної роботи.

Методичні рекомендації:

- надавати письмові інструкції до вправ у чаті або спільному документі, зрозумілі часові рамки;
- попередньо пояснювати очікуваний результат кожного етапу вправи;
- залучати учасників до усного підбиття підсумків після роботи в групах;
- контролювати рівень залученості учасників, підтримувати інтерактивність та групову динаміку.

Змішаний формат може поєднувати онлайн підготовку (теорія, читання, асинхронні завдання) та офлайн роботу з практикою й рефлексією або навпаки — залежно від ресурсів і логіки програми.

У посібнику для кожної навчальної вправи наведено орієнтовну тривалість виконання, яка має рекомендаційний характер і слугує допоміжним інструментом для планування навчального процесу.

Фактичний таймінг проведення вправ може змінюватися залежно від таких чинників:

- кількість учасників навчання та розмір малих груп;
- рівень попередньої підготовки слухачів і їхнього професійного досвіду;
- формат проведення навчання (офлайн, онлайн або змішаний);
- інтенсивність обговорень та необхідність додаткової фасилітації;
- емоційна складність теми, що може потребувати більшого часу на рефлексію.

В офлайн-форматі вправи зазвичай виконуються динамічніше завдяки безпосередній взаємодії учасників, тоді як в онлайн форматі може знадобитися додатковий час на організаційні переходи, роботу в групових кімнатах та узгодження результатів.

Тренерам і тренеркам рекомендується гнучко управляти часом, коригуючи тривалість окремих етапів вправ (інструктаж, групова робота, презентація результатів, рефлексія) відповідно до навчальних цілей та динаміки групи, за умов збереження логіки вправи та досягнення очікуваних результатів навчання.

Завдяки універсальній структурі та чітким інструкціям запропоновані вправи можуть бути ефективно використані провайдерами підвищення кваліфікації у різних організаційних і технічних умовах.

Підтримка групової динаміки в онлайн-навчанні

Ефективність онлайн-навчання значною мірою залежить від якості групової динаміки — рівня залученості учасників, відчуття безпеки, довіри та готовності до взаємодії. В онлайн форматі ці чинники не виникають спонтанно і потребують цілеспрямованої методичної підтримки з боку викладача або тренери.

Запропоновані підходи спрямовані на створення умов для активної участі слухачів, конструктивної взаємодії та ефективного виконання навчальних вправ.

1 Формування спільного навчального простору

На початку онлайн-курсу або окремого заняття рекомендується:

- окреслити структуру навчання та логіку роботи з вправами;
- проговорити правила взаємодії (повага, добровільність участі, право на паузу);
- пояснити, як і для чого використовуються різні онлайн-інструменти.

Це створює відчуття передбачуваності та знижує тривожність учасників.

2 Активне залучення з перших хвилин

Для запобігання пасивності учасників доцільно:

- починати заняття з короткого інтерактивного запитання або опитування;
- використовувати чат для швидких відповідей;
- заохочувати короткі усні коментарі без примусу.

Приклад: «Яке слово або фраза у вас асоціюється з темою сьогоднішнього заняття? Напишіть у чаті»

3 Чітка структура групової роботи

Під час роботи в breakout rooms важливо:

- чітко формулювати завдання та очікуваний результат;
- визначати часові рамки;
- пропонувати ролі (модератор, доповідач, спостерігач), якщо це доцільно. Це допомагає уникнути хаотичності та нерівномірної участі.

4 Регулярний зворотний зв'язок і фасилітація

Для підтримки групової динаміки викладачеві рекомендується:

- регулярно перевіряти розуміння завдань;
- відвідувати групові кімнати;
- реагувати на мовчання або різку зміну активності.

Навіть коротке втручання («Чи все зрозуміло? Поставте в чаті число від 1 до 5, де 1 – нічого не зрозуміло, 5 – все зрозуміло», «Покажіть реакцією, що ви мене чуєте», «Скільки часу вам ще потрібно?») допомагає підтримувати контакт.

5 Управління участю та видимістю

В онлайн-форматі важливо:

- не вимагати постійного включення камер;
- пропонувати альтернативні способи участі (чат, спільні документи);
- визнавати різні стилі залученості.

Це особливо актуально для роботи з чутливими темами.

6 Підтримка безпечного та травмачутливого середовища

Для підтримки здорової групової динаміки рекомендується:

- заздалегідь попереджати про складні теми;
- визнавати емоційні реакції учасників;
- пропонувати короткі паузи у разі підвищеної напруги;
- застосовувати фрази підтримки.

7 Підсумки як елемент згуртування групи.

Регулярне підбиття підсумків:

- допомагає зафіксувати спільні напрацювання;
- створює відчуття завершеності;
- посилює відчуття спільної роботи.

8 Підтримка міжсесійної взаємодії

Для довгих онлайн-програм доцільно:

- використовувати спільні простори для обміну думками;
- заохочувати коментування робіт інших учасників;
- надавати короткий письмовий зворотний зв'язок.

Як заохотити учасників/-ць вмикати камери в онлайн форматі

1 Замість вимоги — пояснити «навіщо»

Дорослі учасники значно охочіше вмикають камери, коли розуміють функціональну користь, а не «бо так треба».

Рекомендовані формулювання:

- «Камери допомагають мені краще фасилітувати обговорення і бачити, коли потрібно зробити паузу»
- «Для цієї вправи важливо бачити реакції — це підвищує якість дискусії»
- «Камери необов'язкові постійно, але під час обговорення в малих групах вони дуже допомагають»

Не працює:

«У нас правило — усі з камерами»

2 Домовленість на старті (а не наказ)

На початку заняття варто проговорити «рамкову домовленість», а не жорстке правило. Це знімає опір, зберігає повагу та підвищує добровільну участь.

Рекомендоване формулювання:

«Ми заохочуємо участь з увімкненими камерами, особливо під час обговорень. Якщо у когось немає такої можливості — це ок, просто дайте знати в чаті.»

3 Камери «точково», а не постійно

Найбільша помилка — вимагати камери на весь час заняття. Краще пропонувати вмикати камери під час вступу (2–3 хв), роботи в breakout rooms та під час підсумкового обговорення

Рекомендоване формулювання:

«Пропоную ввімкнути на ці 10 хвилин камери — це допоможе зробити розмову живішою та цікавішою»

Таке прохання сприймається як тимчасове й розумне.

4 Спочатку камера у викладача — завжди

Звучить банально, але це критично.

Якщо викладач з камерою, у добре освітленому просторі, з живою мімікою, то учасники значно частіше «дзеркалять» поведінку. Якщо камера викладача вимкнена — шансів майже немає.

5 Замість тиску — альтернатива

Травмачутливий і доросло-орієнтований підхід передбачає вибір. Запропонуйте альтернативи:

- камера або активна участь у чаті;
- камера або голос + реакції;
- камера вимкнена, але представлення результатів від групи.

Це знижує спротив і підвищує залученість.

6 Нормалізувати причини «без камери»

Дуже важливо вголос визнати, що не всі можуть увімкнути камеру.

Коректна фраза: «Я знаю, що хтось може бути в дорозі, укритті або спільному просторі — це нормально».

Парадоксально, але після цього більше людей таки вмикають камери.

7 Фрази, які підсилюють довіру (і підвищують шанс камер)

- «Дякую за вашу присутність — у будь-якому форматі».
- «Ваше благополуччя та безпека важливіше за формат».
- «Кожен має право регулювати свій рівень видимості».

8 Що точно НЕ варто робити

- соромити: «У нас половина без камер»
- іронізувати: «Говорю в чорні квадрати»
- погрожувати: «Без камер не зарахуємо»
- вимагати пояснень, чому камера вимкнена

Це руйнує довіру і групову динаміку.

Камери — це не індикатор дисципліни, а індикатор довіри. Довіра не вимагається — вона запрошується.

4.7. Методи навчання для роботи зі складними темами

Для дорослої аудиторії, особливо під час опрацювання дискусійних і травматичних тем, рекомендується застосовувати **активні методи навчання**, зокрема: аналіз кейсів, роботу в малих групах, фасилітовані дискусії, рефлексивні вправи, моделювання ситуацій та інші.

Ці методи дозволяють поєднати інтелектуальний аналіз із безпечним обговоренням ціннісних та емоційних аспектів.

Робота з дискусійними питаннями є невід'ємною складовою навчання публічних службовців, оскільки їхня професійна діяльність пов'язана з ухваленням рішень у ситуаціях, де існують різні ціннісні позиції, обмежені ресурси та високі суспільні очікування. Навчальні дискусії дозволяють не лише поглибити розуміння теми, а й сприяють формуванню аналітичного мислення, етичної чутливості та професійної позиції.

Використання дискусійних методів потребує чіткої структури, фасилітації та уважного ставлення до групової динаміки, особливо під час роботи зі складними або травматичними темами.

Перед використанням будь-якого дискусійного методу тренеру/-ці рекомендується:

- окреслити мету дискусії (аналіз, оцінювання, формування позиції);
- сформулювати правила взаємодії (повага, недопущення персональних атак, добровільність);
- визначити формат участі (усно, письмово, у групах);
- передбачити механізми зниження напруги та забезпечення безпеки.

1 Фасилітована групова дискусія

Фасилітована дискусія — це структуроване обговорення, під час якого тренер/-ка виконує роль нейтрального модератора, який підтримує баланс між різними позиціями, забезпечує дотримання правил та сприяє глибшому аналізу.

Приклад використання

Обговорення питання: «Якою має бути роль держави у визначенні пріоритетів виплати компенсацій?»

Методичні рекомендації:

- використовувати відкриті запитання;
- перефразовувати позиції учасників;
- фіксувати ключові аргументи.

2 Дискусія в малих групах

Учасники працюють у малих групах (3–5 осіб), що дозволяє залучити тих, хто менш активно висловлюється в загальному колі.

Приклад використання

Аналіз кейсу з різними варіантами управлінських рішень у сфері перехідного правосуддя.

Методичні рекомендації:

- чітко формулювати завдання;
- визначати час на обговорення;
- заохочувати представлення результатів.

3 Метод структурованих позицій

Учасникам пропонується кілька чітко сформульованих позицій щодо дискусійного питання, які вони аналізують, не обов'язково поділяючи їх.

Приклад використання

Позиції щодо питання компенсацій:

- держава має компенсувати всім постраждалим особам;
- компенсація має бути вибірковою для окремих категорій осіб;
- акцент слід робити на символічних заходах, бо коштів на справедливую компенсацію усім постраждалим особам немає.

Методичні рекомендації:

- наголошувати, що позиція не дорівнює особистій думці;
- після обговорення переходити до рефлексії.

4 Аналіз дилем

Метод дилем передбачає роботу з ситуаціями, де немає однозначно правильного рішення, а кожен варіант має як позитивні, так і негативні наслідки.

Приклад використання:

«Чи допустимо відкладати програму виплати компенсацій через обмежений бюджет?»

Методичні рекомендації:

- фокусувати увагу на наслідках;
- уникати однозначних оцінок, або просити в учасників їх обґрунтувати.

5 Рефлексивна дискусія

Рефлексивна дискусія спрямована на осмислення власних реакцій, цінностей і професійних ролей.

Приклад використання

Запитання: «Що для вас як для публічного службовця є найбільш складним у цій темі?»

Методичні рекомендації:

- не вимагати особистих історій;
- дозволяти письмову рефлексію.

6 Дебати (обмежене застосування)

Формалізовані дебати можуть використовуватися для тренування аргументації, але потребують особливої обережності у травматичних темах.

Методичні рекомендації:

- чітко розмежовувати роль і особисту позицію;
- обмежувати час;
- завершувати рефлексію.

7 Метод «Займи позицію»

Метод «Займи позицію» передбачає фізичне або символічне розміщення учасників відповідно до їхнього ставлення до дискусійного твердження. Метод допомагає візуалізувати різноманіття позицій у групі та стимулює аргументоване обговорення.

Приклад використання

Вправа 1

«АНАЛІЗ УПРАВЛІНСЬКОЇ СИТУАЦІЇ В ПОЛІТИЦІ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ»

Твердження для обговорення:

«Увічнення пам'яті загиблих захисників і захисниць важливіше для майбутніх поколінь, ніж пам'ять про загиблих цивільних осіб».

або

«Меморіалізацію подій російсько-української війни слід розпочинати після завершення війни».

Хід роботи (офлайн):

1. У різних частинах приміщення розміщуються написи: «Погоджуюсь», «Не погоджуюсь», «Важко сказати».

2. Учасники обирають позицію.
3. Кілька представників кожної позиції пояснюють свій вибір.
4. Можливість змінити позицію після обговорення.

Хід роботи (онлайн):

1. Учасники обирають позицію через опитування або реакції;
2. Обговорення відбувається в малих групах або загальному колі;
3. Повторне опитування після дискусії.

Травмачутливі аспекти роботи з дискусіями

Під час роботи з дискусійними питаннями тренеру/-ці рекомендується:

- визнавати складність теми;
- уникати категоричних оцінок;
- підтримувати добровільність участі;
- бути готовим змінити формат або зробити паузу.

4.8. Інструмент «асоціативні карти (МАК)» як техніка включення та рефлексії

Метафоричні асоціативні карти є ефективним інструментом роботи з темами, які викликають сильні емоції або внутрішній опір, не мають однозначних відповідей, пов'язані з цінностями, відповідальністю та професійною ідентичністю.

У навчальному процесі метафоричні карти:

- дозволяють говорити про складне опосередковано, без прямої персоналізації;
- знижують рівень напруги в групі;
- підтримують рефлексію та усвідомлення різних перспектив;
- сприяють розвитку афективної та когнітивної сфер (таксономія Блума).

Важливо: у межах цього посібника карти використовуються не для аналізу особистих травм, а для професійної рефлексії та обговорення управлінських питань.

Загальні правила роботи з метафоричними картами

Перед початком вправи викладачеві рекомендується:

- пояснити, що немає «правильних» чи «неправильних» інтерпретацій;

- наголосити на добровільності коментарів;
- уникати запитань, що вимагають особистих історій;
- фокусувати увагу на професійній ролі, а не особистому досвіді.

Використання асоціативних карт (МАК) може бути ефективним засобом входу в тему або підсумкової рефлексії, особливо під час роботи зі складними темами.

1 Карти на початку заняття

Учасники обирають карту, яка асоціюється з темою чи поняттям, та коротко пояснюють свій вибір у нейтральній формі.

2 Карти для підсумкової рефлексії

Учасники обирають карту, яка відображає нове розуміння або ключовий висновок, та формулюють короткий коментар (1–2 речення).

Рекомендовані запитання:

- «Про що ця карта для вас у контексті теми?»
- «Яку думку або асоціацію вона викликає?»
- «Який висновок/запитання ви забираєте із заняття?»

Не рекомендовані запитання:

- «Чому ви це відчуваєте?»
- «Що сталося у вашому житті?»
- «Розкажіть детальніше...».

Методичні застереження: тренеру/-ці не слід інтерпретувати вибір карти замість учасника/-ці або примушувати до емоційного «пояснення» через навідні питання.

Асоціативні карти можна використовувати як в офлайн-форматі — розкласти фізично карти на столі/стіні, так і онлайн: демонстрація карт на слайді/дошці або вибір номера/зображення (можна в breakout rooms).

Приклади вправ з картами МАК

Варіант 1. «Карта як метафора ролі держави»

Мета: сприяти усвідомленню різних уявлень про роль держави у перехідному правосудді.

Хід роботи

1. Учасникам пропонується обрати одну карту, яка асоціюється з роллю держави у ситуації після конфлікту.

2. Запитання для обговорення:
 - Що на цій карті символізує державу?
 - Які функції або обмеження вона показує?
 - Які ризики або очікування з цим пов'язані?
3. Обговорення відбувається у малих групах або загальному колі.

Варіант 2. «Карта як відображення управлінської дилеми»

Мета : опрацювати складні управлінські вибори без персоналізації конфлікту.

Хід роботи

1. Тренер/-ка формулює дилему (наприклад, пріоритети покарання винних).
2. Учасники обирають карту, яка, на їхню думку, найкраще передає цю дилему.
3. Запитання:
 - Які елементи дилеми відображені на карті?
 - Що на ній символізує напругу або обмеження?
 - Який можливий «рух уперед» ви бачите?

Варіант 3. «Карта як перспектива зацікавленої сторони»

Мета: розвинути емпатійне розуміння різних груп без апеляції до особистого досвіду.

Хід роботи

1. Кожна група отримує умовну роль (постраждала особа, громада, орган влади) або (громадяни на деокупованій після 10-ти років російської окупації території, внутрішньо переміщені особи, які повертаються додому на деокуповану територію, орган влади).
2. Група обирає карту, що символізує перспективу цієї сторони.
3. Запитання:
 - Які очікування або страхи відображає карта?
 - Які рішення можуть бути сприйняті як справедливі?
4. Презентація результатів іншій групі.

Варіант 4. «Карта як старт дискусії»

Мета: м'яко ввести групу в обговорення складної теми.

Хід роботи

1. На початку заняття кожен учасник обирає карту, що асоціюється з темою або цінністю (наприклад, «справедливість», «відповідальність»).
2. У чаті або усно учасники завершують фразу: «Для мене ця карта про...»
3. Обговорення не поглиблюється, а використовується як перехід до теми.

Варіант 5. «Карта для підсумкової рефлексії»

Мета: закріпити навчальні результати та підтримати рефлексію.

Хід роботи

1. Наприкінці заняття учасники обирають карту, яка відображає:
 - нове розуміння;
 - зміну погляду;
 - ключове запитання, що залишилося.
2. Коротке коментування (1–2 речення).

Таким чином, метафоричні карти (МАК) є універсальним інструментом для роботи з дискусійними та чутливими темами в навчанні публічних службовців. Вони дають змогу поєднати аналітичну глибину, ціннісну рефлексію та безпечну комунікацію, залишаючись у межах навчальних цілей і професійного контексту.

4.9. Адаптація навчання до контексту та роль викладача

Запропоновані в посібнику навчальні вправи, завдання, запитання для обговорення та кейси мають ілюстративний і рекомендаційний характер. Вони подані як приклади можливих методичних рішень і не є вичерпним або обов'язковим переліком навчальних активностей.

Провайдерам освітніх послуг з підвищення кваліфікації, тренерам і тренеркам рекомендується та заохочується:

- адаптувати запропоновані вправи з урахуванням **складу цільової аудиторії** (категорія посад, рівень управлінських повноважень, попередній досвід тощо);
- змінювати формулювання запитань і завдань відповідно до **освітніх цілей конкретної програми** та цільової аудиторії;
- скорочувати або розширювати вправи залежно від **тривалості навчання та формату** (офлайн, онлайн, змішаний).

Окрему увагу рекомендується приділяти урахуванню **регіонального контексту**, зокрема:

- специфіки наслідків збройної агресії РФ проти України у різних регіонах України;
- досвіду місцевих громад та органів влади;
- досвіду різних категорій постраждалих осіб;
- особливостей роботи органів державної влади та місцевого самоврядування на деокупованих, прифронтових або тилкових територіях;
- локальних викликів у сфері відновлення, соціальної згуртованості та довіри до державних органів.

Викладачі та тренери можуть створювати власні кейси, завдання та запитання, зберігаючи при цьому загальну методологічну логіку посібника, зокрема:

- відповідність циклу експериментального навчання Девіда Колба;
- орієнтацію на розвиток професійних компетентностей;
- дотримання принципів прав людини, інклюзивності та безпечного навчального простору.

Така гнучкість у використанні матеріалів сприяє підвищенню релевантності навчання, активнішому залученню учасників та ефективнішому досягненню результатів навчання у програмах підвищення кваліфікації публічних службовців.

ТИПОВА ЗАГАЛЬНА КОРОТКОСТРОКОВА ПРОГРАМА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ТА ПОСАДОВИХ ОСІБ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

«Правосуддя перехідного періоду в професійній діяльності публічних службовців: практичний вимір»

1. Загальна інформація	
Назва програми	Типова загальна короткострокова програма підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування «Правосуддя перехідного періоду в професійній діяльності публічних службовців: практичний вимір»
Шифр програми	ТЗК/2025/002
Тип програми за змістом	загальна
Форма(и) навчання	змішана (очно-дистанційна) або дистанційна ¹
Цільова група	державні службовці, які займають посади державної служби категорій «Б» і «В», посадові особи місцевого самоврядування, які займають посади третьої-сьомої категорій посад в органах місцевого самоврядування
Передумови навчання за програмою	
Найменування замовника освітніх послуг у сфері професійного навчання за програмою-	
Найменування партнера (партнерів) програми	
Обсяг програми	1 кредит ЄКТС ²
Тривалість програми та організація навчання	загальна тривалість програми ³ : за змішаною формою – 8 днів (4 дні на тиждень); за дистанційною формою – 8 днів (4 дні на тиждень)
Мова(и) викладання	українська

Напрямок(и) підвищення кваліфікації, який (які) охоплює програма	забезпечення післявоєнного відновлення та розвитку України; права людини; застосування міжнародного гуманітарного права в умовах збройного конфлікту; діалог як підхід до вирішення чутливих питань, розв'язання конфліктів; перехідне правосуддя; документування, оцінювання шкоди, завданої постраждалим у зв'язку з конфліктом, з урахуванням гендерного підходу
Перелік професійних компетентностей, на підвищення рівня яких спрямовано програму	знання засад застосування міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права в умовах збройного конфлікту; знання про забезпечення післявоєнного відновлення та розвитку України; прийняття ефективних рішень; комунікація та взаємодія; впровадження змін; командна робота та взаємодія; сприйняття змін
Розробники програми	Робоча група, склад якої затверджено наказом НАДС від 30 квітня 2025 р. № 60-25: Рикова Людмила, директор Генерального департаменту з питань професійного розвитку державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування Національного агентства України з питань державної служби, голова робочої групи; Горбатюк Світлана, керівник експертної групи з питань розвитку системи професійного навчання Генерального департаменту з питань професійного розвитку державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування Національного агентства України з питань державної служби, кандидат наук з державного управління, секретар робочої групи; Козорог Олександра, керівниця освітнього департаменту Громадської спілки «Українська Гельсінська спілка з прав людини»; Кривко Олена, спеціалістка з прав людини Програми розвитку ООН в Україні; Лінчевський Євген, начальник Відділу захисту критичної інфраструктури Міністерства розвитку громад та територій України;

Лісовська Валентина, завідувач Центру професійного розвитку з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Вищої школи публічного управління;

Лихач Юлія, директор Вищої школи публічного управління, кандидат наук з державного управління;

Полігас Олена, завідувач Сектору юридичного забезпечення Національної соціальної сервісної служби України;

Семьоркіна Олена, експертка аналітичного департаменту Громадської спілки «Українська Гельсінська спілка з прав людини», заслужений юрист України;

Собчук Сергій, державний експерт експертної групи з питань аналізу та координації політик Директорату стратегічного планування, координації політики та євроінтеграції Міністерства соціальної політики України;

Степанян Гайк, координатор проєктів Громадської організації «Всеукраїнська асоціація центрів надання адміністративних послуг»;

Терент'єва Анна, професор кафедри адміністративно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту психології і права Національної академії внутрішніх справ, доктор наук з державного управління, професор;

Уласевич Анастасія, керівник експертної групи з питань правосуддя та кримінальної юстиції Директорату правосуддя та кримінальної юстиції Міністерства юстиції України;

Хендель Наталія, провідний науковий співробітник Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», кандидат юридичних наук, доцент;

Шамрай Наталія, директор Департаменту (Центру) надання адміністративних послуг виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації), голова Громадської організації «Всеукраїнська асоціація центрів надання адміністративних послуг», кандидат наук з державного управління.

2. Загальна мета

Підвищення рівня обізнаності державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування щодо міжнародної концепції правосуддя перехідного періоду; формування вмінь державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування застосовувати норми міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права (в рамках міжнародної концепції правосуддя перехідного періоду) під час формування та реалізації державної політики, застосування методів моніторингу, документування та обліку воєнних та інших міжнародних злочинів, матеріальних та нематеріальних втрат (збитків, шкоди), а також навичок комунікації та взаємодії зі стейкхолдерами щодо застосування принципів та механізмів правосуддя перехідного періоду, вміння вести фасилітовані діалоги з різними стейкхолдерами щодо конфліктогенних питань

3. Очікувані результати навчання

За результатами навчання слухачі повинні демонструвати:

знання	походження, сутності, мети, механізмів застосування міжнародної концепції правосуддя перехідного періоду, її зв'язку з міжнародним правом прав людини, міжнародним гуманітарним правом та міжнародним кримінальним правом; особливостей правової експертизи та розроблення проєктів нормативно-правових актів з урахуванням гарантій особам, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України; методів моніторингу, документування та обліку воєнних злочинів, матеріальних та нематеріальних втрат (збитків, шкоди), завданих збройною агресією Російської Федерації проти України; ведення фасилітованих діалогів з різними стейкхолдерами щодо конфліктогенних питань.
уміння	відрізнити міжнародну концепцію правосуддя перехідного періоду від міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права; ідентифікувати принципи та механізми правосуддя перехідного періоду в національних політиках та законодавстві України (починаючи з 90-х років XX століття); ідентифікувати постраждалих осіб за критеріями, наведеними в Основних принципах та керівних положеннях ООН, в різних часових періодах та ситуаціях (на прикладах постраждалих осіб політичних репресій та осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України);

	оцінювати наявність (відсутність) у галузевих політиках та нормативно-правових актах, під час правової експертизи та розроблення проєктів нормативно-правових актів положень про права постраждалих осіб та гарантії їх реалізації (перешкод в реалізації гарантії); планувати та реалізовувати політики на загальнодержавному та місцевому рівнях з урахуванням принципів та механізмів правосуддя перехідного періоду, включаючи заходи з деокупації та реінтеграції деокупованих територій; здійснювати моніторинг, документування та облік воєнних злочинів, матеріальних та нематеріальних втрат (збитків, шкоди)
навички	ідентифікації випадків, у яких необхідно застосовувати принципи та механізми правосуддя перехідного періоду; проведення експертизи проєктів нормативних актів та виявлення потреб постраждалих осіб відповідно принципів перехідного правосуддя; виявлення конфліктогенних питань та ведення фасилітованих діалогів з різними стейкхолдерами; комунікації щодо політики застосування міжнародної концепції правосуддя перехідного періоду (у межах компетенції)

4. Викладання та навчання⁴

(методи навчання, форми проведення навчальних занять)

Змішана форма навчання (дистанційно-очна) включає перегляд відеолекцій, інформаційних матеріалів, виконання завдань, та очний тренінг, який може передбачати такі форми роботи: лекція, тематична дискусія, аналіз ситуацій та розв'язання ситуаційних завдань, індивідуальна та групова робота учасників професійного навчання, опрацювання обов'язкової літератури, тестування.

Дистанційна форма навчання включає перегляд відеолекцій, інформаційних матеріалів, виконання завдань та навчання в синхронному режимі шляхом участі у вебінарах за такими формами роботи: лекція, тематична дискусія, аналіз ситуацій та розв'язання ситуаційних завдань, індивідуальна та групова робота учасників професійного навчання, опрацювання обов'язкової літератури, тестування

5. Ресурсне забезпечення дистанційного навчання

Назви вебплатформи, вебсайту, електронної системи навчання, через які відбуватиметься дистанційне навчання із зазначенням посилання (вебадреси)	Для дистанційного навчання в синхронному режимі доступ до вебкабінету, відеоконференції тощо надається під час реєстрації
---	---

Назва дистанційного етапу/модуля	
6. Оцінювання і форми поточного⁵, підсумкового контролю	
Складові оцінювання та їх питома вага у підсумковій оцінці (%)	Відвідування занять (очно або дистанційно в синхронному режимі) – 60%. Опрацювання обов'язкової літератури, інформаційних та інших матеріалів – 10%. Підсумковий контроль – 30%. Документ про підвищення кваліфікації видається за умови отримання учасником навчання не менше ніж 75% від загальної суми складових оцінювання результатів навчання, обрахованих із урахуванням питомої ваги кожної із них та за умови успішного проходження підсумкового контролю
Форма підсумкового контролю	тестування

¹ Форма навчання визначається суб'єктом надання освітніх послуг у сфері професійного навчання (провайдером).

² Під час розроблення власної програми підвищення кваліфікації на основі цієї типової загальної програми суб'єкт надання освітніх послуг у сфері професійного навчання (провайдер) може змінити обсяг програми з урахуванням індивідуальних потреб і професійного досвіду учасників професійного навчання, особливостей їхньої професійної діяльності, специфіки регіону тощо, але не більш як на 20 відсотків.

³ Тривалість програми та організація (режим) навчання може визначатися суб'єктом надання освітніх послуг у сфері професійного навчання (провайдером).

⁴ Методи навчання та форми проведення навчальних занять для досягнення результатів навчання, визначених програмою, можуть визначатися суб'єктом надання освітніх послуг у сфері професійного навчання (провайдером).

⁵ Форми та періодичність поточного контролю можуть визначатися суб'єктом надання освітніх послуг у сфері професійного навчання (провайдером).

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ

(для змішаної форми навчання)

Назва теми	Кількість годин				
	загальна кількість годин/ кредитів ЄКТС	у тому числі:			
		ауди- торні заняття	дистан- ційні заняття	на- вчальні візити	самостій- на робота слухачів
1	2	3	4	5	6
Тема 1. Основні засади міжнародної концепції правосуддя перехідного періоду	4		4		
Тема 2. Забезпечення гарантій постраждалих осіб під час формування політик через імплементацію принципів та механізмів правосуддя перехідного періоду	7	5	2		
Тема 3. Забезпечення гарантій постраждалих осіб під час реалізації політик через імплементацію принципів та механізмів правосуддя перехідного періоду	7	3	2		2
Тема 4. Основи моніторингу, документування та обліку воєнних злочинів, матеріальних та нематеріальних втрат (збитків, шкоди), завданих збройною агресією Російської Федерації проти України у діяльності публічних службовців	5	3			2

Тема 5. Застосування принципів та механізмів правосуддя перехідного періоду під час організації та проведення фасилітованих діалогів з конфліктогенних питань	6	2	2		2
Підсумковий контроль результатів навчання	1	1			
РАЗОМ	30/1	14/0,5	10/0,3		6/0,2

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ

(для дистанційної форми навчання)

Назва теми	Кількість годин				
	загальна кількість годин/ кредитів ЄКТС	у тому числі:			
		аудиторні заняття	дистанційні заняття	навчальні візити	самостійна робота слухачів
1	2	3	4	5	6
Тема 1. Основні засади міжнародної концепції правосуддя перехідного періоду	4		4		
Тема 2. Забезпечення гарантій постраждалих осіб під час формування політик через імплементацію принципів та механізмів правосуддя перехідного періоду	7		7		

Тема 3. Забезпечення гарантій постраждалих осіб під час реалізації політик через імплементацію принципів та механізмів правосуддя перехідного періоду	7		5		2
Тема 4. Основи моніторингу, документування та обліку воєнних злочинів, матеріальних та нематеріальних втрат (збитків, шкоди), завданих збройною агресією Російської Федерації проти України у діяльності публічних службовців	5		3		2
Тема 5. Застосування принципів та механізмів правосуддя перехідного періоду під час організації та проведення фасилітованих діалогів з конфліктогенних питань	6		4		2
Підсумковий контроль результатів навчання	1		1		
РАЗОМ	30/1		24/0,8		6/0,2

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Тема 1. Основні засади міжнародної концепції правосуддя перехідного періоду

Значення міжнародної концепції правосуддя перехідного періоду для України. Походження міжнародної концепції правосуддя перехідного періоду, її зв'язок з міжнародним правом прав людини, міжнародним гуманітарним правом та міжнародним кримінальним правом. Мета, принципи, основні компоненти та механізми застосування правосуддя перехідного періоду.

Досвід застосування принципів та механізмів правосуддя перехідного періоду в документах ООН, мирних угодах, висновках і звітах миротворчих місій ООН, документах Ради Європи та Європейського Союзу.

Український досвід застосування правосуддя перехідного періоду.

Форми проведення навчальних занять та методи навчання: міні-лекція, тренінг, практична робота, тематична дискусія, вебінар, аналіз ситуацій та розв'язання ситуаційних завдань.

Тема 2. Забезпечення гарантій постраждалих осіб під час формування політик через імплементацію принципів та механізмів правосуддя перехідного періоду

Підхід, що базується на правах людини, та застосування підходу, орієнтованого на постраждалу особу, для забезпечення засобів правового захисту особам, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України (Ризькі принципи).

Врахування принципів та механізмів міжнародної концепції правосуддя перехідного періоду під час планування та проведення реформ у різних галузях та сферах, розробці програм відновлення та розвитку України.

Гарантії постраждалих осіб в принципах правосуддя перехідного періоду.

Врахування гарантій постраждалих осіб при формуванні політик відповідальності винних осіб, забезпечення репарацій постраждалим особам, забезпечення права на правду та меморіалізацію, гарантій неповторення (огляд досвіду прийняття та реалізації законодавства в постконфліктних країнах, діяльність Спеціального доповідача ООН з питань сприяння істині, справедливості, відшкодуванню збитків та гарантіям неповторення щодо проведення експертизи документів політик в постконфліктних країнах).

Особливості комунікації розроблення та адвокації політик, спрямованих на імплементацію міжнародної концепції правосуддя перехідного періоду.

Форми проведення навчальних занять та методи навчання: мінілекція, тренінг, практична робота, тематична дискусія, вебінар, аналіз ситуацій та розв'язання ситуаційних завдань.

Тема 3. Забезпечення гарантій постраждалих осіб під час реалізації політик через імплементацію принципів та механізмів правосуддя перехідного періоду

Застосування публічними службовцями (в межах компетенції) принципів та механізмів міжнародної концепції правосуддя перехідного періоду під час організації та надання послуг (адміністративних, соціальних, послуг нотаріусів, банківських послуг та інших послуг), реалізації програм та проєктів відновлення та розвитку України. Особливості застосування галузевого законодавства щодо постраждалих осіб.

Види та форми надання допомоги постраждалим від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (далі – СНПК). Застосування міжнародних правових стандартів та національного законодавства у сфері запобігання, ви-

явлення та реагування на випадки СНПК. Координація діяльності у сфері запобігання, виявлення та реагування на випадки СНПК та надання допомоги постраждалим.

Врахування гарантій постраждалим особам під час реалізації права на правду та меморіалізацію.

Національні програми підтримки постраждалих осіб. Засади створення та функціонування міжнародного компенсаційного механізму.

Особливості комунікації з постраждалими особами щодо реалізації їх гарантій, які забезпечуються через надання послуг.

Діяльність центрів безоплатної правової допомоги у контексті надання допомоги постраждалим особам.

Форми проведення навчальних занять та методи навчання: міні-лекція, тренінг, практична робота, тематична дискусія, вебінар, аналіз ситуацій та розв'язання ситуаційних завдань.

Самостійна робота учасників професійного навчання: Публічні послуги для постраждалих категорій населення: виклики та перспективи на місцевому рівні.

Тема 4. Основи моніторингу, документування та обліку воєнних злочинів, матеріальних та нематеріальних втрат (збитків, шкоди), завданих збройною агресією Російської Федерації проти України у діяльності публічних службовців

Значення документування для формування та реалізації національних політик, що спрямовані на імплементацію міжнародної концепції правосуддя перехідного періоду. Важливість документування воєнних злочинів для забезпечення невідворотності покарання винних осіб, забезпечення репарацій постраждалим особам, реалізації права на правду і меморіалізації, гарантій не повторення.

Правові засади документування воєнних злочинів, моніторингу, документування та обліку втрат (збитків та шкоди), заподіяних збройною агресією Російської Федерації проти України.

Значення моніторингу, документування та обліку матеріальних та нематеріальних втрат (збитків, шкоди), завданих збройною агресією Російської Федерації проти України, для відновлення та реінтеграції деокупованих територій, інших територій України, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України.

Роль публічних службовців в забезпеченні документування воєнних злочинів, моніторингу, документування та обліку втрат (збитків та шкоди), заподіяних збройною агресією Російської Федерації проти України. Методики моніторингу, документування та обліку втрат (збитків та шкоди). Електронні ресурси та бази документування.

Основні принципи кваліфікації задокументованих випадків публічними службовцями.

Форми проведення навчальних занять та методи навчання: мінілекція, тренінг, практична робота, тематична дискусія, вебінар, аналіз ситуацій та розв'язання ситуаційних завдань.

Самостійна робота учасників професійного навчання: Вплив документування порушень прав людини на міжнародні рішення щодо агресії РФ проти України. Роль міжнародного моніторингу у формуванні резолюцій ООН та Ради Європи щодо війни в Україні.

Тема 5. Застосування принципів та механізмів правосуддя перехідного періоду під час організації та проведення фасилітованих діалогів з конфліктогенних питань

Місце діалогу в моделі перехідного правосуддя. Функції діалогу в правосудді перехідного періоду: зарубіжний досвід. Конфліктний потенціал української моделі перехідного правосуддя. Особливості діалогової практики в Україні після 2014 року.

Форми проведення навчальних занять та методи навчання: мінілекція, тренінг, практична робота, тематична дискусія, вебінар, творче завдання, аналіз ситуацій та розв'язання ситуаційних завдань.

Самостійна робота учасників професійного навчання: Перехідне правосуддя та діалог: інструменти вирішення конфліктів у практиці публічного управління.

ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Оцінювання результатів навчання здійснюється за такими складовими:

1. відвідування занять (очно або дистанційно в синхронному режимі) – 60%;
2. опрацювання обов'язкової літератури, інформаційних та інших матеріалів – 10%;
3. підсумковий контроль – 30%.

Шкала оцінювання визначається суб'єктом надання освітніх послуг у сфері професійного навчання (провайдером) з урахуванням складових та їх частки в загальній оцінці.

Форма підсумкового контролю – тестування.

Документ про підвищення кваліфікації видається за умови набрання учасником професійного навчання не менше ніж 75% від загальної суми складових оцінювання результатів навчання, обрахованих з урахуванням питомої ваги кожної із них та за умови успішного проходження підсумкового контролю.

Література, інформаційні ресурси, обов'язкові для опрацювання, перелік нормативно-правових актів

Література та інші інформаційні ресурси

- Амністія та люстрація: механізми перехідного правосуддя для майбутнього України. Огляд міжнародної практики та національного законодавства: наук.-практ. вид. / Мартиненко О. А., Семьоркіна О. М. Київ, 2020. 84 с. URL: <http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/amnesty2020.pdf>.
- Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія/за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатовського. К.: «РУ-МЕС», 2017. 592 с. (с.8-88, 417-428). URL: <https://salo.li/f8de1Bc>.
- Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду: особливості і функції: наук.-практ. вид. / Ірина Брунова-Калісецька, Тетяна Кисельова, Олег Мартиненко. – Київ, 2020. – 60 с. URL: <https://salo.li/89F9Ee9>.
- Кіккас М. окументування воєнних злочинів. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=qe07BmXX0TQ>.
- Підхід, заснований на правах людини, у змісті та реалізації культурних політик. Аналітичний звіт. Львів, 2020. 112 с. URL: <https://rcfres.org/wp-content/uploads/2020/11/kulturni-polityky.pdf>.

Перелік нормативно-правових актів

- Про реабілітацію постраждалих репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років: Закон України від 17 квітня 1991 року № 962-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text>.
- Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.
- Про очищення влади: Закон України від 16 вересня 2014 року № 1682-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text>.
- Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 9 квітня 2015 року № 317-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>.
- Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Росій-

ської Федерації проти України : Закон України від 23 лютого 2023 року № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>.

- Про облік інформації про шкоду, завдану особистим немайновим правам фізичних осіб внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України : Закон України від 20 листопада 2024 року No 4071-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4071-20#Text>.
- Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» : Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 117/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/l_17/2021#Text.
- Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#top>.
- Про затвердження Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності : наказ Міністерства економіки України та Фонду державного майна України від 18 жовтня 2022 року № 3904/1223. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 02 грудня 2022 року за № 1522/38858. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1522-22#Text>.
- Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування шкоди для постраждалих грубих порушень міжнародних норм у сфері прав людини і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права. Прийняті резолюцією 60/147 Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 2005 року. URL: <https://www.un.org/ru/documents/treatyLA-RES-60-147>.
- Заходи щодо ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних систем. Резолюція 1096 (1996) Парламентської Асамблеї Ради Європи. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16507>.
- Міжнародний статут меморіальних музеїв. URL: <https://salo.li/D07d937>.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Нормативно-правова база

Міжнародні договори:

- Загальна декларація прав людини. 1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
- Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. 1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text.
- Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни. 1949. Додатковий протокол. 1977. 2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
- Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. 1965. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105.
- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. 1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
- Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. 1987. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text.
- Римський статут Міжнародного кримінального суду. 1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
- Конвенція про права дитини. 1989, зі змінами на 2023 рік. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
- Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень. 2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
- Угода між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. Статут Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. 2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_002-25.

Закони України:

- Про охорону дитинства. 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
- Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>.

- Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text>.
- Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2010-20#Text>.
- Про облік інформації про шкоду, завдану особистим немайновим правам фізичних осіб внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4071-20#Text>.
- Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4067-20#Text>.
- Про облік інформації про шкоду, завдану особистим немайновим правам фізичних осіб внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України. 2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4071-20#Text>.

Постанови Кабінету Міністрів України

- від 18 грудня 2013 р. № 947 «Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/947-2013-%D0%BF#Text>.
- від 2 вересня 2020 р. № 767 «Питання виплати грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/767-2020-%D0%BF#Text>.
- від 1 червня 2020 р. № 587 «Про організацію надання соціальних послуг». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>.
- від 20 березня 2022 р. № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#top>.
- від 15 березня 2024 р. № 301 «Про затвердження порядків з питань проведення моніторингу стану дотримання норм міжнародного гуманітарного права у зв'язку із збройною агресією проти України та функціонування, ведення та доступу до відомостей електронної інформаційної системи порушень норм міжнародного гуманітарного права внаслідок збройної агресії проти України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2024-%D0%BF#Text>.

Документи з ресурсів ООН

Резолюції:

- Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. Resolution adopted by the General Assembly on 16 December 2005 №60/147. URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/60/147> .
- Human rights and transitional justice. Resolution adopted by the Human Rights Council №12/11. 2009 A/HRC/RES/12/11. URL: <https://docs.un.org/en/A/HRC/RES/12/11>).
- Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine: resolution / adopted by the General Assembly. Resolution adopted by the General Assembly on 14 November 2022 № ES-11/5. A/RES/ES-11/5. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3994481?ln=ru&v=pdf>.

Доповіді, висновки, публікації:

- Documentation of gross violations of human rights and serious violations of international humanitarian law – Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Bernard Duhaime. 11 July 2025. A/HRC/60/32. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/ahrc6032-documentation-gross-violations-human-rights-and-serious>.
- Guidance Note of the Secretary-General: UN Approach to Transitional Justice. 2010. URL: <https://peacemaker.un.org/en/documents/guidance-note-secretary-general-un-approach-transitional-justice>.
- Guidance Note of the Secretary General on Transitional Justice: A Strategic Tool for People, Prevention and Peace. 2023. URL: <https://peacemaker.un.org/en/documents/guidance-note-secretary-general-transitional-justice-strategic-tool-people-prevention-and>
- International legal standards underpinning the pillars of transitional justice Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Fabián Salvioli. 10 July 2023. A/HRC/54/24. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/ahrc5424-international-legal-standards-underpinning-pillars-transitional>.
- Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development. Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff. 2012. A/HRC/21/46. URL: <https://docs.un.org/en/A/HRC/21/46>.
- Question of the impunity of perpetrators of human rights violations (civil and political) : final report / prepared by Mr. Joinet pursuant to Sub-Commission

decision 1996/119. E/CN.4/Sub.2/1997/20 .1997. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/240943?v=pdf&ln=en>.

- UN Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence comments on the adoption and review of national laws, regulations and policies: Communication from mandates of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions; the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression; the Special Rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly and of association; the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment; and the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence concerning the draft articles of the «Law Governing the Treatment of Certain Senior Commanders of the Armed Forces» approved by the House of Representatives of Egypt that would grant amnesties to a designated cadre of highranking military officers. 24 August 2018. URL: <https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadPublicCommunication-File?gId=24028>.
- Joint communication concerning the Truth and Reconciliation Commission (TRC) and the Commission on the Investigation of Enforced Disappearance (CIEDP) in Nepal — OL-NP-1-2019. 2019. URL: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-truth-justice-reparation-and-non-recurrence/comments-legislation-and-policy>.
- The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies : report of the Secretary-General. 2004. S/2004/616. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/527647?ln=en&v=pdf>.
- Universal Values. Principle One: Human Rights-Based Approach. URL: <https://surl.li/jupfpz>.

Документи Ради Європи та Європейського Союзу:

- Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1096 від 27 червня 1996 року «Про заходи, спрямовані на ліквідацію спадку колишніх комуністичних тоталітарних режимів», разом із відповідними керівними принципами. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16507>.
- EU Policy Framework on support to transitional justice. 2015. URL: <https://www.coe-civ.eu/kh/the-eus-policy-framework-on-support-to-transitional-justice>.
- EU Human rights-based approach (HRBA). 2025. URL: <https://surl.li/wesasl>.

Дослідження та інформаційні матеріали:

- Models of Transitional Justice — A Comparative Analysis. Stephen A. Garrett. 2000. URL: <https://ciaotest.cc.columbia.edu/isa/gas02/>.

- Ruti G. Teitel. Transitional Justice Genealogy. 2003. URL: <https://journals.law.harvard.edu/hrj/wp-content/uploads/sites/83/2020/06/16HHRJ69-Teitel.pdf>.
- The Transitional Justice Models and the Justifications of Means of Dealing with the Past. 2014. URL: <https://opo.iisj.net/index.php/osls/article/view/463>.

Література

- Амністія та люстрація: механізми перехідного правосуддя для майбутнього України. Огляд міжнародної практики та національного законодавства: наук.-практ. вид. / Мартиненко О.А., Семьоркіна О.М. — Київ, 2020. URL: <http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/amnesty2020.pdf>.
- Декларація з нагоди конференції: «На шляху до справедливості для України: підвищення відповідальності, возз'єднання дітей з їхніми сім'ями та підтримка стійкості системи правосуддя» (11 вересня 2023 р., Рига, Латвія). URL: <https://surl.li/najvzn>.
- Допомога громадянам виїхати з тимчасово окупованого Криму через взаємодію з профільними державними органами та неурядовими організаціями. 2025. URL: <https://surl.li/ffgwmd>.
- Доступ до державних послуг громадян України, що проживають на тимчасово окупованій території АРК та м.Севастополь: основні виклики. 2019. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-01/111sivil_servis_Crimea23-8630d.pdf
- Експериментальний проєкт щодо створення резерву працівників державних органів для роботи на деокупованих територіях України. 2023. URL: <https://surl.li/adnope>.
- Зміцнення національних і місцевих механізмів запобігання та реагування на сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом (СНПК) в Україні за допомогою багатосекторального підходу, орієнтованого на постраждалих / Об'єднані дії для посилення спроможностей постраждалих від СНПК. 2023. URL: <https://surl.li/opqxvv>.
- Компенсації за житло, зруйноване чи пошкоджене внаслідок російсько-української війни (національний і міжнародний виміри). Дослідження. 2025. URL: <https://ucipr.org.ua/ua/publikatsii/doslidzhennia/kompensatsiji-za-zhitlo-zrujnovane-chi-poshkodzhene-vnaslidok-rosijsko-ukrajinskoji-vijni-natsionalnij-i-mizhnarodnij-vimiri>.
- Методологія проведення експертизи законодавства України, проєктів нормативно-правових актів на відповідність міжнародному гуманітарному праву та засадам правосуддя перехідного періоду в частині забезпечення прав осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії. 2022. URL: <https://surl.li/bankcr>.

- Як діяти під час деокупації та можливих бойових дій на території Кримського півострова? 2025. URL: <https://ppu.gov.ua/faq/>.
- Сучасні методи навчання дорослих : довідник / Укладачі: Г. Казаков, С. Москаленко, Л. Рикова, І. Хребтій; за заг. ред. Ю. Ю. Лихач. Київ : Вища школа публічного управління, 2025. 48 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1KgSHyL7elblhsRhQlrOXZvzjH2XRYPdB/view>.
- Розвиток тренерських навичок викладачів, які проводять навчання публічних службовців : Посібник. / за заг.ред. Ю. Ю. Лихач. Київ, 2024. 93 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1mfVfc0Jzg_X3PDHn3s60RbacjRWFawMI/view.
- Гендерно орієнтоване врядування: посібник для тренерок і тренерів. Київ : Національний демократичний інститут, 2024. 124 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1TyzzZ50PkVHZ3EPFvY4CjcdKW_2g8WWw/view
- Формування гендерних компетентностей державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування. Посібник для тренерок та тренерів з питань гендерної рівності / Т. Іваніна, О. Кисельова, Н. Чермошенцева. Київ. 85 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1kE34FQqe2YqtxQIGonlBLDIN4lgFTHhV/view>.

Глосарій

Інструменти (або заходи) перехідного правосуддя — будь-які дії, спрямовані на реалізацію механізмів перехідного правосуддя, наприклад прийняття законодавства, освіта, створення або реформування органів, перевірки («люстрація»), наукові дослідження, створення фільмів тощо.

Мета (цілі) перехідного правосуддя — справедливість, відновлення довіри і примирення.

Механізми перехідного правосуддя — судові та несудові практики та досвід країн, умовно їх можна поділити на:

- Право на істину (комісії правди, документування злочинів, розшук осіб, зниклих безвісти, також частина репарацій).
- Правосуддя / кримінальна відповідальність (трибунали, національні суди).
- Репарації (компенсації, відшкодування, реабілітація).
- Гарантії неповторення (реформи сектору безпеки, перевірки («люстрації»), зміцнення органів влади, також частина репарацій).
- Меморіалізація (вшанування пам'яті постраждалих, створення музеїв, освітніх програм, також частина репарацій).

МТКЮ — Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії

Основні принципи та керівні положення — Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист та відшкодування збитків для жертв грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, Прийняті резолюцією 60/147 Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 2005 року.»

Постраждали або постраждали особи — уніфіковане поняття, яке в цьому Посібнику охоплює жертв грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, визначених Резолюцією ГА ООН 60/147, постраждалих внаслідок війни, захищених Женевською конвенцією про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, жертв міжнародних збройних конфліктів, захищених Додатковим протоколом I від 8 червня 1977 року до Женевських конвенцій, осіб, які постраждали внаслідок російсько-української війни.

Підхід, орієнтований на постраждалих (Ризькі принципи) — один з принципів функціонування Реєстру збитків, означає виконання зобов'язання держав надавати засоби правового захисту та відшкодування збитків постраждалим, зокрема найбільш вразливим, таким як жінки та діти; Реєстр має працювати так, що б оперативно та з належним пріоритетом документувати заяви про порушення прав людини, такі як ті, що стосуються втрати життя, насильницького зникнення, сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, серйозних тілесних ушкоджень, катування, свавільного арешту та затримання, одночасно прагнучи своєчасної та ефективної реєстрації інших заяв, таких як пошкодження майна, інфраструктури, навколишнього середовища та культурної спадщини.

Підхід, який базується на правах людини (ППЛ) — підхід до розробки політик, програм та проєктів, що ставить права людини в центр, вимагає бачити та враховувати потреби постраждалих осіб, реально забезпечувати їхні гарантії під час підготовки проєктів нормативно-правових актів на державному і місцевому рівнях.

Правосуддя перехідного періоду або перехідне правосуддя («transitional justice») — одна з міжнародних концепцій пост конфліктного врегулювання, концентрується на постраждалих грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права.

Принципи перехідного правосуддя — слід розуміти у двох контекстах.

Перший — принципи як загальні підходи до формування та реалізації політик, а саме:

- Верховенство права і відсутність безкарності;
- Пріоритетність прав постраждалих;

- Комплексність (поєднання судових і позасудових механізмів);
- Інклюзивність та участь суспільства;
- Гарантії неповторення.

Другий контекст, власне документ, який є «узагальненим» джерелом перехідного правосуддя, а саме Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист та відшкодування збитків для постраждалих грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, Прийняті резолюцією 60/147 Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 2005 року (далі — Основні принципи та керівні положення).

РДР — роззброєння, демобілізація, реінтеграція, одна з концепцій пост-конфліктного врегулювання, яка включає процес всебічного роззброєння комбатантів, їх формального звільнення, підготовки до цивільного життя й надання їм можливостей для стійкої соціальної та економічної реінтеграції. (United Nations, Operational Guide to the Integrated Disarmament, Demobilization and Reintegration Standards (New York, 2014): 24–25. <https://www.unddr.org/wp-content/uploads/2020/06/Operational-Guide-to-the-IDDRS-2014.pdf>)

